

ABDIRASILOV S.F

TASVIRIY SAN'AT VA MUHANDISLIK GRAFIKASINI O'QITISH METODIKASI

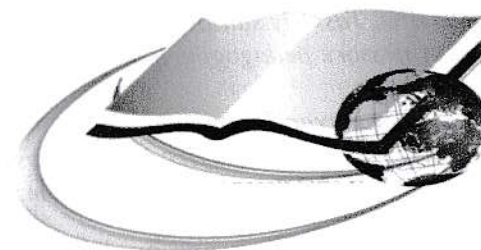

ABDIRASILOV S. F.

**TASVIRIY SAN'AT VA
MUHANDISLIK GRAFIKASINI
O'QITISH METODIKASI**

amaliy mashg'ulotlar

O'quv qo'llanma

Toshkent
"Innovatsiya-Ziyo"
2021

-14209/9-

UDK : 85. 384
BBK: 17.5
A 40

Abdirasilov S. F.

Tasviriy san'at va muhandislik grafikasini o'qitish metodikasi. Amaliy mashg'ulotlar / o'quv qo'llanma/. – Toshkent: "Innovatsiya-Ziyo", 2021, 164 b.

Mazkur o'quv qo'llanmada tasviriy san'at o'qitish metodikasi fanidan amaliy mashg'ulotlarni bajarish masalalari yoritilgan. Unda umumiy o'rta ta'lim maktabning tasviriy san'at fani dasturini o'rganish va uni rejalashtirish, har bir mashg'ulot turlariga dars bayonini va ishlanmasini tayyorlash hamda ularning har biriga ko'rgazmali qurollar (prezentatsiya) tayyorlash, namunaviy darslarni tashkil etish va o'tkazish, ularni tahlil qilish, pedagogik tasvirlar ishlash uslublari, tasviriy san'at asarlarini badiiy tahlil qilish haqida metodik tavsiyalar berilgan.

O'quv qo'llanma oliy o'quv pedagogika instituti va universitetining «tasviriy san'at va muhandislik grafikasi» - 5110800 bakalavr ta'lim yo'nalishining talabalari, shuningdek, umumiy o'rta ta'lim maktabning tasviriy san'at fani o'qituvchilari uchun ham mo'ljallangan.

Taqrizchilar:

Bulatov Saidaxbor Sobitovich

Nizomiy nomidagi TDPU, Tasviriy san'at va uni o'qitish metodikasi kafedrası professori, pedagogika fanlari doktori

Janjayxan Darmenov

Ajiniyaz nomidagi Nukus davlat pedagogika instituti Tasviriy san'at va muhandislik grafikasi kafedrası mudiri ped. fan. nomzodi, dotsent

O'quv qo'llanma O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi tomonidan nashrga tavsiya etilgan.

ISBN 978-9943-7274-9-6

© Abdirasilov S. F., 2021.

© "Innovatsiya-Ziyo", 2021.

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI O'RTA TA'LIM,
FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI
CHIRCHIQ DAVLAT PEDAGOGIKA UNIVERSITETI
AXBOROT RESURS MARKAZI

KIRISH

Tasviriy san'at fanlari bo'yicha yuqori malakali raqobatbardosh kadrlarni tayyorlashda «Tasviriy san'at o'qitish metodikasi» fani o'rganiladigan asosiy kurslardan biri bo'lib, u bo'lajak o'qituvchilarni amaliy mashg'ulotlarda metodik jihatdan tayyorgarligini takomillash-tirishning muhim omilidir. Bu amaliy mashg'ulotlar mazmuni talabalar badiiy-kasbiy bilimi, malaka va mahoratini har jihatdan mukammal (professional) va jiddiy o'zlashtirishni hamda ularni maktab o'quvchilariga badiiy ta'lim va estetik tarbiya berish jarayonida yondasha bilishni va o'rgatishni nazarda tutadi.

Ushbu o'quv qo'llanma oliy o'quv yurti talabalar uchun mo'ljallangan, «Tasviriy san'at o'qitish metodikasi» kursi dasturi asosida yozilgan.¹

Mazkur o'quv qo'llanmada tasviriy san'at o'qitish metodikasi fanidan amaliy mashg'ulotlar vazifasini tayyorlash va uni bajarish bilan bog'liq bo'lgan muhim masalalar yoritiladi. Buni tayyorlashda fanning namunaviy dasturi va metodik ko'rsatmalariga, shuningdek, fakultetida uzoq yillik mehnat tajribamizga ham asoslandik.

1997-yili O'zbekiston Respublikasida ta'lim tizimini rivojlantirish bo'yicha «Ta'lim to'g'risida»gi qonun va "Kadrlar tayyorlash milliy dasturi" qabul qilindi. «Kadrlar tayyorlash milliy dasturi»da estetik turkumdagi fanlarni o'qitilishiga alohida e'tibor berilgan bo'lib, xususan, uning "Uzluksiz ta'limni tashkil etish va rivojlantirish tamoyillari" qismida uzluksiz ta'limning faoliyat ko'rsatish tamoyillaridan biri ta'limning ijtimoiylashuvi deb qaraldi. U ta'lim oluvchilarda estetik boy dunyoqarashni hosil qilish, yuksak ma'naviyat, madaniyat va ijodiy fikrlashni shakllantirish lozimligini qayd etadi.

Mustaqillik yillarida O'zbekiston umumiy o'rta ta'lim maktablari

¹ «Tasviriy san'at o'qitish metodikasi» fani dasturi. Bakalavr йўналиши – 5110800 «Tasviriy san'at va muhandislik grafikasi». T., 2015.

uchun tasviriy va amaliy san'atni o'qitilishini takomillashtirish borasida bir qator mualliflar tomonidan Oliy o'quv yurtlari bo'yicha o'quv adabiyotlar, qo'llanmalar tayyorlangan va chop etilgan. Shularni e'tiborga olib bo'lajak tasviriy san'at o'qituvchisi fanning barcha bo'limlari bo'yicha chuqur bilimga ega bo'lishi, boshqa fanlar bilan aloqalari, san'atshunoslik va gumanitar yo'nalishlari haqida aniq tasavvur va ularni amalda qo'llash malakalariga ega bo'lishi zarur. Ta'lim-tarbiya sohasini zamon talablariga mos ravishda takomillashtirish, o'qitish sifati va samaradorligini oshirish muhim ahamiyat kasb etadi. Ma'lumki, hozirgi kunda ta'lim sohasi tubdan yangilanib, o'qitishning ilg'or usul va metodlarini amalda qo'llash bo'yicha ulkan tajriba to'plandi. Ta'lim jarayoniga zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, o'quv-laboratoriya anjomlari, zamonaviy o'quv-metodik baza tatbiq etilmoqda. Bugun zamon shiddatli tarzda rivojlanayapti. Demak, umumta'lim fanlari qatorida tasviriy san'atni o'qitishga zamon talablari asosida yondashish, o'quv jarayonida eng ilg'or texnologiyalarni qo'llash davr talabi. Tasviriy san'at fanini o'qitishning uzluksizligi va izchilligini ta'minlash, zamonaviy metodologiyasini yaratish, umumiy o'rta ta'limi bo'yicha davlat ta'lim standartlarini kompetensiyaviy yondashuv asosida takomillashtirish, o'quv-metodik majmualarning yangi avlodini ishlab chiqish va amaliyotga joriy qilish asosiy maqsadlardan biri bo'lib, ta'lim-tarbiya jarayonini yanada rivojlantirishdir.

Bo'lajak tasviriy san'at o'qituvchilarni badiiy ijodkor o'qituvchi etib tayyorlash bo'yicha oliy ta'lim rassom-pedagoglar oldiga mazmunan yangi vazifalarni qo'yimoqda. Shuning uchun ushbu qo'llanmada o'quv dasturi asosida tasviriy san'at fan o'qituvchisi bilishi zarur bo'lgan mavzularni yoritishni maqsadga muvofiq deb hisobladik.

Metodika ta'lim-tarbiya jarayonida o'qituvchining o'quvchilar bilan ishlash usullarining mazmun xususiyatlarini qarab chiqadi. Ma'lumki, o'qitish jarayonida xilma-xil metodlar qo'llaniladi. Bu

erda ta'lim usuli, o'quv materiallarini joylashishi (o'quv reja, dastur), ta'lim prinsiplari va o'quv tarbiyaviy ishlarning umumiy maqsad va vazifalari eng muhim ahamiyatga egadir.

Metodika so'zi, avvalo, ta'lim va tarbiyaning samarali usullarini majmua ma'nosiga aytiladi.

«Metod» grekcha so'z bo'lib, «tadqiqot yo'li», «bilish usuli» ma'nosini anglatadi. Pedagogikada o'qitish metodlari deganda, umumiy o'rta maktab o'quvchilarining bilim, malaka va ko'nikmalarni egallashda, ularning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishda va dunyoqarashini tarkib toptirishda o'qituvchilarning qo'llagan ish usullari tushuniladi.

Amaliy metodika esa ta'lim va tarbiyaning rivojlanish jarayonini o'rganadi. Pedagogik mahorat, ko'nikmalarni o'rganish va uni egallashga qaratilgan ma'lum iste'dod, qobiliyatlar va ishtiyoqlar (mayilliklar) mavjud bo'lishini talab etadi, chunki tasviriy san'at pedagogikaning mashaqqatli va murakkab hamda mas'uliyatli sohasidir.

O'qitish san'ati amaliy mashg'ulotlar mobaynida, uzoq ijodiy mehnat orqali egallanadi.

Demak, tasviriy san'at o'qitish metodikasi pedagogika ilmining ta'lim va tarbiyaning maqsad va vazifalariga tayangan holda samarali o'quv jarayonini tashkil etuvchi, shakl va yo'llarini tadqiq etuvchi sohasidir.

Hozirgi kundagi tasviriy san'at o'qitish metodikasi yillar davomida shakllandi va murakkab taraqqiyot yo'lini bosib o'tdi. Respublikamizda tasviriy san'atni o'rgatish metodikasini shakllanishida mahalliy olimlar, metodistlar (N.U. Abdullayev, S.U. Abdullayev, B.Z. Azimova, B.V. Azimov, S.F. Abdirasilov, S.S. Bulatov, B.B. Boymetov, A.I. Inog'omov, M.N. Nabiyeu, B.N. Oripov, A. Sulaymonov, R. Hasanov, Q. Qosimov, N.X. Tolipov) larning qator

¹ N.U. Abdullayev, San'at tarixi. 2-jild. T.: San'at, 2001, B.Z. Azimova. Natyurmort tuzihi va tasviriy metodikasi. T.: Ukituvchi, 1984, M.N. Nabiyeu. Rangshunoslik. T.: Ukituvchi, 1995, B.N. Oripov. Tasviriy san'at va uni o'qitish metodikasi. T.: ILM-3, 2005, S.S. Bulatov. Ushbu kild amaliy bezak san'ati. T.: Mehnat, 1991, B.B. Boymetov. Kalamtasvir. T.: Musika,

izlanishlari, shuningdek, N.N. Rostovsevnining «Методика преподавания изобразительного искусства в школе», «Учебный рисунок», «Академический рисунок», V.S. Kuzinning «Методика преподавания изобразительного искусства в начальных классах», E.Shoroxovning «Композиция», A.Yashuxinning «Живопись» nomli o'quv qo'llanmalari hamda R.Xasanovning «Maktabda tasviriy san'atni o'qitish metodikasi», S.Abdirasilovning «Tasviriy san'at o'qitish metodikasi» nomli darsliklarining ahamiyati katta bo'ldi. Mazkur ishning mazmunida talabalarni pedagogik faoliyatga tayyorlash, ularni metodik jihatdan bilim va mahoratlar bilan qurollantirish hamda o'rgatish san'atini egallashga yordam berish maqsad qilib qo'yilgan.

2006, P. Xasanov. Maktabda tasviriy san'atni o'qitish metodikasi. T.: Fan, 2004, K. Qosimov. Naqqoshlik. T.: O'qituvchi, 1990, S.F. Abdirasilov, N.X. To'lo'pov. Rangtasvir. T.: O'zbekiston, 2006.

1-BOB. TASVIRIY SAN'AT O'QITISH METODIKASIDAN AMALIY MASHG'ULOTLARINING UMUMIY MASALALARI

1.1. Tasviriy san'at o'qitish metodikasidan amaliy mashg'ulotlarning maqsadi va mazmuni

Badiiy ta'lim mazmunini oliy o'quv yurtlarida amalga oshirish jarayonida tasviriy san'at sohasidagi nazariy va amaliy bilim materiallarni har jihatdan mohirona (professional) va jiddiy o'zlashtirishni nazarda tutadi. Buning uchun qalamtasvir, rangtasvir, kompozitsiya, haykaltaroshlik, san'at tarixi va san'atshunoslik asoslarida ko'rsatilgan bilim hamda malakalarni metodik jihatdan o'rgata olish sirlarini bilish kerak.

Bular quyidagilar: mashg'ulot o'tishning umumiy talablari; o'tiladigan mavzuga tayyorgarlik ishlarini bilish va to'g'ri amalga oshira olish, mashg'ulotni rejalashtirish; mashg'ulot o'tishning turli usul hamda uslublarini va o'z ijodiy yondashishlari; o'quvchi va yoshlarga nisbatan mehrli, hamfikir bo'la olish hamda ularning ruhiyatini o'rganib ta'lim berishda to'g'ri yondashish; mashg'ulot mazmunini o'quvchi va yoshlarga etkaza bilish va amaliy ijodkorlikka yo'naltirish.

Amaliy mashg'ulotlarni asosiy yo'nalishlari bo'lajak tasviriy san'at o'qituvchilarining dars jarayonini tashkil qilish, rejalashtirish va metodik jihatdan mantiqiy ravishda amalga oshirish, sinf taxtasida bo'r bilan tasvir ishlash qo'nikma va mahoratlarini rivojlantirishga qaratilgan.

Tasviriy san'at o'qitish metodikasining fan dasturida quyidagi amaliy ish mazmuni nazarda tutilgan:

1. O'quv yili uchun fan mashg'ulot mavzularining taqvimiy tasvirli rejalashtirilish jadvalini tayyorlash.
2. Tasviriy san'at dars turlari bo'yicha konspektini va mashg'ulot ishlanmasini ishlab chiqish.
3. Tasviriy san'at darslariga ko'rgazmali qurollar eskizini (prezentatsiya) tayyorlash.
4. Pedagogik tasvirlar ishlash – "Flora", "Fauna" va boshq. (xomaki

rasmalar, turli tasvirlash vositalari va sinf taxtasida bo'ir bilan ishlash).

5. Tasviriy san'at asarlari bilan tanishtirish va ularni badiiy tahlil qilish.

6. Tasviriy san'at darslarini metodik jihatdan ta'minoti.

7. Tasviriy san'atdan ko'rgazmali darsni bir qismini metodik jihatdan tayyorlash va uni namoyish etish.

Yuqorida keltirilgan amaliy vazifalar mazmuni talabalar tomonidan maqsadli tashkil etishda zamonaviy pedagogik va axborot texnologiyalaridan foydalanish, o'qitishning ilg'or uslublari qo'llash, o'quvchilarda kompetensiyalarni shakllantirishning samarali metodikalarini talabalarga o'rgatishni yuqori darajada tashkil etish uchun o'quv xonalarini tayyorlash, ko'rgazmali va tarqatma materiallarni (krossvord, topishmoqlar, blits-so'rov, nostandart testlar, asarlar, audio va video yozuvlar) shakllantirishni professor-o'qituvchi rahbarligida bajariladi. Umumiy o'rta ta'lim maktabda tasviriy san'at darslarini o'qituvchi qanday qilib tashkil etish va uni rejalashtirish malakalarini rivojlantirish yo'llari tavsiya etiladi.

Bo'lajak rassom-o'qituvchilarining o'z kasbi bo'yicha etuk mutaxassis sifatida shakllanishini tashkil etish ta'lim jarayonining asosiy vazifasidir.

1.2. O'zbekiston Badiiy Akademiyasining faoliyatini tashkil etish va uning haqiqiy va fahriy a'zolari

XVI asrning oxiriga kelib turli davlatlarda Badiiy Akademiyalar tashkil etilgan shu kabi Boloniya akademizmi - yo'nalish bo'lib, XVII asrlikda Italiya rangtasviri nufuzli o'rinni egallaydi. Akademiya deb 1585 yili Boloniyada mashhur usta rassomlar yaratgan juda ham katta bo'lmagan xususiy ustaxonaga aytishgan, uning asoschilari aka-uka rassomlar Agostino va Annibale Karrachchilar hisoblashgan. Qalamtasvirni fan sifatida akademik tarzda davom etishi uchun zamin yaratdi. Akademik qalamtasvirining pedagogik amaliyotda o'qitishning tizimi dastlab Florensiyadagi «qalamtasvir akademiyasida» ishlab chiqildi.

Yoshlarga badiiy ta'lim berish borasida eng maqbul va namunali oliy o'quv dargohi hisoblanganligi tufayli 1648 yilda Parijda qalamtasvir va haykaltaroshlik bo'yicha qirollik Akademiyasi, 1660 yili Rimda badiiy Akademiya, 1696 yili Berlinda, 1753 yili Madridda

San-Fernando, 1757- yili Peterburg Akademiyasi, 1768- yili London badiiy Akademiyasi tashkil etilgan.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 1997-yil 23- yanvardagi «O'zbekiston Badiiy Akademiyasini tashkil etish haqida»gi Farmoniga muvofiq hamda O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 1997 yil 11 martdagi «O'zbekiston Badiiy Akademiyasining faoliyatini tashkil etish to'g'risida»gi 131-son qarorining 11-moddasiga asosan Vazirlar Mahkamasining **1997- yil 2- maydagi № 224** sonli qarori bilan O'zbekiston Badiiy ijodkorlar uyushmasi Majlisining O'zbekiston Badiiy Akademiya-sining haqiqiy va fahriy a'zolariga nomzodlar haqidagi takliflari ma'qullandi.

a/ Quyidagi ijodkorlar O'zbekiston Badiiy Akademiyasining haqiqiy a'zolari etib tasdiqlandilar:

- 1. Abdullayev Sa'dulla Asadullayevich** – rangtasvirchi, dotsent.
- 2. Azimov Sharif Tursunovich** – kulol.
- 3. Boltayev Botir** – rassom-ta'mirchi.
- 4. Burmakin Vladimir Ivanovich** – monumentalchi rassom, O'zbekistonda xizmat ko'rsatgan san'at arbobi.
- 5. Jalolov Bahodir Fazletdinovich** – monumentalchi rassom, O'zbekiston xalq rassomi.
- 6. Jabborov Ilhom** - haykaltarosh, O'zbekistonda xizmat ko'rsatgan san'at arbobi.
- 7. Izentayev Jolibay Tangirbergenovich** – rangtasvirchi, O'zbekistonda xizmat ko'rsatgan san'at arbobi.
- 8. Ikromjonov Akmaljon To'rayevich** - rangtasvirchi, Davlat mukofoti sohibi.
- 9. Mirjalilov Tohir Jamolovich** - rangtasvirchi.
- 10. Mirzayev Alisher To'laganovich** - rangtasvirchi, O'zbekiston xalq rassomi.
- 11. Muhammadjonov Shomahmud Shohodiyevich** – miniatyurachi-rassom, Alisher Navoiy nomidagi Davlat mukofoti sohibi.
- 12. Nuridinov Akmal Vahobovich** - rangtasvirchi.
- 13. Raximov Akbar Muhitovich** – kulol, O'zbekistonda xizmat ko'rsatgan san'at arbobi.
- 14. Toxtayev Azamat Ramziddinovich** – dizaynchi, O'zbekistonda xizmat ko'rsatgan arxitektor.

15. Umarbekov Javlyat Yusupovich – rangtasvirchi, O'zbekiston xalq rassomi.

16. Xolmatov Niyozali – miniatyurachi rassom.

17. Yusupov Sharofiddin Isomiddinovich – kulol, O'zbekistonda xizmat ko'rsatgan san'at arbobi.

18. Quttimurodov Joldasbek Jantayevich – haykaltarosh, O'zbekistonda xizmat ko'rsatgan san'at arbobi.

19. Qo'ziyev Tursunali Karimovich – rangtasvirchi.

20. Hakimov Akbar Abdullayevich – san'atshunoslik doktori, professor.

21. Haqberdiyev Xudoyberdi – kulol.

b/ Quyidagi ijodkorlar O'zbekiston Badiiy Akademiyasining faxriy a'zolari etib tasdiqlandilar:

1. Abdullayev Abdulhaq Oqsoqolovich – rangtasvirchi, O'zbekiston xalq rassomi.

2. Ahmedov Rahim – rangtasvirchi, professor, O'zbekiston xalq rassomi.

3. Basharov Qutlug' Basharovich – grafik rassom, professor, O'zbekiston xalq rassomi, Davlat mukofoti sohibi.

4. Mahmudov Sayidahmad Norko'zievich – naqqosh, O'zbekistonda xizmat ko'rsatgan san'at arbobi.

5. Mirzarahimov Qosim – haykaltarosh, O'zbekiston xalq rassomi.

6. Nabiye Malik – rangtasvirchi, professor, O'zbekiston xalq rassomi.

7. Toqtosh Rafail Xodiyevich – san'atshunoslik doktori, professor, O'zbekistonda xizmat ko'rsatgan san'at arbobi.

8. Usmonov Mahmud – naqqosh, O'zbekiston xalq rassomi, Davlat mukofoti sohibi.

9. Choriyev Ro'zi Choriyevich – rangtasvirchi, O'zbekiston xalq rassomi, Davlat mukofoti sohibi.

10. Shin Nikolay Sergeyevich – rangtasvirchi, O'zbekistonda xizmat ko'rsatgan san'at arbobi.

11. Qo'ziboyev Ne'mat Mirzaboyevich – rangtasvirchi, professor, O'zbekiston xalq rassomi.

Vazirlar Mahkamasining raisi I.Karimov

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 1997- yil 23- yanvardagi "O'zbekiston Badiiy Akademiyasini tashkil etish haqida"gi Farmoniga muvofiq hamda O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 1997- yil 11- martdagi "O'zbekiston Badiiy Akademiyasining faoliyatini tashkil etish to'g'risida" 131-son qarorining 11- moddasiga asosan Vazirlar Mahkamasi qaroriga binoan O'zbekiston Badiiy ijodkorlar uyushmasi Majlisining 2003- yil 14- noyabrda 41- son qaroriga ko'ra O'zbekiston Badiiy Akademiyasi haqiqiy a'zolari etib tasdiqlandilar.

Quyidagi ijodkorlar O'zbekiston Badiiy Akademiyasining haqiqiy a'zolari etib tasdiqlandilar:

1. Raxmetov Sobir – rangtasvirchi, O'zbekiston xalq rassomi.

2. Sodikov Marat Fayziyevich – grafik, O'zbekistonda xizmat ko'rsatgan san'at arbobi.

3. Kagarov Medat Aytaxunovich – grafik, O'zbekiston xalq rassomi.

4. Allabergenov Ataxon – teatr-rassomi, O'zbekistonda xizmat ko'rsatgan san'at arbobi.

5. Narzullayev Alisher – kulol, O'zbekiston xalq ustasi.

6. Akparov Askarali Adamshaevich – yog'och o'ymakor usta, O'zbekiston xalq ustasi.

2018- yilning 6- martida O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "O'zbekiston Badiiy akademiyasining haqiqiy a'zolarini tasdiqlash to'g'risida"gi 181-sonli qarori tasdiqlandi.

Mamlakatimizda tasviriy va amaliy san'at hamda dizayn sohasini yanada rivojlantirish, mazkur sohada faoliyat olib borayotgan mutaxassislarning ijodiy imkoniyatlaridan unumli foydalanish uchun ularga shart-sharoitlar yaratish, ushbu mutaxassislarni munosib rag'batlantirish maqsadidagi mazkur qaror barcha ijod ahli uchun katta ahamiyat kasb etadi va bu yurtboshimizning san'at ijodkorlarga qaratayotgan yuksak e'tiboridan dalolatdir.

O'zbekiston Badiiy akademiyasi akademiyaning haqiqiy a'zolariga saylangan 12 nafar akademiklar. Bular:

1. Mamadjanov Anvar Alimdjanovich – grafik rassom;

2. Baybosinov Sarsenbay Bazarbayevich (Qoraqalpog'iston Respublikasi) – rangtasvirchi rassom;

3. **Kadirov Gafur Kobilovich** - rangtasvirchi rassom;
4. **Isayev Asliddin** - rangtasvirchi rassom;
5. **Axmadaliyev Fayzullaxon** - rangtasvirchi rassom;
6. **Borodina Marina Rostislavovna** - haykaltarosh;
7. **Nazarov Baxtiyor Muxammadjanovich** - rangtasvirchi rassom;
8. **Salpinkidi Ivan (Yanis) Panayotovich** - rangtasvirchi rassom;
9. **Axmedova Nigora Raximovna** - san'atshunoslik fanlari doktori;
10. **Ilxamov Anvar** - arxitektor, naqqosh;
11. **Raxmatillayev Sirojiddin Rixsitillayevich** - yog'och o'ymakor usta;
12. **Muradov Mansurdjan Nasirovich** - ganchkor usta.

Shuni ta'kidlash lozimki, davlat tomonidan tashkil etilgan Akademiyalar bilan bir qatorda nafis san'at maktablari ham mavjud. Maktablar o'quv adabiyotlari, badiiy maxsus ustaxonalar bilan to'liq ta'minlangan. Diqqatga sazovor joyi shundaki, ushbu maktablarda o'qitishning metodik bosqichlari o'ziga xosdir. Yaxshi yo'lga qo'yilgan metodik va o'ziga xos ravishda tuzilgan dasturlar asosida o'qitish tizimida olib boriladi va ushbu maktabdan o'nlab iste'dodli rassomlar etishib chiqmoqdalar.

1.3. Tasviriy san'at fani bo'yicha davlat ta'lim standarti, o'quv dasturi, darsliklar va qo'shimcha adabiyotlar

Davlat ta'lim standarti. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2017- yil 6- apreldagi 187-sonli "Umumiy o'rta va o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limining davlat ta'lim standartlarini tasdiqlash to'g'risida"gi qarori ta'lim-tarbiya sohasini zamon talablariga mos ravishda takomillashtirish, o'qitish sifati va samaradorligini oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Mustaqilik yillaridan boshlab ta'lim sohasi tubdan yangilanib, o'qitishning ilg'or usul va metodlarini amalda qo'llash bo'yicha ulkan tajriba to'plandi. Ta'lim jarayoniga zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, o'quv-laboratoriya anjomlari, zamonaviy o'quv-metodik baza tatbiq etilmoqda. Bugun zamon shiddatli tarzda rivojlanayapti. Demak, tasviriy san'at fanlarini o'qitishga zamon talablari asosida yondashish, ta'limda eng ilg'or texnologiyalarni qo'llash davr talabi. Tasviriy san'at fanlarini o'qitishning uzluksizligi va izchilligini ta'minlash, zamonaviy metodologiyasini yaratish, umumiy o'rta ta'limi bo'yicha tasviriy san'at davlat ta'lim standartlarini kompetensiyaviy yondashuv asosida takomillashtirish, o'quv-metodik majmualarning yangi avlodini ishlab chiqish va amaliyotga joriy qilinishi ta'lim-tarbiya jarayonini yanada rivojlantirishda muhim omil bo'ldi.

"Ta'lim to'g'risida"gi qonun, Kadrlar tayyorlash miliy dasturi talablari asosida qabul qilingan qarorda umumiy o'rta ta'limning yangi DTSning maqsadi – umumiy o'rta ta'lim tizimini mamlakatda amalga oshirilayotgan ijtimoiy-iqtisodiy islohotlar, rivojlangan xorijiy mamlakatlarning ilg'or tajribalari hamda ilm-fan va zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalariga asoslangan holda tashkil etish, ma'naviy barkamol va intellektual rivojlangan shaxsni tarbiyalashdan iborat.

Amaldagi davlat ta'lim standartlarining mazmuni:

- bilim, ko'nikma va malakalar majmui; - tayanch o'quv reja; - o'quv dasturlari; - baholash mezonidan iborat edi.

Yangi, ya'ni kompetensiyaviy yondashuvga asoslangan davlat ta'lim standarti tarkibini:

- o'quv fanining maqsad va vazifalari; - umumta'lim fanlarini o'rganishning mazmuni; - tayanch va fanga oid kompetensiyalar; -

umumiy o'rta ta'limi muassasalari bitiruvchilariga nisbatan qo'yiladigan malaka talablari; - tayanch o'quv reja; - o'quv dasturlari o'z ichiga olingan.

Ta'kidlash joizki, o'quvchilarning egallagan bilim, ko'nikma va malakalarini amalda qo'llash layoqatini rivojlantirishga qaratilgan kompetensiyaviy yondashuvga asoslangan davlat ta'lim standartlari va o'quv dasturlari loyihasi uch yil davomida respublikamizning 70ta ta'lim muassasalarida va vazirlik tasarrufidagi 6 ta ixtisoslashtirilgan davlat umumta'lim maktabida tajriba-sinovdan o'tkazilib, takomillashtirildi.

Xususan, yangi DTSga fanga oid kompetensiyalar bilan birga kommunikativ, axborot bilan ishlash, o'z-o'zini rivojlantirish, ijtimoiy faol fuqarolik, milliy va umummadaniy, matematik savodxonlik, fan va texnika yangiliklaridan xabardor bo'lish hamda foydalanish kabi tayanch kompetensiyalar elementlari ham kiritildi.

Kommunikativ kompetensiya bolaning ijtimoiy vaziyatlarda ona tilida hamda birorta xorijiy tilda muloqotga kirisha olishi, muomala madaniyatiga amal qilishi, moslashuvchan va hamkorlikda jamoada samarali ishlay olish layoqatiga ega bo'lishini nazarda tutadi.

Axborot bilan ishlash kompetensiyasiga ega bola esa medimanbalardan zarur ma'lumotlarni izlab topa olishi, saralashi, qayta ishlashi va ulardan samarali foydalanishi, mediamadaniyatga ega bo'lishi lozim.

Bunday o'zgarishlar har tomonlama sog'lom va barkamol avlodni tarbiyalash borasidagi sa'y-harakatlarni kuchaytirishga muhim asos bo'ladi. Bu kelgusida yuqori malakali va raqobatbardosh, kompetentli mutaxassis - kadrlarni tayyorlash ishlarini yanada jadallashtiradi.

Kompetensiyaviy yondashuvga asoslangan DTSda o'quvchilarga umumiy o'rta ta'limining tasviriy san'at fanlari bo'yicha malaka talablari qo'yilgan. Endilikda o'quvchilar yoshi, o'zlashtirish qobiliyati va iqtidoridan kelib chiqqan holda egallashi lozim bo'lgan bilim, ko'nikma, malaka va kompetensiyalar asosida bilim darajalari bilan belgilanadi. Ya'ni, majburiy minimal ta'lim mazmuni har bir ta'lim bosqichi uchun uzviylik, uzluksizlik asosida taqsimlandi.

Jumladan, umumta'lim tizimida fanlarni o'rganish bosqichlari shunday tartibda belgilandi:

umumta'lim maktablarining boshlang'ich ta'limi, ya'ni 1-4-sinf bitiruvchilari A1 daraja;

umumta'lim maktablarining 5-7sinf bitiruvchilari A2 darajada bilimga ega bo'lishi zarur.

Tasviriy san'at fanlaridan (1-4-sinflar) davlat ta'lim standarti talablari inson va jamiyat fani tarkibida qisqa berilgandi. Yangi ishlab chiqarilgan hujjatda tasviriy san'at fanlaridan 1-4-sinflar uchun davlat ta'lim standarti talablari alohida ishlab chiqildi. Bu o'quvchilarning bilim, ko'nikma, malaka va kompetensiyalarning boshlang'ich darajasini shakllantirishga xizmat qiladi.

Yana bir jihat, o'quv rejaga ko'ra, oldingidan farqli o'laroq, kompetensiyaviy yondashuvga asoslangan davlat ta'lim standartida barcha fanlarni o'qitishning kuchaytirilgan darajasi uchun alohida talablar ishlab chiqilgan.

Ayni paytda kompetensiyaviy yondashuvga asoslangan davlat ta'lim standarti, o'quvchilar va o'qituvchilar talabiga to'liq javob bera oladigan zamonaviy darsliklar yaratish ustida mutaxassislar guruhi tomonidan qizg'in ish olib borilmoqda.

Umumiy o'rta ta'limning davlat ta'lim standartlari talablari asosida yaratilgan takomillashtirilgan tasviriy san'at o'quv dasturlari xususida to'xtalamiz.

Tasviriy san'at fani Davlat ta'lim standartida umumiy ko'rinishda berilgan tayanch kompetensiyalar A1 va A1+ darajaga ajratib berilgan. Har bir sinfning boshida o'quvchilarda shakllantirilishi lozim bo'lgan shu sinfga xos tayanch kompetensiya elementlari keltirilgan.

5-6 sinflarda o'rganiladigan bo'lim va mavzular nomlari hamda ularga ajratilgan soatlar ko'rsatilib, har bir bo'lim mazmuni va fanga oid kompetensiyalar elementlari ochib berilgan.

Tasviriy san'at fanining xususiyatidan kelib chiqib o'quvchilarda fanga oid kompetensiyalar elementlarining shakllanganlik darajasini aniqlash maqsadida nazorat ishi hamda o'quvchilar bilimini mustahkamlash, takrorlash soatlari ham ajratilgan.

1.3.2. Tasviriy san'at fanining o'quv dasturi tuzilishi va mazmuni

Tasviriy san'at ta'limi umumiy o'rta ta'lim maktablarining 1-7-sinflarida haftasiga 1 soatdan o'qitilib, uch turdagi faoliyat (san'atshunoslik asoslari, tasviriy faoliyat (naturaga qarab tasvirlash)

hamda kompozitsion faoliyat) va olti yo'nalish (san'atshunoslik asoslarining etakchi yo'nalishi – suhbat, rangtasvir, grafika, haykaltaroshlik, me'morlik, amaliy va dizayn san'ati)dagi dars turlariga bo'linadi. Ayrim dars turlari 1–4-sinflarda o'quvchilarning yosh xususiyatlaridan kelib chiqqan holda bir-biridan farq qilishi nazarda tutiladi. Jumladan, 5–7-sinflarda o'qitiladigan hamda o'quvchilarda san'at asarlarini badiiy-estetik idrok etishga o'rgatuvchi san'atshunoslik asoslari darslari boshlang'ich sinflarda suhbat tarzidagi borliqni va san'atni idrok etish shaklida olib boriladi.

Umumiy o'rta ta'lim maktablarida o'qitiladigan "Tasviriy san'at" o'quv fani o'z mazmuniga ko'ra integrativ fan hisoblanadi. Uning mazmunida tasviriy san'atdan tashqari amaliy bezak san'ati, badiiy hunarmandchilik, me'morlik va dizaynga oid o'quv materiallarini o'zlashtirish belgilab qo'yilgan. Shuningdek, tasviriy san'at ta'limining mazmuni 1–4, 5–7-sinflarda o'qitilishi uzluksiz tizimi mantiqiy rivojlanib borish prinsipi asosiga qurilgan. Masalan, boshlang'ich sinflardagi borliqni idrok etish darslari 5-sinfdan boshlab san'atni idrok etish tarzida davom ettirilib, asosiy e'tibor bevosita o'quvchilarda san'at asarlarini badiiy-estetik idrok etishga oid bilim, malaka va ko'nikmalarni shakllantirishga yo'naltiriladi va faoliyatning bu turi tasviriy san'atdan Davlat ta'lim standarti hamda o'quv dasturida "San'atshunoslik asoslari" bloki tarzida beriladi.

Tasviriy san'at fanini o'quv dasturi DTS asosida mazmun-mohiyati, maqsad va vazifalari belgilanadi. Tasviriy san'at fanini o'qitishning maqsadi – tevarak-atrofdagi borliq va hodisalarni, ulardagi go'zallikni ko'ra bilish va idrok etishga, narsa va hodisalarning tuzilishi, shakli, rangi, o'lchamlari, fazoviy holatlarini farqlay olishga o'rgatish; tabiatni sevish, unga nisbatan samimiy munosabatda bo'lish. Borliqni kuzatishda uning fasllarga bog'liq holda o'zgarishini tushungan holda idrok etish. Tevarak-atrofnı kuzatishda chiziqli va havo perspektivani, rejalashtirishni ko'ra bilishga o'rgatishdan iborat.

Ushbu maqsadni amalga oshirish uchun quyidagi ta'limiy – tarbiyaviy va rivojlantiruvchi vazifalarni bajarish lozim bo'ladi:

Ta'limiy vazifa - narsa va hodisalarning tuzilishi, shakli, rangi, o'lchamlari, fazoviy holatlarini bilish, ularni badiiy idrok etish; tasviriy san'atning nazariy asoslarini; tasviriy san'at

qonuniyatlariga (chiziqli, havo perspektiva va boshqalarni) ko'ra bilishga o'rgatishdan iborat.

Tarbiyaviy vazifa - tasviriy san'at vositasida o'quvchilarning atrof-muhitdagi, san'atdagi go'zalliklarni ko'ra bilishga va ularga estetik munosabat bildirishga, san'atning ijtimoiy mohiyatini va ahamiyatini teran anglagan holda me'moriy yodgorliklarni, tasviriy, amaliy va dizayn san'ati asarlarini milliy iftixor, qadriyat sifatida e'tirof etish va muhofaza qilishga o'rgatish.

Rivojlantiruvchi vazifa – o'quvchilarning O'zbekiston, Markaziy Osiyo, jahonning qadimiy va hozirgi zamon mashhur san'atining o'ziga xos jihatlarini, tasviriy va amaliy san'atning ayrim namoyandalari hamda ularning mashhur asarlarini o'rganishga qiziqtirish.

O'quv dasturi mazmuni.

Borliqni idrok etish: 1. Osmon jismlari: (quyosh, oy, yulduzlar, bulut kamalak, chaqmoq va boshqalar). 2. Tog'u-toshlar, sharsharalar. 3. Daraxtlar olami: har xil shakldagi daraxtlar, ularning barglarini, kuzatish, tahlil qilish, chizish. 4. Gullar olami: har xil shakl, rangdagi gullar, ularning barglari. 5. Hayvonot olami: har xil shakl va rangdagi jonivorlarni kuzatish, tahlil qilish, chizish. 6. Qushlar olami: har xil shakl va rangdagi qushlarni kuzatish, tahlil qilish, chizish. 7. Hashoratlar olami: har xil shakl va rangdagi hashoratlarni kuzatish, tahlil qilish, chizish. 8. Yil fasllarini kuzatish, rang tuslarini tahlil qilish, chizish. 9. Suv ostidagi jonivorlar olamini, ularda aks etgan rang, shakllarni tahlil qilish, chizish.

San'atni idrok etish: 1. O'quvchilar san'at asarlarini ongli idrok etishi va baholashi, uning jamiyat va odamlar hayotidagi ahamiyatini tushunishidan iborat. 2. O'quvchilar asar haqida mulohaza yuritib, idrok etishni, uning mazmunini maxsus terminlarni qo'llagan holda so'zlab berishni bilishlari lozim.

Naturaga qarab tasvirlash: Naturaga qarab tasvirlash ikki turga bo'linadi:

a) naturaga qarab rasm ishlash - naturaning shakli, hajmi, tuzilishini tahlil qila olish. Naturaning xarakterli jihatlarini kuzata olish, tahlil qila olish, amaliy ishda tasvirlay olish.

Naturaga qarab rasm chizish vazifalari 1-2 dars davomida va qisqa muddatli (5-15 daqiqa davomida bajariladigan eskizlar) bo'lishi

mumkin.

b) naturaga qarab haykal ishlash naturaning xarakterli jihatlarini badiiy idrok etish va ifodalay olish. Sodda tasvir va haykallarni naturaning xarakterli jihatlarini asosida ishlay olish. Dars o'tkazilayotgan xonada naturaning shakli yaqqol ko'rinib turishi maqsadga muvofiqdir.

Kompozitsion faoliyat: quyidagi qismlardan tashkil topadi:

a) rangtasvir kompozitsiyasi; b) grafika (qalamtasvir) kompozitsiya;

v) dekorativ kompozitsiya; s) haykaltaroshlik kompozitsiyasi.

a) rangtasvir kompozitsiyasi mavzu asosida, xotira va tasavvurdan rasmlar ishlash tarzida tashkil etiladi. Rangtasvir kompozitsiyasi darslarining asosiy vazifalari o'quvchilarga buyumlarning shakli, rangi, ularning tuzilishi haqidagi tushunchalar berish, eng qiziq mavzu tanlay olish, qog'ozda rasmini to'g'ri joylashtirishga o'rgatish kabilardan iboratdir.

Kompozitsiya qonuniyatlarini o'quvchilar ongiga etkazishda tasviriy san'at asarlarining reproduksiyalaridan foydalanish va ularni tahlil qilishning ahamiyati katta.

Adabiy asarlarga illyustratsiyalar ishlash esa o'quvchilarning eng qiziqarli mashg'ulotlaridan bo'lib, unda bolalar ertak, hikoya, masaldagi qahramonlarning obrazlarini o'z rasmlarida ifodalashga harakat qiladilar.

b) grafika (qalamtasvir) kompozitsiya yo'nalishidagi mashg'ulotlar ham keng qamrovli materiallarni o'qitishni nazarda tutadi. Tasviriy faoliyatda uning dastlabki bosqichlari bajariladi, shuning uchun o'quvchilarda qalamtasvir badiiy ijodning barcha turlarining asosi ekanligini amaliy-tasviriy faoliyatda his etishga imkon yaratadi.

v) dekorativ kompozitsiya - mustaqil ijodiy naqsh ishlash hamda bezak ishlarini qamrab oladi. Rangshunoslik bo'yicha o'quvchilar 2-sinfda "Asosiy va hosila ranglar" bilan tanishadilar. Bo'yoqlarni o'zaro aralashtirish orqali qo'shimcha rang tuslarini hosil qilish bilan amaliy ravishda shug'ullanadilar. Asosiy (qizil, sariq va ko'k) ranglar va ularning o'zaro aralashuvidan hosil bo'lgan hosila (yashil, binafsha va zarg'aldoq) ranglardan o'z ish faoliyatlarida to'g'ri foydalana olishni o'rganadilar.

s) haykaltaroshlik kompozitsiyasi haqqoniy haykaltaroshlik

va dekorativ haykaltaroshlik turlariga bo'linadi. Haqqoniy haykaltaroshlikda o'quvchilar o'qituvchi tomonidan tavsiya etilgan mavzularda haykallarni asliga o'xshatib ishlaydilar. Bunda o'quvchilar tasviriy san'at mashg'ulotlarining boshqa turlarida o'rttirgan bilim, ko'nikma va malakalarga tayanadilar. Dekorativ haykaltaroshlik - haykaltaroshlikning turlaridan biri bo'lib, u o'quvchilarda relefli tasvirlar va dekorativ o'yinchoqlar ishlash orqali maxsus bilim hamda malakalar hosil qiladi.

Haykaltaroshlik mashg'ulotlarining salmog'i boshlang'ich sinfda ko'proq o'rganiladi. Aynan haykaltaroshlik mashg'ulotlarida o'quvchilar qo'llarining mayda motorikasini rivojlantiradi, sensor rivojlanishlari uchun muhim asosiy vazifasini ham o'taydi.

Dasturda haykaltaroshlik mashg'ulotlari mavzularining umumiyliigi (rangtasvirda portret, qalamtasvirda portret, haykaltaroshlikda portret), o'zaro bog'liqligi bilan bir qatorda xususiyliigi (haykaltaroshlikda lirizm va dramatism), uning o'ziga xos turlari (dastgoh, mahobatli, xiyobonlar uchun ishlanadigan dekorativ haykallar, hajmli haykaltaroshlik, yarim qabariq (relefsimon) haykaltaroshlik), haykaltaroshlikning ifodaviy vositalari kabi komponentlariga alohida e'tibor berish lozim.

Dizayn san'ati nisbatan yangi san'at turi. Shuning uchun o'ziga xos terminologiyasini o'quvchilarga tushuntirib berish lozim. Kompozitsion faoliyat tarkibidagi **amaliy va dizayn san'ati** o'z mazmuni, mohiyatiga ko'ra bir yo'nalishga birlashtirilgan bo'lib, dizayn san'ati bo'yicha dasturda berilgan mavzu va topshiriqlarda (milliy zamonaviy libos eskizi, interer eskizi) amaliy san'at elementlaridan foydalanish ko'zda tutilgan.

Tasviriy san'at fani bo'yicha ta'lim tizimining DTS asosida o'quvchilar egallashi lozim bo'lgan bilim, ko'nikma va kompetensiyalarga muvofiq o'quv dasturidan kelib chiqqan holda taqvimiy-mavzuli rejani ishlab chiqish tavsiya etiladi.

5-SINF. (34 soat, haftasiga 1 soatdan)

Tasviriy san'atning ifodaviy vositalari (9 soat) (1-chorak)

1-2 mavzu; "Qalamtasvirda natyurmort". Tasviriy san'atning ifodaviy vositalari;

Fanga oid kompetensiyalar:

Naturaning xarakterli jihatlarini kuzatish, tahlil qilish va

ifodalay olish kompetensiyasi: naturaning xarakterli jihatlarini badiiy idrok etadi va ifodalay oladi; tasvirlashda perspektivani asosiy qonuniyatlarini qo'llay oladi; naturani tasvirlashda kompozitsiya qoidalariga amal qilgan holda tasvir ishlay oladi;

3-4 mavzu; "Qalamtasvirda geometrik jismlar" chizish. Qalamtasvir - badiiy ijod asosi sifatida tushuncha berish;

5-6 mavzu; "Qalamtasvirda portret" chizish. Oq-qora grafikaning tasviriy-ifodaviy vositasi;

Fanga oid kompetensiyalar:

Naturaning xarakterli jihatlarini kuzatish, tahlil qilish va ifodalay olish kompetensiyasi: O'zbekiston hamda jahon tasviriy san'at asarlarini bilish, tahlil qilish va zavqlana olish; tasviriy san'atning janrlari, oqim va yo'nalishlarini farqlash; tasvir ishlash bosqichlariga amal qilish; naturaning asosiy qismi va mayda bo'laklarini o'zaro mutanosibligini farqlash;

7-mavzu; Nazorat ishi №1:

Namunaviy topshiriqlar:

8-9 mavzu; "Rangtasvir xususiyatlari". *"Xotirjam xolatlarni ifodalovchi manzarani tasvirlash", "Oydin tun yoki quyoshning botishini tasvirlash", mavzularidan birini tanlab tasvirlash.*

Tasviriy san'atda tabiat tasviri (7 soat) (2-chorak)

10-11 mavzu; "Sharqona shaharni tasvirlash". San'atning mohiyatini anglash;

12-13 mavzu; "Rangtasvir va grafikada manzara". Tasviriy san'atning asosi bu grafika va manzara janri mavzusi bo'yicha rasm ishlash.

Fanga oid kompetensiyalar:

Naturaning xarakterli jihatlarini kuzatish, tahlil qilish va ifodalay olish kompetensiyasi: naturani tasvirlash va ishlashda ijodiy yondashish layoqatiga egallay oladi, naturaning xarakterli jihatlarini kuzata oladi, tahlil qila oladi; amaliy ishda tasvirlay oladi.

14-15- mavzu; "Animalistik janr" asosida rasm chizish. *Men sevgan hayvon* mavzulari asosida tasvirlash.

Namunaviy topshiriqlar.

16-mavzu; "Tabiatning obrazli manzarasi" haqida suhbat. *"Qish manzarasi", "Yangi yil"* mavzulardan birini tanlab olib tasvirlash.

Buyumlar dunyosiga munosabat (10 soat) (3-chorak)

17-18- mavzu; "Rangtasvirda natyurmort"

19-20-mavzu; "Milliy idishlardan natyurmort" Tasviriy san'atning asosi bu natyurmort va manzara janri mavzusi bo'yicha rasm ishlash.

21-mavzu; Nazorat ishi №2:

Fanga oid kompetensiyalar:

Naturaning xarakterli jihatlarini kuzatish, tahlil qilish va ifodalay olish kompetensiyasi: tasvirlashda perspektivani asosiy qonuniyatlarini qo'llay oladi; naturani tasvirlashda kompozitsiya qoidalariga amal qilgan holda tasvir ishlay oladi; amaliy va tasviriy san'at turlarini farqlaydi; tahlil qila oladi va eskizini ishlay oladi;

22-23- mavzu; "Tabiat manzarasi fonida natyurmort ishlash".

Grafikada natyurmort; *"Rang tushlari jihatidan kontrast buyumlardan tashkil topgan natyurmortni grafik usulida ishlash". O'quvchilarga grafika yo'nalishining ahamiyati, qonuniyatlari haqida tushuncha berish.*

24-25- mavzu; "Badiiy bezak grafikasi" haqida suhbat va amaliy ish bajarish. Natyurmort - rangtasvir kartinalarining bir qismi sifatida;

Namunaviy topshiriqlar:

26-mavzu; "Xotirada manzara kompozitsiyasi"ni chizish. *"Navro'z bayramiga bag'ishlab kompozitsiya".*

Insonga razm solish (8-soat). (4-chorak)

Fanga oid kompetensiyalar:

Naturaning xarakterli jihatlarini kuzatish, tahlil qilish va ifodalay olish kompetensiyasi: Tasviriy san'atda portret janri, haykal-taroshlikda portret, grafikada portret va rangtasvirda portret.

27-mavzu; Nazorat ishi №3:

28-29 - mavzu; "Tasviriy san'atda portret janri". *"O'rta asrlar tasviriy san'ati usul va yo'nalishlari"* tushuncha berish va adabiy asarlarni badiiy idrok etish.

Fanga oid kompetensiyalar:

Naturaning xarakterli jihatlarini kuzatish, tahlil qilish va ifodalay olish kompetensiyasi: naturaning xarakterli jihatlarini badiiy idrok etadi va ifodalay oladi; tasvirlashda perspektivani asosiy qonuniyatlarini qo'llay oladi; naturani tasvirlashda kompozitsiya

qoidalariga amal qilgan holda tasvir ishlay oladi; amaliy va tasviriy san'at turlarini farqlaydi; tahlil qila oladi va eskizini ishlay oladi;

O'zbekiston hamda jahon tasviriy san'at asarlarini tahlil qila oladi; naturani tasvirlash va ishlashda ijodiy yondashish layoqatiga egallay oladi.

30-31- mavzu; "Haykaltaroshlikda portret". *"Harakatdagi odam haykalini yaratish"*.

33-mavzu; Nazorat ishi №4:

34-mavzu; "Murabbiylar bayramiga devoriy gazeta va tabriknoma eskizini ishlash". Grafikada portret va rangtasvirda portret.

Namunaviy topshiriqlar:

"Qog'ozga kompozitsiya ishlash", "Harakatdagi odam xaykalini yaratish" mavzular asosida kompozitsiya yaratish).

Foydalanish uchun tasviriy san'at asarlarining ro'yhati:

A.Abdullayev "Shahlo" portreti; A.Mirzayev "To'y"; J.Umarbekov "Qo'shiq"; A.Mirsoatov "G'azalkent chiroqlari"; Z.Inog'omov "Kuz"; O.Tansiqboyev "Chorvoq qurilishida"; J.Quttimurodov "Sohibjamol"; T.Muhamedov "Uch og'a-ini botirlar", "Namaki" ertaklariga ishlangan illyustratsiyalar; Q.Basharov "O'zbekistonning qo'shiq va o'yinlari", "Hosil bayrami"; M.Nabiyev "Zahiriddin Muhammad Bobur" portreti; R.Choriyev "Tulporlar"; B.Jalolov "Ibn Sino"; I.Haydarov "O'zbekiston kuzi"; A.Boymatov "Abu Ali Ibn Sino"; M.Musaboyev "Mirzo Ulug'bekka o'rnatilgan yodgorlik"; D.Gorlov. I.Efimov, A.Komarov, V.Vatagin, L.Kazbekovlarning qush va hayvonlarni tasvirlovchi rasmlari.

Tayanch kompetensiyalar:

Kommunikativ kompetensiya elementi: jamoa bilan ishlashda jamoa fikrini qo'llab-quvvatlash, o'z hissasini qo'sha olish.

Axborot bilan ishlash kompetensiya elementi: kompyuterda mavjud bo'lgan didaktik materiallar yordamida rang berish, tabiat manzalarini chizish, rasmlarga matnlar yozish.

O'z-o'zini rivojlantirish kompetensiya elementi: o'z sog'ligini asrash (shaxsiy gigiena, texnika havfsizligi qoidalariga rioya qilish), halollik, to'g'rilik, mehribonlik, mehnatsevarlik tushunchalarini anglash va unga amal qilish.

Milliy va umummadaniy kompetensiya elementi: Vatan

tuyg'usi muqaddas ekanligini, u ham ona singari yagonaligini his etish, uni sevisht, vatandoshlariga nisbatan mehribon bo'lish, turli yo'nalishdagi san'at asarlarini tushuna olish va undan zavqlanish.

Ijtimoiy faol fuqarolik kompetensiya elementi: maktabdagi va maktabdan tashqari tadbirlarda (ko'rik tanlovlar, hashar va h.k.) ishtirok etish va muomala madaniyatga amal qilish.

Matematik savodxonlik, fan va texnika yangiliklaridan xabardor bo'lish hamda foydalanish kompetensiya elementi: turli chizma grafik va diagrammalarni o'qiy olish va foydalanish, hisob-kitoblarga asoslangan holda shaxsiy rejalarini tuza olish.

1.3.3. Tasviriy san'at fani darsliklari

O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni, "Kadrlar tayyorlash milliy dasturi" talablari asosida umumiy o'rta ta'lim maktablaridagi boshqa o'quv fanlari qatori "Tasviriy san'at" o'quv fanini o'qitishning mazmuni va tuzilishi isloh qilindi.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 1998- yil 13-maydagi "O'zbekistonda umumiy o'rta ta'limni tashkil etish to'g'risida"gi 203-sonli qaroriga asosan o'tkazilgan tajriba-sinov natijalarining tahlili, shuningdek, ko'p sonli tasviriy san'at o'qituvchilari va mutaxassislarning fikr-mulohazalariga asosan 1999–2000-o'quv yilidan boshlab yangi mazmun va tuzilishdagi "Tasviriy san'at" o'quv fani o'qitila boshlandi.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2004- yil 22-noyabrdagi 548-sonli qarori asosida "Tasviriy san'at" o'quv fanidan 1-sinf (2002- yildan (muallif: R.Hasanov)) 2–3-sinflar uchun (2008-yildan (mualliflar: M.Isoqova, R.Hasanov, B.Haydarov, A.Sulaymanov, S.Jumaniyozova, A.Roziqov, B.Azimov)) darsliklar nashr ettirilib, ijara tizimi asosida ta'lim amaliyotida qo'llanilmoqda. Ta'lim tizimi tarixida ilk bor 2012–2013- o'quv yilidan boshlab 5-sinf darsligi yaratildi va chop etildi (mualliflar: T.Kuziyev, S.Abdirasilov, O'.Nurtayev, A.Sulaymanov), 2014–2015- o'quv yilidan 4-sinf darsligi (mualliflar: A.Sulaymanov, I.Raxmanov, Z.Sulaymanova), 2017–2018- o'quv yilidan 6-sinf (mualliflar: Q.Miraxmedov, B.Karimov, I.Nurullayev), 7-sinf (mualliflar: N.Abdullayev, A.Sulaymanov) (qayta nashr)lar uchun shu tartibda darsliklar yaratilib badiiy ta'lim amaliyotiga tatbiq etildi.

Yaratilgan "Tasviriy san'at" darsliklari mazmunida o'quvchilarda ma'naviy, badiiy va axloqiy madaniyatni shakllantirish, badiiy-estetik madaniyatni rivojlantirish maqsadida O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi-ning Ta'lim, sog'liqni saqlash, ijtimoiy muhofaza, axborot va telekommunikasiyalar kompleksi majlisining 2011- yil 2- fevraldagi 07-8-10-sonli bayoniga ko'ra, badiiy ta'lim mazmuniga milliy tarixiy badiiy asarlar bilan bir qatorda mustaqillik yillarida yaratilgan tasviriy san'at asarlari bilan boyitish, unda optimallashtirilgan o'quv dasturining talablariga to'la rioya qilishga bosh mezon sifatida asoslanilmoqda.

Respublikamiz xalq ta'limi tarixida umuman 4-5-6-sinflar uchun darsliklar nashr qilingan emas. 2012- yilda kam tirajda (80000) nashr qilingan 5-sinf darsligi¹ ham 2015 yilga qadar mavjud ehtiyojni qondira olmagan va 2015 yil 7-tilda (o'zbek - 400000, rus - 68234, qozoq - 6275, qirg'iz - 978, tojik - 8360, turkman - 1073, qoraqalpoq - 11318) darslik nashr ettirildi. 4-sinf uchun² 2015 yildan, 6-sinf uchun esa 2017 yildan respublikamiz xalq ta'limi tarixida ilk bor darsliklar nashr qilingan.

¹ Mazkur darslik 2012 yilda "Ўзбекистон" нашриёт-матбаа ижодий уйида нашр этирилди ҳамда ижара тизимига киритилган.

² 4-sinf darsligi 2015 yilda "Шарқ" нашриёт-матбаа акциядорлик компанияси tomonidan нашр этирилди ҳамда ижара тизимига киритилган. 2017 yilda tadqiqot natijalari asosida darslikning kaita ishlangan varianti нашр этирилди. 2017-2018-ўқув йилидан mazkur darslikning kaita ishlangan, tuzatilgan hamda tildirilgan tarzda mazmuni, illyustrativ katorlari 40% ўzgartirilgan varianti amaliyotga joriy etildi.

Shuningdek, tasviriy san'atni o'qitish uchun lozim bo'lgan didaktik majmualar – o'quv ko'rgazmali qurollar, illyustrativ-reproduksiya materiallar majmuasi, o'qitishning elektron vositalari, maxsus metodikaga oid ishlanmalar, o'quv qo'yilma(natura)lar uchun meva va sabzavot mulyajlari va qush tulumlarning yetarli darajada emasligi badiiy ta'lim sifati va samaradorligiga o'z ta'sirini ko'rsatadi.

Umumiy holatda mamlakatimizda badiiy ta'lim sifati va samaradorligini oshirish bugungi kun davrida umumiy o'rta ta'lim maktablarida maxsus ma'lumotli tasviriy san'at o'qituvchilar tarkibining ehtiyojini qondirish. Albatta, pedagogik yo'nalishdagi oliy o'quv yurtlarida kasbiy kompetensiyaga ega bo'lgan tasviriy san'at o'qituvchilarini tayyorlashning ijobiy yechimini topish zarur.

1.4 Pedagogika ilmiy-tadqiqot metodikasi (kurs ishini yozish uchun tavsiyanoma)

Har qanday davlat yuqori taraqqiyot darajasiga erishish uchun, eng avvalo, iqtisodiyot ustuvorligini ta'minlashi, odamlar orasida ma'naviy va ma'rifiy qadriyatlarni tiklash talab etiladi. Birinchi Prezidentimiz I.Karimov ta'kidlaganidek, «Faqat bilimli, ma'rifatli

jamiyatgina demokratik taraqqiyotning barcha afzalliklarini qadrlay oladi...»¹

Yoshlarning ilmiy faoliyat bilan shug'ullanishi va unga ko'nikma hosil qilishi, ularning talabalik davrlaridan boshlanadi. Olgan bilim va ko'nikmalarini keyingi ilmiy izlanish jarayonlarida yanada takomillashtiradi va hayot bilan bog'lab olib borishga muvaffaq bo'ladilar.

Prezident Shavkat Mirziyoevning 2019- yil 30- sentabr kuni O'zbekiston o'qituvchi va murabbiylariga bayram tabrigida aytgan quyidagi so'zlari kelajakda o'qituvchilik kasbining eng sharaflari kasbga, o'qituvchining o'zi eng obro'li insonga aylanishining zamini bo'lib xizmat qiladi:

Shu ma'noda, **bugungi kun o'qituvchisi universal mutaxassis, ham o'rgatuvchi, ham o'rganuvchi bo'lishi**, ya'ni o'z ustida tinimsiz ishlashi, doimo izlanib yashashi kerak.

Eng muhimi, o'qituvchi chinakam vatanparvar inson bo'lishi zarur. Qalbida o'z kasbiga, Vataniga mehr va sadoqat kuchli bo'lgan o'qituvchigina haqiqiy vatanparvar shaxsni tarbiyalay oladi.

Ilmga sadoqatli odamlar doim qanoatli, xushfe'l va boshqalarga ibratli bo'lishadi. Bo'lajak tadqiqotchi o'z fanini chuqur egallagan bo'lishi va uning muammolari ustida doim shug'ullanishi shart. U tadqiqot ishiga yondosh bo'lgan boshqa fanlardan ham yetarli darajada xabardor bo'lmog'i lozim. Shuningdek, falsafa fanining umumiy qonuniyatlarini va ilmga aloqador tarmog'ini o'zlashtirib olishi, xorijiy tillardan bittasini egallagan bo'lishi kerak.

Demak, ilm bilan shug'ullanish – izlanish va tadqiqotlar olib borish, ya'ni qonuniyatlarni kashf etish va shu yo'l bilan jamiyat rivojlanishiga o'z hissasini qo'shish demakdir.

Pedagogik yo'nalishdagi mavzuda tadqiqot ishlarini olib boruvchilar ko'proq metodik ishlar, pedagogik tajribalarni o'rganish va umumlashtirish bilan shug'ullangan yosh tadqiqotchi izlanuvchi, aspirant va tajribasiz ilmiy xodimlarni tashkil etadi.

O'quv fani sohasidagi ilmiy-metodik tadqiqotning asosiy maqsadi, fanni ta'lim-tarbiyasining o'ziga xos xususiyatlari va qonuniyatlarini ishlab chiqish hamda o'quvchilarni bilim, malaka va

¹ И.Каримов. Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳлил, барқарорлик шартлари ва таракқиёт кафолатлари. Тошкент, «Ўзбекистон», 1997. 150 - бет.

o'quv vazifalarini chuqur o'zlashtirish usullari va ijodiy qobiliyatlarini o'sishida yordam beradigan ta'limni samarali metodlari, tashkiliy shakl va vositalarini amaliyotga tadbiiq etish muammolarini loyihalashdan iboratdir.

Yuqoridagilardan ma'lumki, o'qituvchi bilan metodistlarning ilmiy tadqiqot faoliyatining texnologiyasi farqlanib har biri o'z texnologiyasiga ega. Buni esa, ularning faoliyatidagi har xil maqsadi orqali va so'nggi turli natijalar bilan izohlash mumkin:

	Maqsad	Natija
O'qituvchi	O'quvchilarni o'qitish va tarbiyalash	Bilim, malaka, ko'nikma; dunyoqarash, o'quvchilarning tarbiyaligi.
Metodist	Ilg'or pedagogik tajribaning umumlashi va ilmga tayangan holda o'qituvchiga o'quv jarayonini to'g'ri tashkil etish, ta'lim va tarbiya berishning samarali metod, usul va vositalar bilan qurollantirishda yordam berish.	Metodik tavsiyalar, darslarning ishlanmasi va hokazolar.
Tadqiqotchi	O'quv-tarbiyaviy jarayonni ob'ektiv qonuniyatlarini tadqiq etish.	Uzluksiz metodik tizim, ilmiy klassifikatsiya, pedagogik xodisalarning bog'liqligini yaratish.

Izlanuvchilarning faoliyat maqsadlaridagi farqlarni har bir tadqiqotchi bilishi shart.

Ilmiy pedagogik tadqiqotning izlanishini, masalan, binoning qurilish jarayoni bilan taqqoslash mumkin: avvalo, poydevor, keyin esa tayanchlari (tirgovich) va so'ng tomi yopiladi. Ilmiy tadqiqot ishi ham mustahkam poydevordan boshlanadi.

Har bir pedagogik tadqiqotning asosiy negizi tegishli adabiyotlarni chuqur nazariy tahlili asosida belgilanadi. Bu bilan adabiyotlarda tayyor andoza yoki retseptlar bor yoki tayyor ilmiy ishlardan yana bir boshqa ilmiy tadqiqot yaratiladi degani emas. Pedagogika sohasini nazariyasi va amaliyotining so'nggi yangi yutuqlari bilan tanishish, ularning didaktik tahlili, tadqiqotchining potensial imkoniyatlari va fikrlash faoliyatini faollashtirishga undash, yangi g'oyalarni tug'ilishiga sabab bo'ladi. Ya'ni: konsepsiya

nazariyasi, ilmiy klassifikatsiyasi, metodik tizimni birligi va boshqa kabilar kiradi.

Muvaffaqiyatli izlanishlar turli ilmda, xususan, pedagogika tadqiqotida ko'proq tadqiqot metodikasiga bog'liq bo'ladi.

Pedagogika tadqiqot masalalariga bag'ishlangan ilmiy ishlar qanchalik ko'p bo'lmasin bu ilm sohasining tadqiqot metodlari haqida yaxlit tizimli tasavvurlar hosil qilish qiyin. Shuning uchun yosh ilmiy izlanuvchilar o'zining ilmiy tadqiqot ishlarida ma'lum qiyinchiliklarga duch keladi.

Ilmiy metodik tadqiqotning mantiqiy tuzilishi va qayd etilgan natijalarni qisqacha tushuntirishga xarakat qilamiz.

Ilmiy-metodik tadqiqotning taxminiy rejasi

1. Kirish: masalani qo'yish, dalillar, mavzuning dolzarbliligi. Tadqiqot muammosi, uning maqsadi, farazi, tadqiqot ob'ekti va predmeti, tadqiqot-ning vazifalari.

2. Izlanish rejasi. Bob va paragraflar nomi.

3. Ilmiy tadqiqot boblarini taxminiy mo'ljallangan mazmuni.

4. Tadqiqot metodikasi. (Qanday maqsadlarda umum qabul qilingan didaktikadagi izlanishning shakl va metodlari hamda maxsus metodlari dalil uchun qo'llaniladi).

5. Tajriba-sinov o'tkazish uchun materiallar.

Ilmiy-metodik tadqiqotning tuzilishi va mazmuni

1. **Kirish**, yechimini kutayotgan muammo, dalil, mavzuni dolzarbligi.

Odatda, kirish qismida umumiy o'rta ta'lim maktab, maxsus ixtisoslashtirilgan maktab va Oliy o'quv yurti yoki boshqa o'quv muassasalarining holatining tahlili asosida muammo dolzarbligini dalili yoritiladi. Mazkur masalaning holati pedagogikada: (didaktikada, metodikada) nima tadqiqot qilingan, nimalar yechimsiz qoldi, dastlabki yoki keyingi tadqiqotni talab etadi. Keyin tadqiqot muammosi shakllantiriladi - tadqiqot olib borilmagan, noma'lum, noaniq yoki pedagogik jarayonining dolzarb masalalari yetarli darajada to'liq o'rganilmagan.

2. **Muammo** - ma'lum bir sohada yechimini kutayotgan masala.

Tadqiqot muammosi o'z-o'zidan paydo bo'lmaydi, ular jamiyatning ilmiy texnik, ijtimoiy-iqtisodiy ehtiyojlar ta'sirida, ta'lim amaliyotiga buyurtmalar yoki pedagogik ilmning rivojlanishiga bog'liq holda tug'iladi.

3. **Tadqiqot maqsadi** - ishlash jarayonida nimaga erishishining taxminiy mo'ljali. (O'quv jarayonini qanday ob'ektiv qonuniyatlari ishlab chiqilgan, qanday yangiliklar ta'lim metodi va mazmuniga kiritilgan).

Ko'pincha boshlovchi tadqiqotchilar ilmiy tadqiqot maqsadi bilan vazifasini tenglashtiradi. Muammoning maqsad va vazifalari haqida aniq tasavvurga ega bo'lishi uchun biron-bir masalada quramiz. *Yaxshi yashash uchun - bu (maqsad), uning uchun - yaxshi ishlash kerak bu esa (vazifa)*. Vazifalar bir nechta bo'ladi.

Ayrim paytda tadqiqot maqsadi mavzu nomidan kelib chiqadi. Biroq aniq maqsad qo'yilmasa ishning samarasi ham bo'lmaydi.

4. **Faraz**. Tadqiqotchi tomonidan maqsad qilib qo'yilgan, ammo ilmiy asoslanmagan bo'lsada, mantiqan bog'liq tadbirlar majmuiga *taxmin (faraz)* deyiladi.

Maqsadga erishish taxmini mavjud qonuniyatlarda asoslab berilgan bosqichini konsepsiyasi yoki ilmiy asoslangan taxmini (farazi) deyiladi.

Ilmiy asoslanib maromiga yetkazilgan taxmin konsepsiyaga aylanadi. Har qanday ilmiy asoslangan loyihani amalda sinab ko'rish talab qilinadi. Maqsadga erishishning ilmiy asoslangan loyihasini amalda sinab ko'rishni *tajriba* deyiladi.

Odatda taxmin (*faraz*) tuzilishi taxminan quyidagi tarzda ifodalanadi: «agarda bu-bu qilinsa, unda shunday pedagogik natijalarni qo'lga kiritish mumkin».

5. **Tadqiqot ob'ekti** - muayyan ilm tarmog'i nimani o'rganadi, degan savolga javob beradi.

6. **Tadqiqot predmeti** - muayyan ilm tarmog'i nimaning nimasini o'rganadi, degan savolga javob beradi (o'qituvchi yoki o'quvchilar faoliyati - dars, uni tashkil etish shakllari, sinfdan tashqari ishlar, ularni o'tkazish mazmuni, metodi va vositalari va h.k.).

7. **Tadqiqot vazifalari**, uning maqsadini aniqlash va ilmiy izlanish qaysi yo'nalishda yuritilishi haqidagi tasavvur hosil qilish.

8. **Tadqiqotning nazariy va amaliy ahamiyati va uning yangilligi**. Tadqiqot natijalari pedagogika nazariyasini rivojiga qanday

ta'sir etishi, ular qanday yangi va amaliy qiymatga ega, tadqiqot jarayonida qanday yangilik, noma'lum pedagogik faktlar ochilishi bayon qilinadi.

9. Tadqiqot natijalarini amaliyotga tadbiiq etilishi. O'tkazilgan tadqiqot ishlarni natijasi sifatida nashr qilib, konferensiyalar, seminarlar va pedagogik o'qishlarda chiqishlar orqali amalga oshiriladi.

10. Tadqiqot perspektivasi. Ushbu soha bo'yicha keyingi tadqiqot perspektiva rejasi ko'rsatiladi.

Pedagogik tadqiqotning bosqichlari

Tasviriy san'at o'qitish metodikasi sohasida tadqiqotning asosiy maqsadi:

- ta'lim xususiyatlari va qonuniyatlarini aniqlash;
- dasturdagi mavzularni o'rganishda samarali metodlar va uslublarni ishlab chiqish hamda amaliyotga tadbiiq etish;
- tasvirlash qoidalari ketma-ketlik qonuniyatlarining tizimini va elektron darsliklar ishlab chiqish;
- talaba va tasviriy san'at o'qituvchilari faoliyatining badiiy tayyorgarlik darajasi bo'yicha metodik tavsiyalar ishlab chiqish.

Ilmiy tadqiqot ishining muhim shart-sharoiti fanning o'quv muassasasidagi o'qitish holatini o'rganishdir. Ishni amaliyotda mukammal o'rganish usullaridan biri – bevosita dars jarayonidir. O'qituvchi kundalik dars berish jarayonida talabalarni dastur, darslik, didaktik materiallar va ko'rgazmali qurollarga bo'lgan munosabatlarini ko'rib chiqadi va ta'lim jarayonining kamchiliklarini tezroq tushunib, ularni tuzatish yo'llarini belgilab oladi.

Bo'lajak o'qituvchilar talabalik yillaridan boshlab pedagogik tadqiqot unsurlari bilan tanishib boradilar:

- tasviriy san'atdan ko'rgazmali qurollar, individual mashg'ulotlarga didaktik materiallar, test-savollar, o'quvchilarni badiiy tayyorgarlik darajasini tahlil qilishadi, talabalar ilmiy-nazariy va ilmiy-amaliy anjumanlarida ma'ruza va ilmiy maqolalar bilan qatnashishadi.

Keyinchalik biron mavzuni chuqurroq o'rganish maqsadida ilmiy tadqiqot bilan shug'ullanadilar.

Pedagogik tadqiqotning jarayoni quyidagi qator bosqichlardan iborat. Ularning har birining muayyan vazifalari mavjud.

Birinchi bosqich – o'qituvchilar faoliyatlarini va tegishli adabiyot-larni o'rganish asosida tadqiqot muammolarini aniqlash.

Adabiyotlar manbaini o'rganish jarayonida quyidagilar aniqlanishi kerak:

• Ishdagi muallifning asosiy g'oyasi, uning ishlanish muammosidagi pozitsiyasi;

• an'anaviydan uning pozitsiyasi nima bilan farq qiladi, muammoni o'rganishda qanday yangilik kiritdi;

• uning ishidagi mavzularda qanday asosiy savollar javobsiz qolganligi;

• muammoni keyingi tadqiqotlarida qanday masalalar hal qilish zarurligi.

O'qituvchilarning ish tajribasini o'rganishda quyidagilar aniqlanishi kerak:

• o'qituvchi qanday qiyinchiliklarga duch keladi;

• qiyinchilik va kamchiliklarning sabablari...

Agarda tadqiqot, masalan, o'quvchilarning tasviriy san'at darslarida fazoviy tasavvurlarini shakllantirishga qaratilgan bo'lsa, unda tadqiqot vazifalari quyidagicha:

1. O'quvchilarni fazoviy tasavvurini o'quv va darsdan tashqari faoliyatida shakllantirish xususiyatlarini aniqlash;

2. Fazoviy tasavvurini shakllantirish mashqi jarayonida o'quvchilarning o'quv faoliyatini o'rganish;

3. O'quvchilarni fazoviy tasavvurini shakllantirish uchun badiiy bilim va ko'nikmalarini samarali oshirishini ko'rsatuvchi shart-sharoitlarini aniqlash. O'qituvchilar uchun metodik tavsiyanomalar ishlanmasini tavsiya etish.

Muammo aniqlanadi va dastlabki ilmiy ish rejasining dasturi ishlab chiqiladi. Tadqiqotning maqsadi va vazifalari hamda ilmiy asosi shakllantiriladi.

Ikkinchi bosqich – tadqiqot farazini belgilash. Faraz – bu taxmin, ma'lum muammoni hal qilish yo'li ko'rsatilgan taklif, masalan, agarda o'quvchilarning fazoviy tasavvurining shakllantirishini o'rganish metodikasini asosi bo'lishini hisobga olib bosqichma-bosqich yondoshish joriy qilinsa, qo'llanilayotgan maxsus

mashqlar qiyinchiliklarni yengib chiqishda yordam beradi va o'quvchilarni fazoviy tasavvurini shakllantirishda chuqur tushuncha va bilimlar bilan ta'minlaydi.

Tadqiqot jarayonida faraz(taxmin) o'zgarmay qolmaydi. Dalillarning to'planishiga ko'ra, tadqiqotchi ularni taqqoslab, farazini aniqlaydi va aniq asoslangan ko'rinishga keltiradi.

Uchinchi bosqich - farazni sinash va nazariyani asoslash. Bunday sinov turli ilmiy tadqiqot metodlari (kuzatish, o'quvchilarning bilimini og'zaki va yozma tekshirish, o'qituvchilar tajribasi va pedagogika tajribalarini tahlil qilish va umumlashtirish va boshq.)ni qo'llash bilan eksperiment orqali amalga oshiriladi.

To'rtinchi bosqich - tadqiqot natijalarini rasmiylashtirish va tadbiq qilish. Bu bosqichda tadqiqot natijalari tahlil qilinadi, jadval, grafik va matematik statistik ko'rinishdagi bayonnoma ishlanadi, ishni adabiy tilga moslab rasmiylashtiriladi, tadqiqot amaliyotida qat'iy ketma-ketlikda bo'lmasligi ham mumkin. Tadqiqotchi ishlash jarayonida boshlang'ich bosqichlariga qaytishi, ayrim holda bir vaqtning o'zida bir necha bosqichlarda ish olib borilishi ham mumkin. Tadqiqot natijalarini amaliyotga tadbiq etishga – dasturlar, darsliklar, monografiyalar, metodik tavsiyalar, maqolalar kiradi.

Tadqiqot metodlari:

Tadqiqot metodlari: Tasviriy san'at metodikasida umum ilmiy ham va maxsus tadqiqot metodi ham qo'llaniladi.

Umumilmiyga nazariy tadqiqot metodi, kuzatish, suhbat, eksperiment va boshqalar qiradi.

Nazariy metod, asosan, adabiyotlarni o'rganish, pedagogik tajribani tahlil qilish va umumlashtirishni o'z ichiga oladi.

Adabiyotlar bilan ishlash, o'rganiladigan zarur bo'lgan asarlar ro'yxatini tuzishdan boshlanadi (kitoblar, jurnallar, maqolalar to'plami va h.k.).

Kuzatish - pedagogik jarayonga aralashmasdan uzoq vaqt tahlil qilish ishlariga asoslangan. Kuzatish to'g'ridan-to'g'ri dars jarayonida yoki sirtidan (ijodiy ishlar, ta'lim muassasasini hujjatlari bilan tanishish) bo'lishi mumkin. Kuzatish reja asosida olib borilishi kerak.

Suhbat - talabalar yoki o'qituvchilar bilan o'tkazilishi mumkin. Talabalar bilan o'tkazilganda, ularni fikrlash yo'nalishini aniqlash maqsadida suhbatlar uyushtiriladi. Suhbat natijalari bayonnoma, stenografiya yoki diktofon yozuvlari ko'rinishida batafsil yozib

olinib keyin tahlil qilinadi.

Anketa so'rovi - qo'yilgan maqsadlarga mos ravishda tadqiqotchi talabalar yozma javob berishi kerak bo'lgan savollarni tuzib chiqadi. Savollar javob beruvchilar uchun aniq va tushunarli bo'lishi kerak.

Tajriba sinov – tabiiy va laboratoriya sharoitlarida o'tkazilishi mumkin. Uning o'tkazilish muddatlariga ko'ra, tajriba-sinov o'qitish yoki tajriba sinov darsi bo'lishi mumkin. Natijalarni umumlashtirishning keng tarqalgan turidan biri - natijalarni taqqoslash.

O'qitish metodikasida umumilmiy tadqiqot ishlari bilan birgalikda maxsus tadqiqotlar ham o'tkaziladi. Ularning qo'llanilishi ijodiy ishlarni bajarishda tasvirlash qobiliyatlarini aniqlash, zaruriyat va tasvirlashda kerakli ko'nikmalarni shakllantirish bilan belgilanadi.

Tadqiqot natijalari ma'ruza, maqola, kurs ishi va bitiruv malakaviy ishlari, risola, o'quv qo'llanmalari, elektron ishlanma, jadval va boshqa ko'rinishlarda tayyorlanishi mumkin.

“Kurs ishi”ni bajarish bo'yicha yo'riqnoma

Kurs ishi (keyingi o'rinlarda KI) talaba tomonidan tasviriy san'at o'qitish metodikasi fani dasturini muvaffaqiyatli o'zlashtirishi asosida kasbiy bilim, ko'nikma va malakalarining rivojlanganlik darajasini aks ettiruvchi yakuniy metodik ishlanma hisoblanadi. Kurs ishi talaba tomonidan mustaqil tayyorlanib, sohadagi ilmiy va amaliy tadqiqotlar, texnologik taraqqiyot va fan bo'yicha innovatsiyalar, shuningdek, o'quv jarayonini tashkil etishning zamonaviy uslublari sohasidagi so'ngi yutuqlarni o'rganish va tahlil qilishga yo'naltiriladi.

Klining vazifalari quyidagilardan iborat:

• fanning o'quv kursi davomida talaba tomonidan egallangan nazariy bilim, amaliy ko'nikma va malakalarni rivojlantirish;

• pedagogik va kasbiy bilimlarga asoslangan holda o'quv-uslubiy faoliyatini takomillashtirishga nisbatan innovatsion yondashuv motivatsiyasini shakllantirish;

• talabalarda umumta'lim maktablari o'quv jarayonini tashkil etishga ijodiy va kreativ yondashish ko'nikmalarini rivojlantirish;

• fanning ilmiy-metodik masalalari bo'yicha tegishli adabiyotlar, normativ-huquqiy hujjatlar, Internet va elektron ta'lim resurslari bilan ishlashga, ularning qiyosiy tahlil qilishga hamda o'qitishni

takomillashtirish yuzasidan tegishli takliflar va amaliy tavsiyalarni ishlab chiqishga o'rgatishdan iborat.

KIning tarkibiy tuzilishi

KIning tarkibiy qismlari quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- titul varagi (1-ilova);
- mundarija (2-ilova);
- kirish;
- asosiy qismning boblari;
- xulosa;
- foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati;
- ilovalar (mavjud bo'lsa).

Kirish qismida KI mavzusining dolzarbligi, uning asoslanishi, KI maqsad va vazifalari, KIning ob'ekti va predmeti, KIn tayyorlashda foydalaniladigan adabiyotlar va normativ-huquqiy hujjatlarining qisqacha o'zaro tahlili, KIning nazariy va amaliy ahamiyati, KI tuzilmasining tavsifi.

KIning kirish qismi umumiy ish hajmining 3-5%ni tashkil etishi lozim.

Birinchi bobda quyidagilar yoritilishi lozim:

- KIn tayyorlashda foydalanilgan adabiyotlar, normativ-huquqiy hujjatlar va ilg'or xorijiy tajribalarning qiyosiy tahlili;

- sohadagi ilmiy va amaliy tadqiqotlar, texnologik taraqqiyot va fan bo'yicha innovatsiyalar, shuningdek, o'quv jarayonini tashkil etishning zamonaviy uslublari sohasidagi so'nggi yutuqlarni o'rganish va tahlil qilish;

- yuqori samarali zamonaviy ta'lim va innovatsion texnologiyalar, ilg'or xorijiy tajribalarni, shuningdek, global Internet tarmog'i, multimedia tizimlari va axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini o'quv jarayoniga faol tatbiq etish yo'llarini yoritish.

KIning 1-bobi umumiy ish hajmining 25-30% miqdorida shakllantirilishi lozim.

Ikkinchi bobda fanning o'quv dasturida nazarda tutilgan o'qitish metodikasida quyidagi ma'lumotlar shakllantiriladi:

- mavzu bo'yicha metodik ishlanma matni (metodik ishlanmada ta'lim va tarbiyaga oid atama va iboralar, asosiy metodik ishlanmaning matni, o'quvchilarni ijodiy qobiliyatlarini shakllantirish va rivojlantirishga qaratilgan metodik tavsiyalar, nazorat qilish bo'yicha savol va topshiriqlar, foydalanilgan

adabiyotlar tartibida tayyorlanishi lozim);

- mavzu bo'yicha keyslar va amaliy topshiriq ishlanmalar (mavzu yuzasidan keyslar, amaliy mashg'ulotlar uchun ishlanma, topshiriqlar);

- nazorat topshiriqlari va mustaqil ta'lim yuzasidan ko'rsatmalar (testlar, mustaqil ta'lim yuzasidan tegishli ko'rsatma, topshiriqlar).

KIning 2-bobi umumiy ish hajmining 55-60% miqdorida shakllantirilishi lozim.

Xulosa va tavsiyalar qismi umumiy ish hajmining 2-3%ni tashkil etishi lozim. Unda ish mazmuni bo'yicha ishlab chiqilgan xulosalar va aniq takliflar, erishilgan natijalar mujassamlashtiriladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxatida ishni bajarish jarayonida normativ-huquqiy hujjatlar, foydalanilgan va qo'shimcha adabiyotlar, xorijiy adabiyotlar, ilmiy maqolalar va Internet saytlari ro'yxatlari keltiriladi. Adabiyotlar ro'yxati alfavit tartibida tuziladi.

Ilovalar qismida mavzu bo'yicha mashg'ulotlar yuzasidan tayyorlangan taqdimotlar, agar mavjud bo'lsa, KI mazmunini yoritishga xizmat qiluvchi o'quv didaktik materiallar va tahliliy-statistik ma'lumotlar keltiriladi.

KIga kafedraning tajribali mutaxassisi yoki ilmiy rahbari tomonidan xulosa beriladi.

Ilmiy rahbar xulosasi ishni himoyaga tavsiya etish uchun asos hisoblanadi.

KIning rasmiylashtirilishi.

KIning matni 35-40 sahifadan kam bo'lmasligi tavsiya etiladi. KIning betlari izchil ketma-ketlikda raqamlanishi lozim, bunda ilovalar alohida raqamlanadi. Betning tartib raqami varaqning pastki o'ng burchagida 2 raqamidan boshlab yoziladi. Birinchi betiga 1 raqami qo'yilmaydi. KI talabaning tahsil olayotgan guruhi binoan o'zbek yoki rus tillarida bajariladi. KIning sarvarag'i ilovada keltirilgan namunaga mos bo'lishi kerak. KI matni Times New Roman shrifta, 1,5 intervalda, 14 kegel kattaligida bajariladi. KI A4 formatdagi oq qog'ozning chapdan 3 sm, o'ngdan 1,5 sm, yuqori va pastdan 2 sm joy qoldirilgan holda terilishi talab etiladi.

KIga rahbarlik.

Rahbarning vazifalari quyidagilardan iborat:

- KIn bajarish rejasini tuzishda talabaga amaliy yordam berish, shuningdek, mavzu bo'yicha adabiyotlar, normativ-huquqiy hujjatlar

va boshqa materiallar to'g'risidagi ma'lumotlar bilan tanishtirish;
 - talabaga doimiy amaliy va metodik maslahatlar berib borish;
 - KIning o'z muddatida bajarilishini nazorat qilish, aniqlangan kamchiliklarni bartaraf etish bo'yicha takliflar kiritish;
 - tugallangan ishning talablar bo'yicha rasmiylashtirilganligi va mazmunan to'liq yoritilganligini tekshirish;
 - KIga xulosa berish va kamida 3 kun oldin kafedra mudiriga ishning himoyaga tayyor ekanligi (yoki tayyor emasligi) bo'yicha ma'lumot berish.

KIni himoya tavsiya etish.

KI rahbarning xulosasi bilan kafedraga taqdim etiladi. Xulosada ijobiy baholangan KI himoyaga tavsiya etiladi va talaba kafedra tomonidan tuzilgan ishchi guruh komissiyasi huzurida himoya qiladi.

KI himoyadan keyin kafedraning kabinet mudiriga topshiriladi va kafedrada 1 yilgacha saqlanadi.

(1-ilova)

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
 OLIY VA O'RTA MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI
 NIZOMIY NOMIDAGI TOSHKENT DAVLAT PEDAGOGIKA
 UNIVERSITETI**

Kafedra: Tasviriy san'at va uni o'qitish metodikasi

Kurs ishi

Mavzu: «Tasviriy san'at darslarida axborot texnologiyalaridan foydalanish»

Bajardi: 3 kurs 302 guruh talabasi
 Jabborov Rustam
 Qabul qildi: dotsent S.Abdirasilov
 Kafedra mudiri: dotsent R.Xalilov

Toshkent – 2021

(2-ilova)

MUNDARIJA

I. Kirish

- § 1. Tasviriy san'atning tarixiy rivojlanishi.
- § 2. Tasviriy san'at maktablari va ularning ta'lim-tarbiyaga qo'shgan hissalari.

II. Tasviriy san'at darslarida o'quvchilarning fikrlash qobiliyatlarini faollashtirish

- § 1. Kompozitsiya darslarida ertaklar asosida rasm ishlash va adabiy asarlarga illyustratsiya ishlashni mohiyati.
- § 2. O'qituvchining jonli nutqi, o'quvchilarni faollashtirish omili.
- § 3. Tabiatga ekskursiya tashkil etish va eskiz ishlash.
- § 4. O'quvchilarni fikrlash qobiliyatlarini faollashtirishda individual yondashish.

III. Xulosa

Glossariy.....
 Taqdimot.....
 Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati .....
 Ilovalar

1.5. Ta'lim sifatini baholashning xalqaro tizimi

Xalqaro tadqiqotlarni amalga oshirish uchun chiqqan qaror va buyruqlar.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining **2018 -yil 8-dekabr**dagi **997-sonli** "Xalq ta'limi tizimida ta'lim sifatini baholash sohasidagi xalqaro tadqiqotlarni tashkil etish chora-tadbirlari to'g'risida"gi **qarori**;

O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirining **2018- yil 14-dekabr**dagi "Xalq ta'limi tizimida ta'lim sifatini baholash sohasidagi xalqaro tadqiqotlarni tashkil etish chora-tadbirlari to'g'risida"gi **316-sonli buyrug'i**;

Viloyat xalq ta'limi boshqarmasining **2019- yil 5- yanvar**dagi "Xalq ta'limi tizimida ta'lim sifatini baholash sohasidagi xalqaro tadqiqotlarni tashkil etish chora-tadbirlari to'g'risida"gi **1/1-sonli buyrug'i**;

Urganch tumanida xalqaro tadqiqotlarni amalga oshirish uchun **2 ta tayanch maktab** tashkil qilingan.

1-sonli maktab (ularga 1-maktabdan 20-maktabgacha biriktirilgan),

47-sonli ixtisoslashtirilgan maktabi (ularga 23-maktabdan 47-maktabgacha biriktirilgan)

Xalqaro baholash dasturlari quyidagilar:

	PISA (inglizcha, The Programme for International Student Assessment)	o'quvchilarni ta'limiy yutuqlarini baholash xalqaro dasturi	15 yoshli o'quvchilarning o'qish (matnni tushunish), matematika va tabiiy fanlardan bilim darajalarini baholashga qaratilgan xalqaro baholash dasturi bo'lib, o'quvchilarning maktab davrida o'rttirgan bilim va ko'nikmalarini aniqlashga mo'ljallangan xalqaro dastur;
	PIRLS (Progress in International Reading Study)	matnni o'qish va tushunish	Boshlang'ich 4-sinf o'quvchilarining matnni o'qish va tushunish

	Reading and Literacy Study)	darajasini aniqlovchi xalqaro tadqiqot	darajasini baholash uchun;
	TIMSS (Trends in International Mathematics and Science Study)	maktabda matematika va aniq fanlar sifatini tadqiq qiluvchi xalqaro monitoring	4 va 8-sinf o'quvchilarining matematika va tabiiy yo'nalishdagi fanlardan o'zlashtirish darajasini baholash uchun;
	TALIS (The Teaching and Learning International Survey)		Rahbar va pedagog kadrlarning umumiy o'rta ta'lim muassasalarida o'qitish va ta'lim olish muhitini hamda o'qituvchilarning ish sharoitlarini o'rganish uchun;

PISA - Bu dastur 3 yilda bir marotaba o'tkaziladi. Dastlab 1997-yilda ishlab chiqilgan va 2000-yilda birinchi marta qo'llanilgan. PISA bo'yicha bahoning 50 ballga oshishi har yillik Yalpi ichki mahsulot (YAIM)ning 1%ga o'sishini ta'minlaydi. O'zbekiston Respublikasi **PISAda** 2021- yil qatnashadi, 2020- yil esa Ta'lim sifatini nazorat qilish Davlat inspeksiyasi tomonidan dastlabki sinov testlari o'tkaziladi.

2021- yildagi asosiy tadqiqotlar jarayonida viloyatimizdan kamida 8 ta maktab (1,5%, Respublika bo'yicha 150 ta maktab), 15 yoshli o'quvchilar orasidan kamida 42 nafardan jami viloyat bo'yicha kamida 336 nafar o'quvchilar qatnashish extimoli mavjud.

PISAda o'quvchilarning bilim sifati monitoring 5ta yo'nalish bo'yicha aniqlanadi.

- O'qish savodxonligi; - Matematik savodxonlik; - Moliyaviy savodxonlik; - Kompyuter savodxonligi; - Tabiiy-ilmiy savodxonlik

O'zbekiston 2021-yilda 3 ta (o'qish savodxonligi, matematik savodxonlik, tabiiy-ilmiy savodxonlik) yo'nalish bo'yicha ishtiroki etishi ko'zda tutilmoqda.

PISA topshiriqlari o'quvchilar matematika, o'qish (matnni

tushunish darajasi), tabiiy fanlar yo'nalishlar bo'yicha 120 daqiqa davomida kompyuterda test topshiradilar.

O'quvchilarga so'rovnoma yechishlaridan oldin 15 daqiqalik tanaffus beriladi.

O'quvchilardan so'rovnoma o'tkazishga 35 daqiqa vaqt ajratiladi.

Ta'lim sifatini baholash xalqaro tadqiqotlarida ishtirok etish O'zbekistonga nima beradi? - Tadqiqotlarda olingan natijalar mamlakatdagi ta'lim sifati va uning xalqaro standartlarni hisobga olgan holda egallagan o'rnini to'g'risida xulosalar chiqarish imkonini beradi.

Nima uchun PISA tadqiqotlari har uch yilda bir marotaba o'tkaziladi va nega faqat 15 yoshli o'quvchilarning bilim darajalari sinab ko'riladi?

- Tadqiqot doirasi 15 yoshli o'quvchi-yoshlar orasida o'tkazilishiga asosiy sabab aksariyat Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkilotiga (IHTT) a'zo davlatlarda ushbu yosh majburiy ta'lim bosqichining yakuniy davri hisoblanadi.

Ishtirokchi mamlakatlar PISA reytingida qanday baholanadilar? - PISA o'qish (matnni tushunish), matematika va tabiiy fanlar bo'yicha natijalarga ko'ra ishtirokchi mamlakatlarni baholaydi. PISA barcha fanlarga umumiy ball bermaydi, aksincha, u har bir fan sohasi uchun baho beradi va har bir hudud uchun o'rtacha ball darajasini belgilaydi.

Ta'lim sifatining Xalqaro monitoringi (TIMSS)

Maktab matematika va tabiiy fanlar ta'lim sifatining Xalqaro monitoringi (inglizcha – TIMSS – Trends in Mathematics and Science Study) - bu dastur bilim yutuqlarini baholash xalqaro uyushmasi tomonidan tashkillangan (IEA). Ushbu tadqiqot boshlang'ich ta'limning 4-sinf o'quvchilari va 8-sinf o'quvchilarini turli davlatlarda matematika va tabiiy fanlar bilimlarining darajasi va sifatini solishtirishga hamda milliy ta'lim tizimidagi farqlarni aniqlashga ko'maklashadi.

Ushbu tadqiqot 4 yilda bir marta o'tkaziladi. Shu kunga qadar 6 marta o'tkazildi. 1995, 1999, 2003, 2007, 2011 va 2015- yillarda.

1995- yildan 3 marotaba (oxirgisi 2015 yilda) maktab bitiruvchilarining (Rossiyada 11-sinf, AQShda -12-sinf) yutuqlarini

aniqlashni o'z ichiga olgan xolda kengaytirilgan tadqiqot ishlari (Advanced TIMSS) olib borildi.

TIMSS tadqiqotlari bo'yicha qisqacha ma'lumot

TIMSS xalqaro tadqiqotining asosiy vazifasi maktabning matematika va tabiiy fanlar ta'limi sifatiga solishtirma baho berish. Har 4 yil davomida 4- va 8-sinf o'quvchilarining ta'lim yutuqlariga baho berib boriladi va shu bilan birga, nafaqat ularining bilim va ko'nikmasi, balki ularning ushbu fanlarga bo'lgan munosabati, qiziqishi, xamda ta'limga bo'lgan motivatsiyasini solishtirishga imkon beradi.

Tadqiqotning asosiy rejasi: 4 yil davomida 4-sinf o'quvchisi 8-sinfga yetgunga qadar uning matematika va tabiiy fanlar bilimining natijalari kuzatib boriladi. Shu yo'sinda maktabning boshlang'ich va yuqori sinf o'quvchilarining bilim yutuqlarining monitoringi amalga oshiriladi.

Tadqiqot o'tkazuvchi davlatlarda maktabda matematika va tabiiy fanlar ta'limining mazmun mohiyati va o'quv jarayoni, ta'lim muassasasi, o'qituvchilar, o'quvchilar, ularning oilalari bilan bog'liq omillar qo'shimcha o'rganiladi. Xalqaro testga qo'shimcha bo'lib tadqiqotda ishtirok etuvchi maktab ma'muriyati, o'quvchilar va o'qituvchilar so'rovnomadani o'tkaziladi. Olingan ma'lumotlar test natijalariga ya'ni o'quvchilarning bilimiga ta'sir etuvchi omillarni aniqlashga, tadqiqotda ishtirok etuvchi davlatlarning matematika va tabiiy fanlarning holatini ko'rsatib berishga yordam beradi.

Ushbu tadqiqotni olib borishda va majmua ishlanmasida dunyoning ko'plab ilmiy tadqiqot markazlari va professional tashkilotlar ishtirok etadi. Ta'lim sohasidagi test xizmatlari: (ETS - Educational Testing Service SSHA), Kanadaning statistik markazi (Statistics Canada), ta'lim yutuqlarini baholash xalqaro assotsiatsiyasining Sekretariati (IEA, Niderland (gollandlar)lar), ta'lim yutuqlarini baholash xalqaro assotsiatsiyasining ma'lumotlar markazi (DPC IEA – Data Processing Center IEA, Germaniya) va hokazo.

Rossiyada ushbu tadqiqot (ta'lim sifatini baholash markazi) Rossiya ta'lim akademiyasining fan, ta'lim mohiyati va uslubi

instituti xamda fan va ta'lim vazirligi va regionlarning ta'lim boshqaruv organlari tomonidan amalga oshiriladi.

PISA VA TIMSS o'rtasidagi asosiy farq nimada?

PISA va TIMSS dasturlarining asosiy farqi eng avvalo ularning turli xil yosh va sinflar toifasida o'tkaziladi. Masalan, PISA o'n besh yoshli o'quvchilarning bilimlarini baholashga qaratilgan bo'lsa, TIMSS esa muayyan yoshdagi o'quvchilarning emas, balki to'rtinchi va sakkizinchi sinf o'quvchilarining bilim va ko'nikmalarini baholaydi. Shu bilan birga, TIMSS baholashlari o'quv dasturlariga asoslangan bo'lsa, PISA esa o'quvchilar egallagan bilim va ko'nikmalarini real muammolarni hal qilaolishlarini baholashga qaratilgan. TIMSS aynan maktab bilimlarni o'zlashtirish darajalarini baholasa, PISA bilim va ko'nikmalarni maktabda, uyda va jamoatchilik orasida qo'llay olish darajalariga alohida e'tibor qaratadi.

TIMSS tadqiqotini ishlanmasiga asos qilib maxsus hujjat olingan "TIMSS Assessment Frameworks and Specifications", unda ushbu yo'nalishlarga umumiy yondashgan xolda matematika va tabiiy fanlarga test va test topshiriqlariga tushuncha berilgan, shuningdek o'quvchi topshiriqni bajarayotganda o'rganish faoliyatining barcha turlari namoyish etiladi, so'rovnoma davomida olinayotgan ma'lumotlar o'quvchiga, o'qituvchiga va ta'lim muassasiga berilgan tariflarning sanab o'tilgan turlari va topshiriqlari ko'rsatiladi.

Xalqaro TIMSS tadqiqoti o'z ichiga quyidagilarni oladi: - Test yutuqlari; - So'rovnomalari; - Uslubiy ta'minlanganligi; - Dastur ta'minoti.

O'quvchilarning ta'limiy yutuqlarini baholash bo'yicha xalqaro dastur (PISA).

O'quvchilarning ta'limiy yutuqlarini baholash bo'yicha xalqaro dastur- (inglizcha - Programme for International Student Assessment, PISA) - dunyoning barcha davlatlaridagi o'quvchilarning savodxonligini baholash va ushbu bilimlarini amaliyotda qo'llashni bilish darajasini baholovchi testdir. Bu testlar 3 yilda bir marotaba o'tkaziladi. Bunda 15 yoshli o'smirlar qatnashadi. 1997- yilda ishlab

chiqilgan. 2000- yilda birinchi marotaba qo'llanilgan. Bu testlar Iqtisodiy xamkorlik va rivojlantirish tashkiloti tomonidan konsorsiumda yetakchi xalqaro ilmiy tashkilot bilan milliy markazlar ishtirokida tashkillanadi. Konsorsiumni Avstraliya pedagogik tadqiqotchilar birlashmasi (ACER) Niderlandiya (Gollandiya) Milliy Pedagogik O'Ichovlar (CITO) instituti ko'magida boshqaradi, AQShning Pedagogik Test Xizmati (ETS), Yaponiya Ta'lim tizimadagi Milliy tadqiqotlar instituti (NIER); Aqsh Vestat (WESTAT) va dunyodagi boshqa nufuzli ta'lim tashkilotlari hamkorlikda olib boradi.

Ushbu tadqiqotda Iqtisodiy Ko'mak va Rivojlantirish Tashkilotiga kiruvchi davlatlar va shu tashkilot bilan hamkorlikdagi boshqa davlatlar ham ishtirok etadi. Bu davlatlar soni tobora ko'payib bormoqda.

PISA tadqiqotlar monitoring bo'lib, turli davlatlardagi ta'lim tizimidagi o'zgarishlarni aniqlash hamda solishtirishga yordam beradi va ta'limdagi strategik yechimlarni samarali baholab beradi. Bu tadqiqotlarning natijalari barcha davlatlarda juda katta ishtiyoq bilan kuzatiladi. Ushbu kuzatishni Olimpiada o'yinlari bilan tenglashtirish mumkin.

PISAda maktabining bilim sifati monitoringi 4 ta asosiy yo'nalish bo'yicha o'tkaziladi: o'qish savodxonligi, matematik savodxonligi, tabiiy fanlar savodxonligi va kompyuter savodxonligidir. 2000-2009 yillar natijasiga ko'ra Sharqiy Osiyo davlatlarida Eng yaxshi o'rta ta'lim Xitoy, Koreya, Singapur va Yaponiya davlatlarida xisoblanadi, Yevropada esa birinchi o'ntalik liderlari Finlyandiya va Niderlandiya (Gollandiya) davlatlaridir.

2000 yilda testda 32 davlatdan 265000 o'quvchi ishtirok etgan. Asosiy maqsad - o'qish va o'qiganini tushunish. Testlarning 3 dan 2 qismi shu maqsadga qaratilgan edi. Rossiya Federatsiyasi o'qish bo'yicha 462 ball yig'di (27 o'rin), matematikadan -478 ball, ilmiy savodxonlikdan -460 ball yig'di.

PISA - 2003da 43 davlatdan 275000dan ortiq o'quvchi ishtirok etdi. O'qish bo'yicha 543 ball to'plab Finlyandiya davlati yo'lboshchi bo'ldi. Rossiya 442 ball to'pladi, AQSh -495 ball, Serbiya davlati -412 ball.

Matematika bo'yicha Gonkong davlati 550 ball to'plab, yo'lboshchi bo'ldi, Rossiya Federatsiyasi 468 ball to'pladi (32 o'rin),

AQSh -483 ball, Italiya -466 ball.

Ilmiy savodxonlik bo'yicha Finlyandiya 549 ball bilan yo'lboshchi bo'ldi. Rossiya Federatsiyasi 489 ball, AQSh -491 ball, Italiya -486 ball to'pladi.

2006- yili 57 davlat ichida Rossiya Federatsiyasi 440 ball bilan 36 o'rinda edi. 556 ball bilan Janubiy Koreya yo'lboshchi bo'ldi.

Matematika bo'yicha Taybey davlati 549 ball to'plab, yo'lboshchi bo'ldi, Rossiya Federatsiyasi 476 ball to'pladi, AQSh -468 ball, Isroil davlati -442 ball.

Ilmiy savodxonlik bo'yicha Finlyandiya 563 ball bilan yo'lboshchi bo'ldi. Rossiya Federatsiyasi 479 ball, AQSh -489 ball, Italiyada-475 ball.

2009- yili 74 davlat ishtirok etgan. Rossiya Federatsiyasi 459 ball bilan 42 o'rinda bo'lib, 2006 yilga nisbatan natijani yaxshiladi. 556 ball bilan Xitoyning Shanxay shahri yo'lboshchi bo'ldi. PISA - 2009 reytingida Rossiya davlati Serbiya va Bolgariya davlatidan bir pog'ona yuqori, Tursiya va Birlashgan Arab Amirliklaridan esa bir pog'ona past o'ringa ega bo'ldi.

Matematika bo'yicha Rossiya Federatsiyasi 468 ball bilan 38 o'rinni egalagan bo'lsa, ilmiy savodxonlik bo'yicha esa 478 ball (39 o'rin) yig'di.

Gruziya davlati o'qish bo'yicha 374 ball (67 o'rin), matematika bo'yicha-379 ball (65 o'rin), ilmiy savodxonlik bo'yicha 373 ball (69 o'rin) to'pladi.

2012- yili PISAda 65 davlat ishtirok etdi. Ulardan 34 nafari Iqtisodiy hamkorlik va rivojlantirish tashkilotidan. Birinchi bor ommaviy test va baholash jarayoniga o'quvchilarga dastlab berilgan topshiriqlar qatoriga yangi turdagi topshiriqlar, takliflar kiritildi: yangi ob'ektni tekshirishni talab qiluvchi interaktiv muammolar, virtual moslamalar (MR3-pleer, konditsioner) va ob'ektiv qonuniyatlarga asoslangan javoblar.

2. BOB. UMUMIY O'RTA TA'LIM MAKTABDA TASVIRIY SAN'AT O'QITISH METODIKASIDAN AMALIY MASHG'ULOTLAR MAZMUNI

2.1. Tasviriy san'at darslariga quyiladigan zamonaviy talablar

Bugungi kunda ta'lim mazmuni, shakli hamda samaradorligini takomillashtirish muhim masaladir. Ayniqsa, ta'lim sifatini oshirish pedagogik jarayonda jahon tajribasidan kelib chiqib, innovatsion texnologiyalardan keng va samarali foydalanish emas, balki, mazkur jarayonni rejalashtiruvchisi, amalga oshiruvchisi va boshqaruvchisi bo'lgan o'qituvchining kasbiy tayyorgar-ligini shakllantirish masalasiga chuqurroq yondashuvni talab etadi. SHu sababli mustaqillik sharoitida tasviriy san'at o'qituvchisi shaxsi va faoliyatiga talablar ortib bormoqda.

Amaliy mashg'ulotlar multimediya qurilmalari bilan jihozlangan auditoriyada akadem guruhlar oqimi uchun o'tiladi. Amaliy mashg'ulotlarda muammoli ta'lim, hamkorlikda o'qitish, didaktik o'yin kabi pedagogik texnologiyalardan, animatsiyali, videotasvirli, ko'rgazmali (Power Point) axborot texnologiyalaridan, *klaster, aqliy hujum, sinkveyn, blits-so'rov, krossvord, insert jadvali, baliq strategiyasi* kabi interfaol metodlardan amaliy foydalaniladi. Tasviriy san'at fanini o'qitishda eng qulay va maqsadga muvofiq bo'lgan pedagogik va axborot kommunikatsion texnologiyalarni tanlash va tatbiq etish imkoniyatlari aniq misollarda ko'rsatib o'tiladi.

Dars jarayoni – ta'lim-tarbiyani amalga oshirishning eng qulay, eng samarali shaklidir. Jamiyatimizning turli jabhalarida bo'layotgan siyosiy-iqtisodiy, ijtimoiy-ma'rifiy o'zgarishlar barcha predmetlar qatori tasviriy san'at darslarining mazmuni va metodikasiga ham yangi, zamonaviy talablarni qo'yimoqda. Bu talablarning asosiylari quyidagilardan iborat:

1. Darsda ta'limiy-didaktik, tarbiyaviy, rivojlantiruvchi maqsadlarni to'g'ri qo'ya bilish va ularni amalga oshirish.
2. Darsda ta'limning interfaol usullarni qo'llay bilish.
3. Dars jarayonida xalq pedagogikasi an'analarini, jahon

pedagogikasi, ruhshunosligi borasida so'nggi yutuqlar va yangiliklarni sintetik tarzda ishlatish va hokazolar.

“Zamonaviy talablar” tushunchasi san'at va fan sohasidagi yutuqlar, jamiyatning rivojlanish darajasini hisobga olib, darsga qo'yilgan talablar bo'lib, tasviriy san'at o'qitishning maqsad va vazifalariga mos holda keyingi o'quv-kasbiy hamda pedagogik faoliyatiga tayyorlashda xizmat qilishni bildiradi.

Ta'limga texnologik yondashuv - ta'lim mazmunini har tomonlama tahlil qilish orqali ta'lim-tarbiya jarayonining umumiy (ta'limiy, tarbiyaviy, rivojlantiruvchi) va xususiy (muayyan fanlarning mazmunini o'zlashtirish bilan bog'liq) maqsadlarini tahlil qilish, o'qituvchi va o'quvchi maqsadlari kesishgan nuqtalarda (identiv o'quv maqsadi) ta'limning didaktik maqsadlarini aniqlash yo'li bilan ta'limni kompleks loyihalash, ilmiy asoslangan loyihaga ko'ra ko'zlangan maqsadga kafolatlangan natijaga erishishdir.

Kadrlar tayyorlash milliy dasturida belgilab qo'yilganidek, O'zbekistonning xalqaro andozalardagi zamonaviy taraqqiyotni ta'minlaydigan dadil, mustaqil tafakkurli, malakali, bilimli mutaxassis kadrlarni tayyorlash orqaligina shunday salohiyatga erishish mumkin. Bu maqsadni amalga oshirish uchun ta'lim-tarbiya jarayoniga ilg'or pedagogik texnologiyalarni joriy qilish Milliy dasturda ham, Davlat ta'lim standartlarida ham dolzarb vazifalaridan biri sifatida ko'rsatilgan.

Dastlab «*texnologiya*» tushunchasiga aniqlik kiritaylik. Bu so'z fanga 1872-yilda kirib keldi va yunoncha «*texnos*» - hunar, san'at va «*logos*» fan so'zlaridan tashkil topib, «*hunar fani*» ma'nosini anglatadi.

Biroq bu ifoda zamonaviy texnologik jarayonni to'liq tavsiflab beraolmaydi, yoxud texnologik jarayon bu mehnat qurollari bilan mehnat vositalariga ta'sir etish natijasida mahsulot yaratish sohasida qo'llanadigan usul va metodlar yig'indisi hisoblanadi. Demak, pedagogik texnologiya - o'qitishning yangicha usuli bo'lib, ta'lim va chuqur bilim berishga, ularni mustahkamlashga, o'quvchilar bilimdonligini oshirishga qaratilgan jarayon, desak xato bo'lmaydi. Pedagogik texnologiyaga keng ta'rif berish uchun ilmiy izlanish talab etiladi.

Pedagogik texnologiya:

1. O'quv jarayonida yangi metodlarni qo'llash.

2. O'quv materialini yangicha talqin etish.

3. O'qitishda yangi informatsion texnologiyani kiritish jarayoni.

Bugungi kunda zamonaviy pedagogik texnologiyalarni amaliyotda keng qo'llash zaruriyatini quyidagi omillar bilan izohlash mumkin:

- fan, texnika va madaniyatning jadal rivojlanib borishi va uning ta'lim mazmuni kengaytirib, chuqurlashtirib yuborayotganligi;

- mamlatimizda ta'lim sohasida Kadrlar tayyorlash milliy dasturi va Davlat ta'lim standartlarining yaratilishi;

- zamonaviy pedagogik texnologiyalar bo'yicha ko'p yildan buyon horijiy mamlakatlarda to'plangan tajribalar va ulardan mamlakatimiz ta'lim muassasalarida foydalanish.

Bugungi kunda islohatlarimizning markazida o'quvchi ta'lim jarayonining sub'ekti - faol ishtirokchiga aylantirish yotadi. Bunga, albatta, interfaol usullarni (zamonaviy o'qitish usullarini) qo'llash orqali erishiladi.

Interfaol atamasi inglizcha «*interact*» - o'zaro ta'sirlanish (yoki *inter-action* - o'zaro ta'sir) so'zidan olingan bo'lib, biror faoliyat yoki muammoli o'zaro muloqatda, o'zaro muomalada, o'zaro bahs, munozara, debat usulida, fikrlashish asnosida, hamjihatlik bilan hal etish ma'nosini anglatadi. Boshqaruv faoliyatiga nisbatan olganda, interfaol usul jamoaning o'z ichki potensialidan, ishlab chiqarish imkoniyatlaridan kelib chiqqan holda o'z-o'zini boshqarish, jamoa tashabbusini, innovatsion (yangi) texnologiyalarni har tomonlama qo'llab-quvvatlash va joriy qilish tushuniladi.

Ta'limda interfaol metod - bu o'quvchi bilan o'qituvchi o'rtasida ta'limni o'zlashtirish munosabatlarini kuchaytirishi, faollashtirish demakdir. Bugun fan, texnika va san'at jadal sur'atlar bilan rivojlanayotgan hamda bozor iqtisodiyotiga o'tish davrida, ijtimoiy holat o'zgarayotgan davrda maktablarda ta'limni xususan, boshlang'ich ta'limni mazmun jihatidan yangicha o'qitish zaruriyat va zamon talabidir.

2.2. Umumiy o'rta ta'lim maktabning tasviriy san'at dasturini o'rganish va tasvirli rejalashtirish

Dars - ta'limiy, tarbiyaviy va rivojlantiruvchi maqsadlarni amalga oshirishning eng asosiy shaklidir. Dars ijod san'ati, yaratish

san'atidir.

Namunaviy dastur asosida tasviriy san'at darslarini rejalashtirish - eng murakkab ishlardan hisoblanib - u mavzularni tasvirli rejalashtirish dasturi deb nomlanadi.

Ta'lim - tarbiyaviy ishlarni rejalashtirish oldidan dasturni chuqur o'rganib chiqish zarur. Dastur asosiy bajariladigan topshiriqlarni va mashqlarni ro'yxatini beradi, ta'limni o'qitish mazmunini, yil davomidagi tartib va ketma-ketligini har bir topshiriqlarga ajratilgan soat hajmini va bajarish materiallarini ko'rsatadi.

Sinfda har bir o'quvchi o'zlashtirishi lozim bo'lgan bilim va malakalari, o'quv chorak va semestrlari va haftalarga taqsimlanishi kerak. Dastur ta'limni o'quv vazifalarining murakkablashuvini metodik ketma-ketlikda ochib bersa ham, ammo o'qitishning birmuncha xususiy savollariga (muammolariga) taalluqli emas. Ma'lumki, dars jarayon - ijodiy dars san'ati. Shuning uchun ham dastur ma'lum bir yo'nalishga umumiy harakatdir. Dasturda ta'limning asosiy yo'nalishi berilgan xolos, uni amalga oshirilishi, birmuncha xususiy savollarning javobini echilishi - o'quv jarayonini tashkil qiluvchi o'qituvchining o'ziga bog'liq.

Ayrim bo'lg'usi o'qituvchi so'rashi mumkin, bajarishga imkoniyat bo'lmaydigan tavsiyanomalar berilgan bo'lsa dasturni qanday qilib bajarish mumkin. Masalan, tasviriy san'at asarlari haqida suhbat o'tkazish darslarida ma'lum asarlar reproduksiyalari tavsiya qilinadi, lekin ularni har doim ham kitob do'konlaridan xarid qila olmaysiz. Yoki qalamtasvir bo'limida naturmort ma'lum bir narsalardan tuzilgan bo'lishi mumkin, lekin qishloq joylarda ular bo'lmasligi mumkin.

O'quv dasturlari aynan asliga muvofiq to'g'ridan-to'g'ri bajarilishini talab qilmayapti. U faqat qanday rassomlar bilan o'quvchilarni tanishtirish va qaysi asarlari musavvirlarni ijodiy tomonlarini yaqqoliroq ko'rsatib berayapti. Yetarlicha tushunarli, agarda o'qituvchi fondida ko'rsatilgan u yoki bu musavvirni asar reproduksiyasi bo'lmasa, unda u boshqa rassom asarlari bilan almashtirilishi mumkin. Naturmortga kerakli bo'lgan buyumlar ham yo'q bo'lsa, narsalarning shaklini murakkablik darajasini hisobga olgan holda shunga o'xshash buyumlar bilan o'zgartirish mumkin.

Umumta'lim o'rta maktabda shaxsiy ish rejasini tuzishda

o'qituvchi har bir sinf uchun yillik ish rejasini ishlab chiqishi zarur. Bunday yillik ish rejasini yaxshisi tasvirli bajarish maqsadga muvofiqdir. Ular ishlarni barcha kompleksini yaqqol tasvirlaydi. Maktabda chorakni so'nggi darslarini suhbat yoki narsani o'ziga qarab rasm ishlash bilan tugallaydi. Bunday tuzilgan rejalashtirishni muvaffaqiyatli deb hisoblab bo'lmaydi. Agarda rejalashtirishda chorakni so'nggi darsida mavzu asosida yoki bezakli rasm ishlash belgilangan bo'lsa, bolalarga shu ishni ta'til vaqtida bayram bilan bog'lab davom ettirish imkoniyatini yaratib bergan bo'lamiz.

Mavzularni - tasvirli rejalashtirish dasturi, yutuq va kamchiliklarni yaqqol ko'rsatib turadi. Bundan tashqari, tasvirli rejada o'quv qo'yilmalarni xarakterlarini va ularni metodik yo'nalishlarini aks ettirish engil bo'ladi.

Eng qulay yillik ish rejasi uni jadval tarzida tuzish, chunki uning kataklarida o'quv materiallari chorak yoki semestr bo'yicha va alohida darslar bo'yicha taqsimlanadi. Har bir katakda o'quv ishlarni turlari, darsning mavzusi va mazmuni yaqqol ko'rgazmali tasvirlanadi.

Tasvirli - mavzuli reja dasturi o'ziga xos jadval sifatida o'quv chorakning soniga qarab to'rtta qatordan iborat, ularni har bir chorakdagi o'tkaziladigan darslarning soniga qarab yana bir necha qatorlarga bo'linadi. Bu qatorlar esa o'z navbatida kataklarga bo'linadi. Bular mavzular asosida tasvirlar bilan to'ldiriladi.

1 - jadval

Cho- rak	t.r.	Dars- lar	dars turlari	darsning mavzusi	darsning maqsadi	Ko'llani sh materna	soat jami
1 chorak	1	1-2	Naturaga qarab tasvirlash	Qalamtasvir da naturmort	qalamda turli chiziqlar yordamida tasviriy obrazlar yaratish haqida tushuncha berish va	qalam	2 soat
	2	3-4	Naturaga qarab tasvirlash	Qalamtasvir da geometrik jismalar	grafika janri haqida nazariy tushuncha berish, tasviriy san'atda qalamtasvir yo'nalishining o'rni, uning	qalam	2 soat

Demak, birinchi qator sarlavhasida chorak belgisi, tartib raqami, dars soni, dars turlarining nomi, darsning mavzusi, maqsadlari va vazifalari, berilgan mavzu qanday materiallarda bajarilishi va unga necha soat ajratilgani ko'rsatiladi.

Ushbu jadval to'rtta qatordan iborat bo'ladi, lekin kataklari har bir chorak bir xil emas albatta, o'quv chorak haftasiga bog'liqdir.

Masalan, 1-chorak 2.09 boshlanadi 4.11 tugallanadi - 8-9 hafta

2-chorak 10.11 - 30.12 - 7-8 hafta

3-chorak 12.01 - 23.03 - 10-11 hafta

4-chorak 1.04 - 25.05 - 7-8 hafta

Jami: 34-35-36 hafta

Shunday qilib, maktabda darsning soni jihatidan eng katta va cho'zilgan chorak uchinchi chorakdir. Tasvirlangan kataklarda ham darslarning raqami va rangli belgilar orqali dars turlarini ajratib ko'rsatish mumkin.

Vazifani bajarishda o'quv rejasini tuzish bilan bir vaqtda didaktik va metodik materiallar yig'ib boriladi. Bunga esa metodik va maxsus adabiyotlar, ulardan sitata shaklida ko'chirmalar, annotatsiyalar, bezakli materiallar, har xil metodik qurollar (chizmalar, jadvallar), xalq ijodiy namunalari kiradi.

Qanday shaklda mavzuli - tasvirli rejani bajarilishi talabalar bilan amaliy mashg'ulot o'tkazuvchi kafedra va uning o'qituvchilari xal qiladi.

Amaliy mashg'ulotlar vaqtida o'qituvchi bilan birgalikda bir fikrga kelishilgandan so'ng talabalar tomonidan bajarilgan taxminiy varianti tasdiqlanadi va tamomila belgilagan qog'oz formatida bajariladi. Masalan, 5-7 sinflar uchun tuzilgan dasturdan 5 sinfning 1-2-choraklarga berilgan mavzular rejasini quyida namuna sifatida tavsia qilinadi.

5-SINF. (34 soat, haftasiga 1 soatdan) 1-chorak.

Tasviriy san'atning ifodaviy vositalari (9 soat)

1-2 mavzu: "Qalamtasvirda natyurmort". Tasviriy san'atning ifodaviy vositalari; (2soat davomida qalamda turli chiziq(shtrix)lar

yordamida tasviriy obrazlar yaratish haqida tushuncha berish va har dars davomida kuzatib borish).

Fanga oid kompetensiyalar: Naturaning xarakterli jihatlarini kuzatish, tahlil qilish va ifodalay olish kompetensiyasi: naturaning xarakterli jihatlarini badiiy idrok etadi va ifodalay oladi; tasvirlashda perspektivani asosiy qonuniyatlarini qo'llay oladi; naturani tasvirlashda kompozitsiya qoidalariga amal qilgan holda tasvir ishlay oladi;

3-4 mavzu: "Qalamtasvirda geometrik jismlar" chizish. Qalamtasvir - badiiy ijod asosi sifatida tushuncha berish; (2 soat davomida grafika janri haqida nazariy tushuncha berish, tasviriy san'atda qalamtasvir yo'nalishining o'rni, uning qonuniyati va asarlarini badiiy idrok etish).

5-6 mavzu: "Qalamtasvirda portret" chizish. Oq-qora grafikaning tasviriy-ifodaviy vositasi; (2 soat davomida "Oq va qora ranglarda grafik rasm ishlashni o'rgatish va har dars davomida nazorat qilib borish).

Fanga oid kompetensiyalar: Naturaning xarakterli jihatlarini kuzatish, tahlil qilish va ifodalay olish kompetensiyasi: O'zbekiston hamda jahon tasviriy san'at asarlarini bilish, tahlil qilish va zavqlana olish; tasviriy san'atning janrlari, oqim va yo'nalishlarini farqlash; tasvir ishlash bosqichlariga amal qilish; naturaning asosiy qismi va mayda bo'laklarini o'zaro mutanosibligini farqlash;

7-mavzu: Nazorat ishi №-1:

Namunaviy topshiriqlar:

8-9 mavzu: "Rangtasvir xususiyatlari". (2 soat ichida "Manzara tasvirlash", "Haykaltaroshlik asosi", "Oydin tun yoki quyoshning botishini tasvirlash", mavzularidan birini tanlab tasvirlash).

2.3. Tasviriy san'at mashg'ulot turlariga dars bayonini va ishlanmasini tayyorlash

Tasviriy san'atdan dars ishlanmalarini psixologik-pedagogik, ilmiy-metodik o'quv adabiyotlarni chuqur o'rganish asosida va shu bilan birga o'rta maktabning tasviriy san'at dasturlari doirasida va o'quv qo'llanmalari orqali bajariladi.

Darsning mavzusini tanlash tartibi:

1. Talaba tasviriy san'at fanidan o'zi ishlab chiqqan tasvirli - taqvimiy rejasi asosida mustaqil ravishda dars mavzusini har bir darsning turi bo'yicha (naturaga qarab tasvirlash, naturaga qarab haykal ishlash, kompozitsiya faoliyati - rangtasvir kompozitsiyasi, haykaltaroshlik kompozitsiyasi, dekorativ kompozitsiyasi, borliq va san'atni idrok etish) tanlab olishi mumkin. U amaliy mashg'ulotlar olib boruvchi professor-o'qituvchi tomonidan tasdiqlanishi zarur.

2. Professor-o'qituvchi tomonidan talabalarga dars mavzulari taqsimlanadi va ularning dars ishlanmasi (konspekt) ishlab chiqiladi. Mavzu tasdiqlangandan so'ng dars ishlanmasini bajarish muddatlari belgilanadi va berilgan mavzu bo'yicha darsning bir parchasi bo'yicha amaliy mashg'ulot o'tkazib beradi.

Dars ishlanma(konspekt)da quyidagilar bo'lishi shart:

- darsning turi; - darsning mavzusi; - darsning tipi; - darsning ta'limiy-tarbiyaviy va rivojlantiruvchi maqsadlari; - darsning tuzilishi (qurilishi); - og'zaki takrorlash uchun savollar; - o'quv materialini ketma-ketlik bayoni va uning hajmi; - darsning tushuntirish va mustaxkamlashga ajratilgan vaqti; - ijodiy xarakterdagi mashqlarni sifati va bosqichlari; - mustaqil ishlarni mazmuni va bajarish usullari; - texnika vositasi va o'quv ko'rgazmali qurollardan foydalanishi.

Ishlanma matnini so'ngida darsga tayyorgarlik ko'rishda foydalanilgan adabiyotlar ruyxati ko'rsatiladi (kitobning muallifi, nomi, nashr etilgan yili, nashriyoti va hajmi).

Dars ishlanmasi illyustratsiyali bo'lishi mumkin. Unda sinf taxtasidan, sxemalardan, bosqichma-bosqich bajarilgan tasvirlardan, o'quv-buyumlar namunalaridan, o'quvchilarni ijodiy ishlaridan va boshqalardan foydalanish nazarda tutiladi.

Dars ishlanmasini yozishda iloji boricha qog'oz varog'ini o'ng tomonida ko'proq joy qoldirish maqsadga muvofiqdir. Chunki dars muhokamasi vaqtida bildirilgan mulohazalar va takliflar bilan to'ldirishlar kiritish mumkin.

Dars ishlanma o'quv daftariga tushunarli yozuv bilan yoziladi yoki kompyuterda teriladi va qog'oz varianti chiqariladi. Muqova va titul varaqasi kafedra tomonidan tasdiqlangan jadval bo'yicha jihozlanadi.

Har bir talaba o'z mutaxassisligi bo'yicha har bir darsni yuqori darajada o'g'ishi uchun dars rejasi va uning ishlanmasini yozishi shart. Shuning uchun talabalarga yordam (eslatma) tariqasida darsning

ishlanma(konspekt) namunasini keltiramiz.

1. Dars (mashg'ulot)ning turi:.....

Masalan, a) naturaga qarab tasvirlash (1-7- sinflarda); b) kompozitsion faoliyat (1-7- sinflarda); v) borliqni idrok etish (1-4- sinflarda); g) san'atshunoslik asoslari (5-7- sinflarda).

2. Darsning mavzusi:.....

3. Darsning maqsadi:.....

Masalan, a) o'quvchilarga.....haqida (umumiy, to'liq, qisman) ma'lumot berish; b) berilgan bilimlar asosida o'quvchilarda badiiy estetik dunyoqarashni shakllantirish; v) o'quvchilarda turli ko'nikma va malakalarni hosil qilish; g) yoshlarni har tomonlama rivojlantirish, ayniqsa mustaqil va ijodiy fikrlashga o'rgatish; d) o'quvchilarning ijodiy qobiliyatlarini o'stirish, ularning estetik xislarini rivojlantirish; e) yosh avlodni kelgusida kasb tanlashga to'g'ri yo'llash va hokazo.

4. Dars o'tishning metodlari va usullari.

Perseptiv metodlari: a) og'zaki (bayon qilish, tushuntirish, ma'ruza, suhbat); b) ko'rgazmali (illyustratsiya, namoyon qilish); v) amaliy (tajribalar, mashqlar va h.k.).

Mantiqiy (logik) metodlar: a) induktiv - aniq faktlardan umumiylikka; b) deduktiv - umumiy tushunchalardan faktlarga; v) analitik - faktlar asosida mavzuni chuqur o'rganish va h.k.

Gnostik (ilmiy bilish) metodlari:

a) reproduktiv (gapirib berish, namunaga qarab mashq qilish, instruktsiya bo'yicha laboratoriya ishlari); b) qisman izlanish (evristik metod: evristik suhbat, disput va h.k.); v) muammoli o'qitish va hokazo.

Ta'limni boshqarish metodlari:

a) o'qituvchi rahbarligidagi o'quv ishlari; b) o'quvchilarning mustaqil ishlari (kitob bilan ishlash, ijodiy ishlar, laboratoriya ishlari va h.k.).

O'qishga qiziqishlarini rag'batlantirish metodlari:

a) bilishga doir o'yinlar; b) ta'limiy munozaralar; v) qiziqarli vaziyatlar yaratish, yangiliklarni bilishga qiziqitirish va h.k..

Og'zaki tekshirish metodlari:

a) individual so'rash; b) frontal so'rash; v) og'zaki sinov.

Ma'lumki, o'qitishning har bir metodi o'quvchi va

o'qituvchining birgalikdagi faoliyatida sodir bo'ladigan ko'pgina usullardan iborat bo'ladi.

Yuqorida qo'rsatilgan dars berish metodlari va usullaridan qaysi birini dars berish davomida (darsning qaysi bosqichida yoki vaziyatda) ishlatilishi lozim deb belgilanganligi haqida shu erda yoki darsning bosqichlari yozilgan joyida aniq ko'rsatilishi kerak.

5. Darsning jihozlanishi:

O'qituvchi uchun: a) ..... naturasi yoki maketi; b) ..... bosqichli rasmlari;

Ko'rish qatori: slayda, rassom asarlarini reproduksiyalari.

Adabiy qator: yozuvchilar she'rlaridan parchalar.

Musiqqa qatori: qo'shiqlar, kuylar.

O'quvchilar uchun: albom yoki format qog'ozi, qalam, o'chirg'ich, bo'yoqlar (akvarel, guash), suv idish, mo'yqalamlar, latta va hokazolar.

Sinf taxtasidan foydalanish: o'ng tomonda - tasvir chizilgan ko'rgazmali qurollar; o'rtasida - slayd ko'rsatish uchun ekran; chap tomonda - material bayon qilishda bo'r yordamida tushuntirish uchun bo'sh qoldiriladi.

6. Darsning tuzilishi:

1. Tashkiliy qism -1-2 daqiqa,
2. O'tgan mavzuni so'rash - 7 - 10 daqiqa,
3. YAngi mavzuni bayoni - 13 - 15 daqiqa,
4. Mustaqil ishlar - 22 - 25 daqiqa,
5. Dars yakuni va uyga vazifa berish - 3 - 4 daqiqa.

7. Darsning borishi.

1. Tashkiliy qism - 1-2 daqiqa.

Sinfga kirish, salomlashish, ma'lum intizomni vujudga keltirish, davomatni aniqlash va jurnalga belgilash.

2. O'quvchilardan o'tgan mavzuni so'rash - 7- 10 daqiqa.

Savol, avval, o'rta tashlanadi, keyin qo'lini ko'targan o'quvchilardan bittasini javob berishga sinf taxtasiga chiqariladi.

1 savol.....o'quvchi A. Siz javob beringchi.....

2 savol.....o'quvchi V. Siz aytingchi....

Z savol.....va hokazo.

3. O'tgan mavzuni yaqunlash va yangi mavzuga bog'lash - 3 daqiqa.

a) o'tgan mavzuni yakunlash;

b) o'tilgan mavzuni yangi mavzuga bollash;

v) yangi darsning mavzusi: « ..... » doskaga yozib qo'yiladi va bu darsning maqsad va vazifalari bayon etiladi.

4. YAngi mavzu materialini o'quvchilarga bayon qilish-12-15 daqiqa.

- Diqqat qiling.....aytingchi?....

(1 - savol, 2 - savol, 3 - savol va hokazo.).

.....turlicha javob.

- to'g'ri lekin.....

- nima uchun?

- ha, endi e'tibor bering.....materialni tushuntirish davomida yangi terminlar doskaga yozib qo'yiladi, vaqti-vaqti bilan pauza qilinadi.

- barcha o'quvchilarning faolligini oshirish maqsadida muammoli vaziyat yaratiladi, ularning bilib olishlari zarur bo'lgan vazifa aytiladi,

- qani kim aytib beradi?.....

- turlicha javoblar.....

Savollarga javobni ma'lum maqsadga yo'naltirishga harakat qilinadi. Bu vazifani turlicha hal qilish mumkin. Ular orasida quyidagilar eng muhim ahamiyatga egadir: Tushuntirilayotgan materialni sarmazmun, yangiliklarga tayangan holda ifoda etish, amaliy hayot bilan bog'lash, o'quvchilarning bilim va tajribalariga e'tiboran munozarali masalalarni obrazli hamda jonli ifodalash, ularni faol fikr yuritishga undaydigan, izlanishga majbur etadigan vaziyatlar yaratish va hokazo.

Shunday qilib, yangi material mazmunini oldindan, tayyorlangan konspekt tarzida ko'rgazmali qurollar bilan birgalikda bayon etiladi. Yangi mavzu o'quvchilarga tushunarli bo'lishi uchun ilg'or nazariyalarga, oldindan belgilangan usul va metodlarga asoslangan holda amalga oshiriladi. Yangi mavzu konspekti to'la yoki tezis tariqasida beriladi.

5. O'quvchilarning amaliy mashg'uloti - 22 - 25 daqiqa.

O'quvchilar ijodiy mustaqil ishlaydilar.

O'qituvchi mashg'ulot mobaynida oralab yurib o'quvchilarga individual yondashadi. Agarda yangi mavzuni to'liq tushunmagan yoki e'tiborsiz tinglagan o'quvchilar bo'lsa, savollar o'rta

tashlanadi. O'quvchilarning javoblari qoniqarsiz bo'lsa a'lochi o'quvchilar yordamga chaqiriladi. Shu bilan birgalikda yangi dars ham mustahkamlab boriladi.

Darsni yakunlashga qadar o'quvchilarning ishlaridan bir nechta olib bir-biriga taqqoslanib, tahlil etiladi va baholanadi.

8. Uyga vazifa berish – 3 - 4 daqiqa.

a) kelasi darsga, yangi darsga tegishli terminlarni adabiyotlardan topib o'qiysiz;

b) ..... mavzuda rasm chizasiz va hokazolar.

9. Foydalanilgan adabiyotlar:

Masalan:

1. T.Ko'ziyev, S.Abdirasilov va boshq. Tasviriy san'at. 5-sinf darsligi. T.: O'zbekiston nashriyoti, 2015. – 128 bet.

2. Darsliklar.....T.: nashriyoti, yili, - bet.

3. Ayrim nashrlar, ensiklopediya, maqola va hokazo.

Bugungi mustaqillikka erishgan vaqtda qadriyatlarimizni qayta tiklanishi borasida tasviriy san'at darslarida turli yo'l-yo'riqlar bilan halqimiz merosining hunarmandchilik, amaliy bezak va milliy an'ana, afsona va rivoyatlardan foydalanishni amalga oshirish uchun o'ziga xos uslublardan qo'llanishi mumkin. Masalan, biron-bir sinfda tasviriy san'atni idrok etish darslarini olib ko'rishimiz mumkin, ya'ni idrok etish va tasvirlashni umumlashtirib o'tish ham maqsadga ega. Buning uchun darsda, bolalarga idrok etishni maqsadi, vazifasi tushuntiriladi. Bundan maqsad go'zallikni xis qila bilish qobiliyatlarini shakllantirish va tasviriy san'at tarixini va shuningdek, o'yinchoqlarning tarixiy yaratilish jarayoni to'g'risida tasavvurlarini kengaytirishga qaratilgan. Keyingi darsda o'quvchilar olgan ko'nikma va bilimlari asosida haykalcha o'yinchoqlar yaratishga kirishishadi. O'quvchilar o'z oldilariga ko'yilgan talablarni, mashg'ulotlarni yaxshi o'zlashtirishlari uchun amaliy jarayonda, o'tgan dars mavzusiga qaytish lozim, ya'ni idrok etish mavzusiga. Bu daqiqada biz o'quvchilarni eng qadimiy san'at, o'zbek halq amaliy san'ati asarlari bilan kengroq va chuqurroq tanishtiramiz. Asosiy diqqat e'tiborni milliy bo'rtma tasvirlarni mazmuniga qaratamiz. Ya'ni halq amaliy san'ati to'g'risidagi suhbatimizni videofilmlar, slaydalar ko'rsatib, Vatan el-yurt, voha to'g'risidagi fikrlarini takomillashtirib borish lozim. Eng keraklisi bolalarning o'zlari diqqat bilan kuzatishlari kerak. Videofilmlarni

ko'rish davomida xalq ustalarini so'zlaridan foydalanish, shuningdek, afsona, ertak, qo'shiq va musiqalar yordamida idrok etishni takomillashtirib borish zarur. Bunday xolat tasviriy san'atga chuqurroq kirib borishlarini, bilim va ko'nikmalar hosil qilishni ta'minlaydi. Biz o'ylaymizki bolaga o'qituvchi quruq ilmiy hulosalarni emas, balki milliy xalq og'zaki ijodi yoki hayotiy voqealar asosida fanini tushuntirib bersa, dars jarayoni jonlanadi. O'qituvchi bolalarning kayfiyatiga qarab ertak to'qishi ham mumkin. Ya'ni qo'g'irchoklarga tegishli afsona yoki rivoyat ham aytishi maqsadga muvofiq bo'ladi. Misol uchun: «Bag'ritosh bola» to'g'risida ertak.

- Qadim-qadim o'tgan zamonda bir chol-u kampir yashagan ekan. Ularning ancha vaqtgacha farzandlari bo'lmagan ekan. Bir kuni ular qo'shni qishloqdan mehmondan qaytayotgan ekanlar, atrof jim-jit va sokin, tiq etgan zot yo'q ekan. Bir payt kampir bir toshni ko'rib qolibdi. U tosh chiroyli va tuzilishi jihatidan o'g'il bolani eslatar ekan. Toshga qarab turib, yuraga birdan to'liqlanib ketibdi va cholidan bola sifat toshni uyiga olib ketishni iltimos qilibdi. Chol o'ylab rozi bo'libdi. Kampir uyida kun sayin toshni silab-siypalab, avaylab atrofida parvona bo'la boshlabdi. Kampirning qo'llari taftiga tosh bardosh bera olmay tirila boshlabdi va kichkina bolaga aylanibdi. Ammo yuragi toshligicha qola-veribdi. Kunlar o'tgan sayin tosh bola badjahl, bag'ritosh bo'lib o'sib ulg'aya boshlabdi. Odamlarga ko'pdan-ko'p yomonliklar qilibdi, kampirni zor-zor yig'latibdi. Kapirni bag'ri qonga to'libdi. Olloxdan iltijo qilib, tosh yurak bilan odamlar orasida bu bola yashay olmasligini, bu bolani yana toshga aylantirib qo'yishni yum-yum yig'lab so'rabdi. Olloh kampirni iltimosini bajo keltiribdi va yana yovuz bolani qattiq toshga aylantirib qo'yibdi.

- Ko'rdingizlar-mi, bolalar, bag'ritosh odam, insonlar orasida yashay olmas ekan, - deb o'qituvchi bolalarni darsga qiziqtiradi. Albatta, bunday ertakni o'qituvchini o'zi o'ylab topishi ham mumkin. Muhimi ertak yoki hikoya o'quvchilarni fikrlashga, yaxshilik va yomonlikni ajrata bilishlariga yordam bermog'i va qiziqarli rasm chizishlarga undasin. Bolalar o'zlarini tasavvur etishlari asosida tasviriy mashg'ulot bilan shug'ullana boshlaydilar. Yoki o'qituvchi biron-bir boshqa ertakdan parcha o'qib berib, shu ertak asosida amaliy mashg'ulotni uyga vazifa qilib berishi ham mumkin. Agarda o'qituvchi lozim topsa, o'quvchilarning o'zlariga quyidagicha topshiriq berishi mumkin, ya'ni bolalarni o'zlari biron-bir ma'noni beruvchi ertak

to'qib, shu to'qigan ertak asosida amaliy tasvir bajarishlari, vazifa qilib berilishi foydadan holi emas.

Albatta, tasviriy san'at darslarini slaydalar, musiqa, ashula, ertak, afsona, rivoyat va xalq naqlari bilan boyitiladi. Natijada darsni mazmunli tashkil qilish imkoniyatlari yuzaga keladi. O'qituvchi nutqida chiroyli so'zlarni topib, qo'llay bilishi, o'rni kelganda milliy o'zbek xalq maqollaridan foydalana bilishi shart. Darsga bunday yondashish, o'quvchilarni xalq amaliy san'ati an'analariiga yaqinlashtiradi, kamolot sari etaklaydi, o'quvchilarning shaxsiy fikrlashlarini takomillashtiradi. Milliy maktablarda, o'zbek xalq amaliy san'ati asarlari bilan bolalarni tanishtirish ancha oson, chunki ular bunday amaliy san'at durdonalarini har kuni, uyida, atrofida ko'rib o'sib kelmoqda. Shuning uchun bunday narsalar bolalarga tushunarli va qulaydir. Qadimiy xalq ustalari toshlardan haykallar yasashgan, chunki ularning qo'llari toshlarni juda nozik xis qilishgan. Ular o'z asarlarida insonni xususiyatlarini yorqin ifoda etishga tirishishgan. SHuning uchun ham qadimiy tosh, haykallarga qarab, o'tgan davrdagi odamni xislat va xususiyatlarini aytib berish mumkin. Agarda bolalarga o'zlarining yaqin kishilarini yoki bo'lmasa yonidagi o'rtog'ini tasvirini ishlash topshirilsa, ular juda tez va ko'tarinki ruxda bu ishga kirishishadi. Chunki bu vazifa ularga yaqindir. Dars yakunida albatga o'quvchilar yaratgan asarlarini tahlil qilishi shart. Bunda bolalarni tanlangan mavzusiga e'tibor berish lozim.

O'qitish metodikasi - bu nima? Ilmmi yoki san'atmi? O'qitish metodikasini nazariyasi - ilmdir, uning ma'lum mazmunlari va tavsiyalarini samaradorligi ilmiy asoslanib isbotlangan. O'qitishning o'zi esa, o'quv-tarbiyaviy jarayonga ta'sir qilib o'ziga jalb qila olish - san'atdir. Nazariy va amaliy tomonlarini farqini bilib, metodikaga bir tomonlama qarashlar bo'lishi mumkin emas.

O'qitish san'ati, dars ishlanmasidagi nazariy bilimlarni ta'lim amaliyotida ijodiy foydalanishni talab etadi. Shuning uchun dars ishlanmasini tuzishda asosiy e'tiborni bayon qilish shakliga emas, balkim o'quv materialini mazmunini yoritilishiga qaratilishi lozimdir.

Ta'lim natijasini o'quvchining ko'zga ko'rinadigan harakatlaridan, tashqi belgilaridan bilib olish mumkin. O'qituvchi ta'lim maqsadi - natijasini oydinlashtirish uchun kutilayotgan natijaning tashqi, kuzatiladigan belgilarini (harakat, nutq) yaqqol tasvirlashi lozim.

Demak, o'qitish jarayonini loyihalashda o'quv maqsadlarini o'quv vazifalariga aylantirish kerak. O'quv maqsadini bunday belgilash "identiv (aynan o'xshash, mos) o'quv maqsadi deb ataladi. Mazkur harakatni amalga oshirishda keng ommalashgan B.Blum taksonomiyasidan foydalaniladi (1-chizma).

1-chizma

B.Blum taksonomiyasi bo'yicha o'quv maqsadlari toifalariga mos keluvchi fe'llar namunalari

tr	O'quv maqsad-lari	Fe'llar	
1.	Bilish	qaytarib aytish, qayd qilish, xabar berish, nomlash, atash, yozish	ifodalash, farqlash, tanib olish, aytib berish, takrorlash,
2.	Tushunish	dalillar keltirish, almashtirish, aniqlamoq, belgilash tushuntirish	o'tkazish, aylantirish, o'zgartirib berish, surat bilan ko'rsatish, izoh berish, ochib tashlash
3.	Qo'llash	tatbiq etish, hisoblab chiqarish, namoyish etish, foydalanish, o'rganish.	aniqlash, bajarish, hisoblash, amalga oshirish, echish
4.	Tahlil	keltirib chiqarish, ajratib ko'rsatish, differensiyalash, tasniflash, taklif etish	oldindan aytish, qismlarga ajratish, taqsimlash, tekshirish, guruhlash
5.	Sintez	kashf etish, umumiydashirish, rejalashtirish, ishlab chiqish	tizimga solish, qo'shish, ulash, tuzish, loyihalash
6.	Baholash	diagnostikalash, isbotlash, asoslash, o'ichash, ma'qullash	baholash, tekshirish, nazorat qilish, taqqoslash, solishtirish, qiyoslash

1-chizmada ko'rsatilgan o'quv maqsadlari toifalari o'quv materialini o'zlashtirish darajasini belgilaydi. Masalan: ba'zi tayanch tushunchalarni (usul, tamoyil, ko'rsatkich, koeffitsient, atama, ta'rif, qonun, teorema) o'quvchi bilish darajasida (materialni esda tutish), boshqarini qo'llash (o'quv materialini muayyan vaziyatda qo'llash malakasi), uchinchilarini baholash (o'quv materialini ahamiyatini muayyan maqsadlar uchun baholash, xulosalash malakasi) o'zlashtirishi kifoya.

Tajribadan ma'lumki talabalar amaliy mashg'ulotlar, pedagogik

amaliyot natijasida o'zlari xilma-xil yangi va o'zgacha, qiziqarli, original ishlash turlarini yaratadilar.

2.4. Tasviriy san'at o'quv jarayonini tashkil etish metodikasi

«Kadrlar tayyorlash milliy dasturi»ning ikkinchi bosqichida «o'quv-tarbiya jarayoni yuqori sifatli o'quv adabiyotlari va ilg'or pedagogik texnologiyalar bilan ta'minlanadi» deb ko'rsatilgan.¹

Pedagog olimlar tomonidan ishlab chiqilgan pedagogik texnologiyalarning tahlili, umumiy o'rta ta'lim maktablarida tasviriy san'atni o'qitish jarayoniga qo'yilgan talablar, maqsad va vazifalarni amalga oshirishda didaktik o'yini, modulli ta'lim, hamkorlikda o'qitish texnologiyalaridan foydalanish lozim-ligini ko'rsatadi.

Zamonaviy sharoitda yaxlit pedagogik jarayon, uning alohida tarkibiy qismlari, pedagogik faoliyatni amalga oshirish bilan bog'liqlikda *“metodika”* va *“texnologiya”* tushunchalari faol qo'llanadi. Pedagogik adabiyot tahlili, ma'lumotlarni umumlashtirish orqali mazkur tushunchalarning aniq ta'rifini shakllantirish mumkin.

Umumiy ma'noda *“metodika”* tushunchasi ma'lum bir ishni bajarish uchun zarur bo'ladigan metod va usullar yig'indisidir. Ko'pgina izohli lug'atlarda ham *“Metodika – qat'iy ketma-ketlikka (algoritmik xarakterga), ilgari o'rnatilgan reja (qoida), tizimga aniq rioya qilish bo'lib, biror bir ishni maqsadga muvofiq o'tkazish metodlari, yo'llari majmuasi”*ni ifoda etishi ko'rsatib o'tilgan.²

“Metodika” tushunchasiga berilgan xilma-xil ta'riflarga tayangan holda quyidagi umumlashmalarga kelish mumkin:

1) metodika – bu o'qituvchi ishini tashkil etishning shakl, metod va vositalari;

2) ma'lum bir faoliyatini amalga oshirish uchun zarur bo'lgan metod va usullar yig'indisi;

3) bilim, ko'nikma va malakalarni egallash jarayonini maqsadga yo'naltirilgan tarzda tashkil etish, rejali va tizimli amalga oshirishga yordam beruvchi usullar yig'indisi.

¹ Баркамол авлод - Ўзбекистон тараккиятининг пойдевори.- Тошкент, 1997. – 41 бет.

² Хасанбоев Ж., Тўракулов Х., Хайдаров М., Хасанбоева О., Усманов Н. Педагогика фанидан изохли лугат. – Т.: Фан ва технология, 2009. – б. 311; Ожегов С.И., Шведова Н. Ю. Толковый словарь русского языка: 80 000 слов и фразеологических выражений / Российская академия наук. Институт русского языка им. В.В. Виноградова. 4-е изд., дополненное. -М.: Азбуковник, 1999; Словарь бизнес-терминов. Академик.ру. 2001.

“Metodika” tushunchasi turli fanlarni o'qitish bilan bog'liqlikda ham qo'llanib, ma'lum sohani o'qitish jarayoni, mazmuni, qonuniyatlari, tamoyillari, shakl, metod va vositalari yig'indisini o'zida ifoda etadi. Pedagog olim A.M.Stolyarenkoning fikricha, o'quv fanlarini o'qitish metodikasi metodika ma'lum bir pedagogik vazifalarni hal etish bilan bog'liq metod, metodik usullar, vosita va tashkiliy chora-tadbirlar majmuidir³. G.M.Kodjaspirova va A.Yu.Kodjaspirovning fikricha, o'qitish metodikasi pedagogik faoliyatni amalga oshirishning aniq usullari, uslublari va texnikasidir⁴.

O'qitish metodikasiga qo'yiladigan zaruriy talablarga quyidagilar kiradi:

- 1) hayot bilan uyg'unlik;
- 2) qayta ishlab chiqishga yo'nalganlik;
- 3) aniqlik;
- 4) rejalashtirilgan harakat maqsad va vazifalariga moslik;
- 5) asoslanganlik;
- 6) natijaviylik.

Yuqoridagi fikrlarni umumlashtirib aytganda, o'qitish metodikasi o'zida:

- ta'limning (tashkiliy, ta'limiy, tarbiyaviy, rivojlantiruvchi) maqsad va vazifalari;

- ta'limning qonuniyat va tamoyillari;

- ta'lim mazmuni;

- ta'limni tashkil etishning asosiy va yordamchi shakllari;

- ta'limning umumiy va xususiy metodlari;

- o'quv vositalari;

- o'qitish natijasini aks ettiradi.

Ana shu asosdan kelib chiqqan holda, quyida o'qitish metodikasi mohiyatini yoritib beruvchi asosiy tushunchalarga izoh berib o'tamiz:

1) *o'rgatish* – pedagogning o'qitish maqsadini amalga oshirish bo'yicha tartiblangan faoliyati;

2) *o'rganish* – anglash, mashq qilish, va egallangan tajribalar asosida xulq-atvor va faoliyatning yangi shakllarini egallash jarayoni;

3) *o'qitish* – pedagog bilan o'quvchilarning qo'yilgan maqsadga erishishga yo'naltirilgan tartiblangan o'zaro harakati;

4) *ta'lim* – o'qitish jarayonida egallanadigan bilim, ko'nikma,

³ Столяренко А.М. Психология и педагогика. М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2008. – С.368.

⁴ Коджаспирова Г.М. и Коджаспиров А.Ю. Словарь по педагогике. – М.: ИКЦ «Март», 2005. – С.174.

malakalar, fikrlash usullari tizimi;

5) *bilim* – ma'lum bir fanni nazariy o'zlashtirishni aks ettiradigan inson g'oyalari yig'indisi;

6) *ko'nikma* – egallangan bilimlarning aniq xatti-harakatdagi ifodasi, o'zlashtirilgan bilimlarni amaliyotga qo'llash usullarini egallash;

7) *malaka* – avtomatlashgan, biror bir usul bilan bexato bajarish, ko'nikmaning takomillashgan darajasi;

8) *maqsad* – o'qitishning nimaga qaratilganligi, uning kuchlari kelgusida qay yo'sinda safarbar etilishi;

9) *mazmun* – o'qitish jarayonida egallanishi lozim bo'lgan ilmiy bilim, amaliy ko'nikma va malakalar, faoliyat, fikrlash usullari tizimi;

10) *tashkil etish* – qo'yilgan maqsadni yaxshi amalga oshirish uchun unga zaruriy shaklni taqdim etadigan, aniq mezonlar bo'yicha tartiblangan didaktik jarayon;

11) *shakl* – o'quv jarayonining tashqi ifodasi, uning ichki mohiyati, mantig'i, mazmuni uchun qobiq;

12) *metod* – o'qitishning maqsad va vazifalariga erishish (amalga oshirish) yo'li;

13) *vosita* – o'quv jarayonining predmetli qo'llab-quvvatlanishi, yangi materialni o'zlashtirish jarayonida o'qituvchi va o'quvchilar tomonidan foydalaniladigan ob'ekt;

14) *natija* – o'quv jarayonining so'nggi mahsuli, belgilangan maqsadlarning amalga oshganlik darajasi.

Ilm-fan va ishlab chiqarishning jadal rivojlanishi jamiyatni iqtisodiy taraqqiy ettirish bilan bir qatorda ijtimoiy munosabatlar mazmunida ham tub o'zgarishlarning ro'y berishiga zamin yaratmoqda. Ijtimoiy, jumladan, ta'lim sohasida ham texnologik yondashuvni tatbiq etishga katta ahamiyat qaratilmoqda.

"Texnologiya" yunoncha so'z bo'lib, "techne" – mahorat, san'at va "logos" – tushuncha, ta'limot, fan ma'nosini anglatadi. "Ta'lim texnologiyasi" (inglizcha "An educational technology") iborasining ma'nosi ta'lim jarayonini yuksak mahorat bilan san'at darajasida tashkil etish to'g'risida ma'lumot beruvchi fan, ta'limot demakdir. Ayni vaqtda mazkur tushunchaning ta'rifi hamda uning mohiyati borasida yagona g'oya mavjud emas.

Bu nazariya mohiyatining yoritilishiga nisbatan turli yondashuvlar mavjud.

"Metodika" va "texnologiya" tushunchalari tahlili asosida xulosa qilish mumkinki, mazkur tushunchalar o'zaro aloqadorlik va umumiylikka ega bo'lishi bilan birga ayrim o'ziga xosliklar bilan ham tavsiflanadi.

"Metodika" va "texnologiya" tushunchalari mohiyatini tushuntirishda aniq chegara qo'yish murakkab masala. Biroq ularning o'ziga xosliklarini tahlil etish ayrim farqli jihatlarni ajratib ko'rsatishga imkon beradi.

Metodika – bu xususiy didaktika, ya'ni biror bir fanni o'qitish nazariyasi. O'zaro ta'sir etishning turli shakllarini o'rganish asosida biror fanni o'qitish va o'rganish yo'llarini o'quv fani metodikasi ishlab chiqadi va ta'lim oluvchilarga ta'sir etishning aniq tizimini o'qituvchilarga taklif etadi. Bu tizimlar DTS, o'quv dasturi va darsliklarda ochib beriluvchi ta'lim mazmunida o'z aksini topadi hamda ta'lim metodlari, shakllari va vositalari orqali amalga oshadi. O'quv fani metodikasi didaktika bilan mustahkam bog'langan va uning umumiy qoidalariga tayanadi. Tarbiya tamoyillariga asoslanib esa, metodika o'quv fani maqsadi, uning ta'lim oluvchi shaxsini rivojlanishidagi ahamiyatini ochib beradi.

"Metodika" va "texnologiya" tushunchalarining bahs doirasi bilan ham bog'liqlikda ayrim farqli jihatlarni ajratib ko'rsatish mumkin. Jumladan, metodik tizim "Qanday o'qitish?", "Nima uchun o'qitish?", "Nimaga o'qitish?" kabi savollarga javob izlaydi, texnologiya esa, "Qay tarzda samarali o'qitishga erishish mumkin?" degan savolni markazga qo'yadi. Metodika o'quv jarayonini qanday tarzda tashkil etish lozimligini nazarda tutsa, texnologiya qay yo'sinda o'quv jarayonini eng qulay, maqbul tarzda amalga oshirishga diqqat-e'tiborni qaratadi.

Yuqoridagi fikrlarni umumlashtirib aytganda, ta'lim texnologiyasi o'qitish metodikasi asosida qurilib, uning qonuniyatlari, tamoyillari, shakl, metod va vositalariga asoslangan holda, kutiladigan natijalarga asoslangan holda o'qitish jarayonining har bir bosqichini alohida-alohida loyihalash, loyihaga muvofiq o'qituvchi va o'quvchi faoliyatini aniq belgilangan ketma-ketlikda amalga oshirishning samarali texnikasidir.

Zamonaviy pedagogik texnologiyalarning maqsadi qisqa vaqt davomida o'quvchilarning imkoniyatlarini hisobga olgan holda keng va chuqur bilim va malakalar berishdir.

Pedagogik texnologiyani muhim xususiyatlaridan biri bu ta'lim oluvchilarni o'qitish emas, ularni bilim va malakalarini mustaqil egallashlariga qaratishdir. Bunda o'qituvchining vazifasi o'quvchilarni mustaqil ishlariga rahbarlik qilishdan iborat bo'ladi. Pedagogik texnologiyaning samarasi asosan o'quvchilarni tegishli o'quv-metodik majmualar bilan qurollantirishga qara-tilgan bo'ladi.

Zamonaviy pedagogik va axborot texnologiyalari o'quvchilarning egallayot-gan bilimlari mustahkam bo'lishiga, ularning qo'shimcha adabiyot o'qib, mustaqil izlanishlariga, tasviriy san'at materialni o'zlari qiyosiy tahlil qila olish-lari va ular asosida xulosa chiqarishga o'rgatadi. Shu bois ta'lim metodlariga jiddiy e'tibor berish hozirgi kun talablariga aylandi.

Odatda, darsning ta'limiy maqsadiga bir emas, bir necha metodlardan foydalanish evaziga erishiladi. Agar samaradorlik darajasi pasaysa yoki o'sish kuzatilmasa, darrov metodni o'zgartirish lozim bo'ladi. Chunonchi, yangi mavzu bayoni bosqichida muammoli vaziyat hosil qilish uchun «aqliy hujum», «tanqidiy fikrlash», «klaster» metodlaridan, zaruriyat tug'ilganda an'anaviy tushuntirish metodidan ham foydalanish mumkin.

Har bir darsni turli va eng yaxshi saralangan o'qitish metodlarini qo'llagan holda tashkil etish, o'quvchilarning mustaqil aqliy faoliyatini faollashtirishga, o'quvchining nazariy bilimlarni to'liq o'zlashtirishlariga yordam beradi, o'z kasbiga qiziqishi ortib borishiga olib keladi. Bu darslarda berilayotgan ilmiy-nazariy bilimlar yordamida o'quvchida mustaqil fikr hosil bo'lishiga sharoit yaratiladi. Aksincha, bir xil metodning qo'llanishi yoki metodning noto'g'ri tanlanishi esa o'quvchidagi qiziqishni so'ndiradi, uning aqliy faoliyatini susaytiradi. Bu o'rinda shuni alohida qayd qilib o'tish kerakki, o'qituvchi interfaol usullarni ko'p bilsa, o'z faoliyatida faqat yagona bir metodning o'zi bilan chegaralanib qolmaydi, pedagogda ularni bir-biriga qiyoslab, darsning ta'limiy maqsadlariga muvofiq'ini tanlab dars o'tish imkoniyati paydo bo'ladi.

Demak, o'qituvchi bir emas, bir necha pedagogik usullarni yaxshi bilishi va zaruriyat tug'ilganda ularni o'zaro qiyoslab, darsning turli bosqichlarida almashtirib qo'llashi maqsadga muvofiqdir. Xususan, quyi sinflarda ta'limiy didaktik o'yinlardan foydalanish muhim o'rin tutadi.

O'quvchilarning yosh va psixologik xususiyatidan kelib

chiqadigan bo'lsak, o'yin dunyoni va o'zlikni anglashda, qiziqishlarini qondirishda, o'quvchilarning ijodiy tafakkurini o'stirishda asosiy vosita hisoblanadi. Ta'limiy o'yinlar bilimlarni o'zlashtirish jarayonini engillatishga, o'quvchilarni darsga to'liq jalb etishga yordam beradi. Quyida ishlanmalarda tavsiya etilgan ta'limiy didaktik o'yinlar va pedagogik metodlar haqida ma'lumot beramiz.

Mavzu: «Ot poygasi» haykali tasviri.

Dars maqsadi:

Ta'limiy: o'quvchilarni plastilindan inson qomatini va otlarning ko'rinishini yasashga o'rgatish.

Tarbiyaviy: o'lchamning aniq olish, batartiblikni tarbiyalash. Darsga bo'lgan qiziqishini o'yg'otish.

Rivojlantiruvchi: haykaltaroshlik turlari va plastik haqida umumiy tasavvur berish. Plastilin bilan ishlash ko'nikmalarini rivojlantirish.

Vazifalari:

- plastilin bilan ishlash ko'nikmalariga o'rgatish;
- odob madaniyati asoslarini shakllantirish;
- batartiblik, mustaqillik, kuntilik ko'nikmalariga odatlantirish;
- plastilin bilan ishlashning yangi texnikasi bilan tanishtirish
- barmoq muskullarini rivojlantirish;
- qiziqishini orttirishini, ijodiy tasavvurini rivojlantirish.

Reja:

1. Tashkiliy qism.
2. Frontal so'rov (o'tilgan mavzuni takrorlash).
3. Yangi mavzuni bayon etish.
4. Mustaqil ish.
5. Ishlarni tekshirish va baholash.
6. Mavzuni mustahkamlash.
7. Xulosa chiqarish.
8. Uyga vazifa berish.

Jihozlanishi:

O'qituvchi uchun: konspekt, ko'rgazmali qurollar (rasmlar, illyustratsiyalar, tarqatma topshiriqlar-inson qomati va otlar haykal tasviri bilan), multimediya (proektor, noutbuk).

O'quvchilar uchun: kleenka, steklar, plastilin, albom, bo'yoqlar,

qalamlar.

Darsning borishi:

1. Kirish qismi. Dars boshlangunga qadar o'quvchilarni ikki guruhga taqsimlanadi (masalan, «Akvalet» va «Mo'yqalam» jamoalariga).

Tashkiliy jarayon.

O'quvchilarning tayyorgarligini tekshirish. Davomatni aniqlash va ro'yxatdan o'tkazish.

2. Maqsadni qo'yish.

O'quvchilar, biz siz bilan birga san'at dunyosiga ekskursiya uyushtiramiz.

Bugun sizlar «Ot poygasi» haykali tasvirini qanday yaratishini o'rganamiz. Inson qomati va otlarning ko'rinishlarini yasashni o'rganasizlar. Yangi mavzuni bayon qilishdan oldin o'yinlar yordamida o'tilgan mavzularni eslab takror yasashga harakat qilamiz.

1-geym. Salomlashish.

Jamoa sardorlari o'z jamoalarini tanishtiradi.

2-geym. Blits turnir.

O'qituvchi har bir jamoaga savollar beradi, har bir to'g'ri javob uchun jamoaga qizil gul taqdim etiladi.

- Tasviriy san'at nimani o'rganadi?
- "Janr" deb nimaga aytiladi?
- Tasviriy san'atning qanday janrlarini bilasiz?
- Portret nima?
- Natyurmort nima?
- Manzara nima?
- Tasviriy san'at qanday turlarga bo'linadi?
- Rangtasvir nima?
- Grafika nima?
- Haykaltaroshlik nima?

3-geym. Sardorlar tanlovi (so'zlarni topib o'qish).

Tyur+na+mort

Lik+haykal+tarosh

Vir+ra+ngtas

Va+ak+rel

Lit+po+ra

Fi+gra+ka

Tret+por

3. Darsning maqsad va mavzusini tushuntirish (slaydlar bilan ishlash)

1-, 2-slayd. Darsning maqsadi va mavzusi.

3-slayd. «Haykaltaroshlik» iborasini tushuntirish.

Haykaltaroshlik - tasviriy san'at sohasi. Tasvirlanadigan narsani hajmli, uch o'lchamli (uzunlik, kenglik va balandlikka ega) qilib aks ettirish prinsipiga asoslangan san'at turi. Asosan, inson, qisman hayvon va qushlar, tabiat (manzara), narsalar (natyurmort) ifodalanadi. Haykaltaroshlik asarlari, asosan, 2 turga: hamma tomondan ko'rish imkoni bo'lgan, mukammal shaklli haykalga va bir tomondangina ko'riladigan relefga bo'linadi. Haykalda kishining boshi, beligacha (byust), tizzasigacha, butun gavdasi (bularda aniq shaxs aks ettirilgan bo'lsa, portret), ikki yoki bir necha kishi, tors ishlanishi mumkin. Relefning hajmi va shakli uning o'rnatiladigan joyiga, qanday maqsadda xizmat qilishiga qarab tanlanadi, undan ko'pincha arxitektura (friz, fronton, plafon va boshqa)da foydalaniladi. Relefning past (barelef), baland (gorelef), tasvir fonda o'yib ishlanadigan xillari bor.

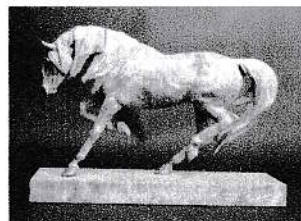
Mazmuni va vazifasiga ko'ra haykaltaroshlik mahobatli, mahobatli bezak, dastgohli, juda kichik haykaltaroshlik asarlari, plaketka, medal, tanga, gliptika mahsulotlariga bo'linadi. Haykaltaroshlik tarixi qadimiy. Qadimgi Misrda toshdan ulkan sfinkslar ishlandi, fir'avnlarning katta haykal va releflari yaratildi. Janubiy Osiyo mamlakatlarida, ayniqsa, Hindiston, Xitoyda budda ibodatxonalarida ulkan haykallar bilan bezatilgan.

O'zbekistonda haykaltaroshlik sohasida, ayniqsa, 50-yillardan diqqatga sazovor asarlar yaratila boshladi. F.Grishchenko, A.Ivanov, N.Krimskaya, D.Ryabichyev kabi haykaltaroshlar mahobatli haykaltaroshlik, dastgohli haykaltaroshlik sohasida samarali ishladilar. 60-yillardan M.Musaboyev, D.Ruziboyev, A.Toirov, X.Xusniddin-xojayev, K.Saloxiddinov, M.Ivanov, A.Ahmedov, I.Shapiro, A.Boymatov, N.Feodoridis, P.Ivanov kabi iste'dodli yoshlar etishib, zamondoshlarimizning yorqin obrazlarini yarata boshladilar.

4-slayd. Haykaltaroshlik janrlarini tushuntirish.

Haykaltaroshlik mazmuni ko'pqirrali: uning janrlari – **portret, maishiy, tarixiy, animalistik.**

5-slayd. Amir Temur haykali (haykaltarosh Ilhom Jabborov).

6-slayd. Jaloliddin Manguberdi haykali (haykaltarosh Ilhom Jabborov).

7-slayd. Relefni tushuntirish.

Relief- haykaltaroshlikning turlaridan biri. Relefning past (barelef), baland (gorelef), tasvir fonda o'yib ishlanadigan xillari bor.

8-slayd. Relef turlari.

Gorelefda tasvirlar fon ustida hajmiga nisbatan yarim past o'lchamida ishlanadi, manzara, turli tasviriy sahnalar tasvirining fazoviy chuqurlik holatini etkazish ko'rsatish imkoniyatiga ega.

Barelefda tasvirlar fon ustida hajmini yarimidan ko'p balandlikda yasaladi va bu hajm figurani fon bilan yaqinlashtiradi, yorug'-soyasi kuchsizlanadi.

9-slayd. Haykalchalar ishlashni tushuntirish.

Plastika (yunon. plastike – muloyim, go'zal) - bo'rttirib hajmli turli shakllar yaratishda uyg'unlik, ifodalilik tasvirlar yaratish san'ati.

4. Amaliy mustaqil ish jarayoni

SHunday qilib, siz haykaltaroshlikning turlari va janrlari bilan tanishdingiz, «Ot poygasi» mavzusida amaliy ish bajarishga o'tamiz.

10-slayd. Ot poygasi - otlarning tezligini sinovdan o'tkazish turi bo'lib, natijalariga ko'ra parvarish qilish to'g'risida xulosalar chiqariladi. Eng muhimi ot poygasi ot sporti turi hisoblanmasligini bilishimiz kerak. Qonun-qoidasi bo'yicha ot poygasi ippodrom (otchopar)larda o'tkaziladi.

Inson figurasi va ot ko'rinishini bajarilishi namoyish etiladi va tushuntiriladi. O'quvchilar o'qituvchi bilan birgalikda ot va jokey haykali ko'rinishini bajarishadi.

Otda o'tirgan odam figurasini yasash uchun taxtacha kerak bo'ladi. Taxtachaga simdan karkasi yasaladi (o'quvchilar oldindan tayyorlab kelishadi), keyin karkas bo'yicha plastilin yopishtiriladi.

Keyingi bosqichda figurallarni bir biriga nisbatan bo'lib asosiy qismlar holati aniq ko'rsatiladi. Qismlarning hajmlari to'liq yasaladi. Aylantirib hamma tomonini sinchiklab ko'rib, baholab, har bir qismi umumiylikka nisbatan solishtiriladi. Plastilin bilan ishlashda *stek (yog'och tayoqchalar)*lar yordam beradi. Steklar yordamida ortiqcha plastilinlar kesiladi, ayrim yuzalari tekislanadi, silliqatlanadi, shakldagi barmoq sig'maydigan joylardagi ishlarni va chuqurliklarini bajaradi.

5. Ishlarni tekshirish va baholash (ishlar tahlili)

Bir nechta bajarilgan ishlar ajratiladi, tahlil qilinadi va sinfga namoyish etiladi.

6. Mavzuni mustahkamlash.

4-geym. «Sen menga, men senga» o'yini. Ikki jamoa o'yinchisi o'tilgan mavzu bo'yicha bir biriga savollar berishadi.

- «Haykaltaroshlik» nima ?

- Barelef nima ?

- Gorelef nima ?

- Haykaltaroshlik qanday janrlarga bo'linadi?

- Plastika nima ?

- Amir Temur va Jallolidin Manguberdi haykallari kim tomonidan yaratildi?

7. Dars va o'yin xulosasini chiqarish.

Aziz bolajonlar, bugun nimalarni o'rgandingiz?

- Bugungi darsda men ....

- Menga, ayniqsa, ...yoqdi.

- Men ...xohlardim.

8. Uyga vazifa berish. Boshlangan ishni yakunlash va yaxshi ko'rgan hayvonini yasash.

2.5. Tasviriy san'at darslarida ko'rgazmalilik va ularni tayyorlash

Mashg'ulotning asosiy maqsadi - talabalar tomonidan tuzilgan dars konspektini mavzulariga ko'rgazmali qurollar tayyorlashni metodik jihatdan o'rgatish. Har bir tayyorlangan ko'rgazmali qurollar darsning maqsadini to'liq yoritib berishi kerak. Dars mavzusini yoritilishi mobaynida baravar ko'rgazmali qurolning metodik g'oyasini eskizi chizib borilsa maqsadga muvofiqdir. Dastlabki ko'rgazmali qurollar eskizlari metodist o'qituvchi bilan bir fikrga kelib tasdiqlangandan so'ng, kompyuterda prezentatsiya slaydlar orqali did bilan rangli ishlanadi.

Ko'rgazmali qurollar eskizlarini bajarishda talaba quyidagi talablarni e'tiborga olishi shart:

- maktab dasturidagi tasviriy san'at faniga muvofiqligi;

- didaktik prinsip va qoidalari asoslariga rioya qilgan holda ishlash;

- shaxsning garmonik rivojlanish xususiyatlarini faol shakllantirishga yordam berish.

Ko'rgazmali qurolning badiiy bezagi o'z funksional vazifasiga loyiq bo'lishi kerak. Masalan, o'quv jadvali «bosiq» ranglar bilan bajarilishi lozim. Kompozitsion tuzilishning echimini o'ylab topish ham muhimdir. Har xil ortiqcha bo'lgan tasvirlar bilan to'ldirishni ham xojati yo'q. O'quv qurollarini bosh yozuvlari (sarlavhalari) qisqa bo'lishi, uning asosiy g'oyasini aks ettirishi lozim. Ravon o'qiladigan shrift tanlangan bo'lishi kerak. Ko'rgazmali qurolning sarlavhasi undagi tasvirlarga nisbatan joylashtiriladi.

Ko'rgazmali qurollar prezentatsiya-slaydlar tayyorlashda turli materiallardan foydalaniladi. Slaydlarda tasvirlarning bosqichlari, suv bo'yoqda ishlash sirlari, perspektiv qisqarish tasvirlari va qonunlari, amaliy ishlarning bosqichma-bosqich bajarilish yo'llari ko'rsatiladi.

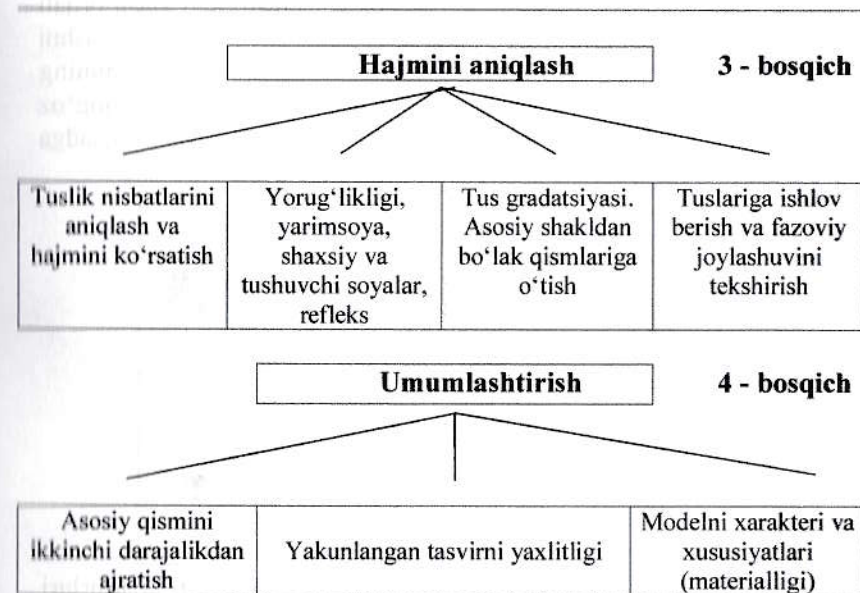
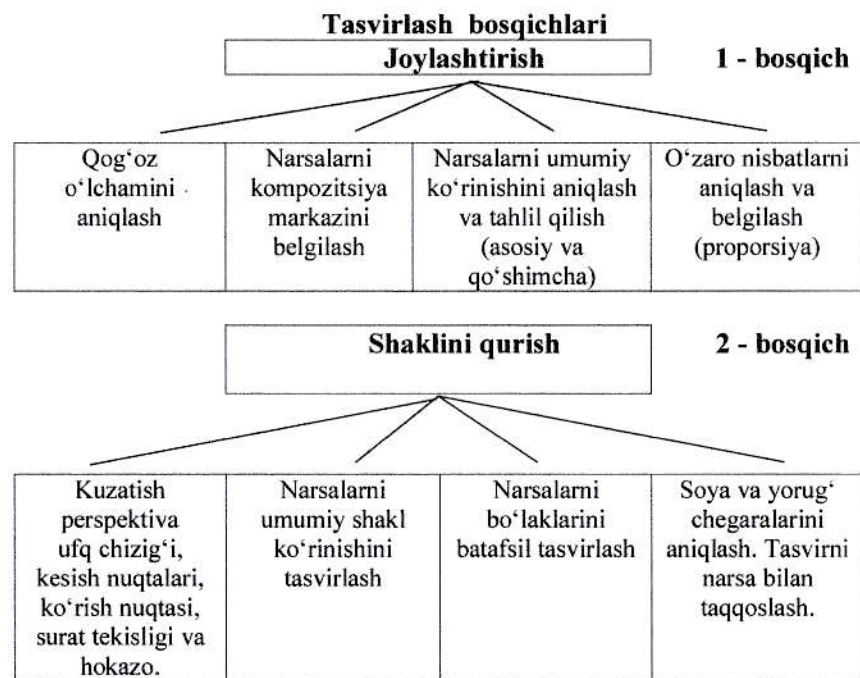
Ko'rgazmali qurollar tasviriy san'at darslarining barcha turlari (naturaga qarab rasm ishlash, naturaga qarab haykal ishlash, rangtasvir ishlash, dekorativ va haykaltaroshlik kompozitsiya ishlash, san'atni va

borlikni idrok etish)da qo'llaniladi.

Tasviriy san'atdan ko'rgazmali qurollar qo'llanish vazifalariga ko'ra bir necha turlarga bo'linadi. Darslarda ko'pincha bosqichma-bosqich ko'rsatuvchi slaydlar qo'llaniladi. Bunday ko'rgazmali qurollarni bo'lg'usi o'qituvchi naturaga qarab rasm ishlash, rangtasvir kompozitsiyasi, haykaltaroshlik kabi darslariga mo'ljallab tayyorlashlari lozim.

Naturaga qarab rasm chizish darslarida qo'llaniladigan ko'rgazmali qurol-larda tasvirlashni quyidagi bosqichlari ko'rsatiladi:

Ishning rejalashtirilishi - bajarilayotgan vazifani to'g'ri echimini topishda ishonchlidir.

Bunday tugallangan rasm o'quvchilarga namuna sifatida tavsiya qilinadi. Sababi, ko'pchilik o'quvchilarni chizgan rasmlari yarmi tugallangan bo'ladi, bunga asosiy sabab ularni ohirigacha ishlangan rasmlar qanday bo'lishini to'la tasavvur qila olmaganidandir.

Mavzu asosida kompozitsiya ishlash darslarida qo'llaniladigan ko'rgazmali qurollarida tasvirlash ketma-ketligini bir necha bosqichlarda ko'rsatiladi.

1. Ma'lum mavzu bo'yicha tasvirlanadigan rasmlarni variantlarining tuzishlari ko'rsatiladi.

2. Kompozitsiyaning asosiy elementlarini tasvirlash.

3. Katta va kichik o'lchamlardagi ko'rinishlarni aniq tuzilishini tasvirlash.

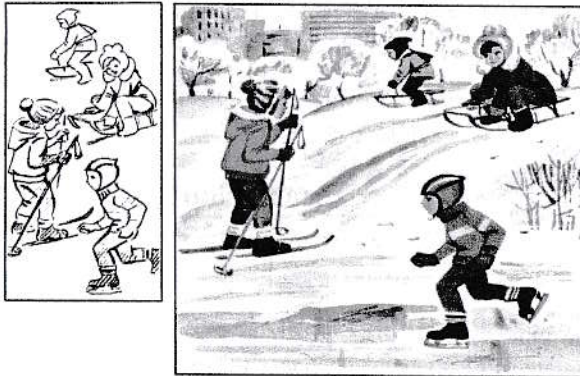
4. Narsalarning yorug' va soyalarini bo'yoq bilan ishlash usullarini ko'rsatish.

5. To'liq tugallangan kompozitsiya.

Mavzu asosida kompozitsiya ishlash darslaridagi

ko'rgazmalilikni yana bir turi - rangtasvir asoslarini tasvirlash orqali ko'rsatilishidir. Jozibali rang-barang bo'yoqlar bilan rasm ishlashni o'quvchilarga og'zaki tushuntirish mutlaqo mumkin emas. Shuning uchun tasviriy san'at o'qituvchi alohida planshetga tortilgan qog'oz betida suvbo'yoqlar bilan ishlash usullarini ko'rsatishlari maqsadga muvofiqdir.

Tasviriy san'atdan suhbat darslarini o'tkazishda san'at asarlari reproduksiyalaridan ko'rgazmali qurol sifatida qo'llaniladi. Ohirgi paytlarda taniqli rassomlar asarlari reproduksiyalarini topilishi amri mahol. Bunday holda reproduksiyalarni kompyuter orqali videoproektor yordamida ekranda ko'rsatiladi va asarlarning badiiylik xususiyatlarini tahlil qiladi.

Tasviriy san'at darslarida bunday ko'rgazmali qurollardan foydalanish darsni samaradorligini oshiradi hamda o'quvchilarni fanga bo'lgan qiziqishini, ijodiy qobiliyatlarini shakllantirishda yordam beradi.

Tasviriy san'at ta'limida multimediali vositalar misolida ko'rgazmalilik prinsipining asosiy omillaridan biri tasviriy san'at ta'limida multimediali vositalardan foydalanish. Tasviriy san'atga oid qonuniyatlar, qoidalarni o'zlashtirish, masalan, perspektiva qonuniyatlari asosida kartina chuqurligida shaklning qisqarishi, mavhumlashishi, ranglarning xiralashib, umumiy tusga aylanishi o'quvchilardan abstrakt tasavvurni talab etadi. Aynan multimedia vositalari o'qituvchilarning o'quvchilar uchun qiyin bo'lgan mavzularni tushuntirish jarayonini osonlashtiradi.

Tasviriy san'at darslarida multimedia vositalaridan

foydalanishning samarasi nafaqat o'quv materialini sifatli o'zlashtirishga hamda didaktik funksiyalarni ham bajaradi. Bular

- sohaga oid o'quv prezentatsiyasi;
- muayyan mavzuga oid o'quv prezentatsiyasi;
- ma'lum mavzuga oid axborot beruvchi vosita;
- darsga oid illyustratsiya taqdim etuvchi vosita;
- o'tilgan o'quv materialini mustahkamlovchi vosita;
- o'tilgan o'quv materialini tizimlashtirish vosita;
- o'quvchilarning bilim darajasini baholash instrumenti;
- nazariy bilim va amaliy o'quv hamda malakalarni integratsiyalashtirishning pedagogik mexanizmi;
- tarbiyalovchi hamda shaxsni rivojlantiruvchi instrument vazifasini bajarishda ko'rish mumkin.

Multimedia vositalaridan foydalanishning didaktik talablari quyidagilardir.

- qo'llaniladigan multimedia vositalarining o'quvchilarning yosh xususiyatiga mosligi (fiziologik-psixologik ko'rsatkichlari e'tiborga olinadi);

- o'quvchilarning tasviriy san'at talimiga oid bilimlarning ko'lami va mazmuni, ularning o'quv materiallarini idrok etish darajasining mosligi;

- prezentatsiya materiallarini tasviriy san'at ta'limining muayyan qismi (sinf, chorak, mavzu) maqsad va vazifalarga mosligi;

- tasviriy san'atni o'qitish metodikasining o'ziga xos xususiyatlarini e'tiborga olganligi;

- multimedia vositalarining integrativ imkoniyatlari (fanlararo, mavzulararo, tasviriy san'atning tur va janrlariaro aloqadorlikda namoyishga moslashganligi);

- multimedia vositalarini ta'limning boshqa vositalari, masalan o'qituvchining o'quv materialini bayoniga oid hikoyasi, qo'shimcha illyustrativ materiallarini namoyish etish imkoniyatlarining mavjudligi va h.k.

Yuqoridagi talablarni bajarish natijasida o'quvchilarga tasviriy ta'limidan Davlat ta'lim standarti talablari doirasida bilim berishni sifatli va samarali bo'lishini kafolatlaydi va natijada idrok etish va o'zlashtirish darajasi va fanga bo'lgan qiziqish ortadi, o'quvchilarning estetik dunyoqarashi kengayadi va badiiy-intellektual kompetentlik darajasi oshadi.

3. BOB. TASVIRIY SAN'AT DARSLARIDA PEDAGOGIK TASVIRLAR ISHLASH

3.1. Pedagogik tasvirlarning xususiyatlari

Ko'rgazmali ta'lim didaktik tamoyillarning asosiylaridan biridir. Grafikali ko'rgazmali qurollar asosan matematika, adabiyot, tabiatshunoslik, tasviriy san'at darslarida ko'proq foydalaniladi. Bu esa badiiy asarlar reproduksiyalari, fotosuratlar, slaydlar, kitob illyustratsiyalari kabilardir. SHu bilan birgalikda o'qituvchi o'z tajribasida sinf taxtasida rasm ishlash yo'llaridan juda ham kam foydalanadi. Aftidan yo o'qituvchilarda bo'r bilan sinf taxtasida rasm ishlash ko'nikmalari yo'q yoki ular pedagogik rasmga etarli e'tibor qaratmaydilar.

Pedagogik tasvir bu o'qituvchining sinf taxtasiga, maxsus planshetlarga va o'quvchi rasm daftarining burchak chetiga tasvirlangan rasmlardir.

Ayrim holda chizilgan ko'rgazmali qurollar pedagogik rasmlarning o'rnini bosolmaydi. Bularni tushunadigan tajribali o'qituvchilar og'zaki tushuntirish vaqtida namoyish etilgan ko'rgazmali qurollar kerakli bo'lgan tasavvur ko'rinishlarini hosil qilmagandan so'ng pedagogik rasmlardan keng foydala-nishadi. Pedagogik tasvirlar tayyor tablitsalar, rasmlardan o'zining bir qator afzalliklari bilan farq qiladi. Bu afzallik shundan iboratki, o'qituvchi o'z hikoyasini tasvir orqali ko'rsatishda, o'quvchilarning ko'z o'ngida tasvimi paydo bo'lishi, uni to'ldirilishi va tugallanish ko'rinishlarini dinamik jarayonini (holatini) yaqqol ko'rsatish imkoniga ega bo'ladi.

Tasvir mustaqil ravishda yoki illyustratsiyalarni to'ldiruvchi bo'lib, ularni bo'lak qismlarini izohlab borishi mumkin. Oddiy, aniq tasvirlar u yoki bu voqeani, narsalarni obrazli, ko'rgazmali qilib ko'rsatadi. Lekin ularni biron-bir maxsus hozirliksiz bajarish mumkin emas. Noto'g'ri, pala-partish rasmlar, narsalar to'g'risida yanglish tasavvurlar beradi va estetik didni shakllanish jarayoniga salbiy ta'sir etadi. Va aksincha, mazmunli va chiroyli bo'r bilan bajarilgan

tasvirlar narsalar to'g'risida to'g'ri va aniq tasavvurlar hosil qilishga yordam beradi. Savodli pedagogik rasm grafikali fikrlashni, kuzatuvchanlikni o'stiradi. Pedagogik rasmni chizishga qiziqishi fanning o'ziga bo'lgan qiziqishini uyg'otadi.

Odatda og'zaki tushuntirish jarayonida tasvirlar bajarilib borilsa, o'quvchilarni diqqat e'tiborini ta'minlab borishi mumkin. O'quvchilarni bir vaqtda eshitish va ko'rish qobiliyatlari orqali olayotgan taassurotlari, o'zgacha yangi materialni chuqur va mustahkam o'zlashtirishida aniq tasavvurlar bo'lishida yordam beradi.

Pedagogik rasmlarni tasvirlashda eng muhimi aniq, sxemali tarzda, narsalarni o'ziga xos xarakterli shakli, o'lchamlari, xajmini, ayrim paytda iloji boricha ranglarini ham to'g'ri tasvirlashdir. Ularni har bir shtrixi va chiziqlari ma'noli ishini bajaradi.

Ko'rgazmali qurollar bilan bir qatorda pedagogik rasmlarni ham tarbiyaviy imkoniyatlari juda kattadir.

Pedagogik rasmlarni xususiyatlari quyidagilarda o'z aksini topadi: - pedagogik rasmlar o'quvchilarni rasm chizishga bo'lgan qiziqishlarini o'stiradi; -darsga faol ishtirok etishga yordam beradi; - o'quvchilar tomonidan yo'l qo'yilgan xatolarni o'z vaqtida tuzatishga (yordam beradi) yo'naltiradi; - rasmni qanday qilib chizishga yo'nalish beradi; - tasvirlash bosqichlarini namoyish qilib ko'rsatadi.

Pedagogik tasvirlarni bir nechta turlari mavjud. Darsni hikoya qilish va tushuntirishning mazmuni va maqsadlariga ko'ra quyidagi u yoki bu pedagogik tasvirlash turlari qo'llaniladi:

a) chiziqli tasvirlash; b) shtrixli tasvirlash; v) tonallik (tusli) tasvirlash.

Chiziqli tasvir - eng oddiy va keng tarqalgan turi. Bu erda narsalar yaxlit tutash chiziqlar yordamida yorug'lik manbalarisiz va shakl xajmisiz tasvirlanadi. Chiziqli tasvir o'z navbatida tekisli (yassilik) va perspektivali bo'lishi mumkin. Tekisli rasmda narsani faqat uzunligi va eni beriladi. Masalan, barg shaklini rasmi, tog'lar va hokazo. Perspektivali chiziqli tasvirda narsalar uchta o'lchamdan iboratligini

ko'rsatadi - bo'yi, eni va balandligini.

Bunday rasmlarni bajarish mashaaqqatli, negaki perspektiva yordamida tasvirlashni asosiy qonunlarini bilish kerak va sinf taxtasida bo'r bilan ishlash tajribasiga ega bo'lishi kerak. Perspektivada tasvirlangan rasmda narsalar to'g'risida to'liq tasavvur beradi. (o'quvchilar stoli ustida kitoblar)

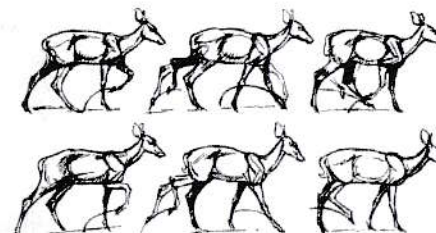
Shtrixli tasvir - qisqa chiziq shtrixlarning kombinatsiyasini o'z ichiga oladi, odatda ular chizilgan narsalarni soya tomonlarida joylashadi. Narsalarni hajmini ko'rsatishda tasvirdagi shtrixlar buyumning shakllarining yo'nalishlari yumaloq va tekislik bo'yicha yuritiladi. Narsani xajmi ko'rsatilmaguncha shtrixlar bir necha marotaba yurgaziladi. Chiziqli tasvir-lashga qaraganda shtrixli tasvir murakkabroq, shu sababli ham undan foydala-nishdan oldin muvofiq (tegishli) mashqlar talab qiladi. Narsani faqatgina siluet yoki konturini emas, balki uning xajmini ham ko'rsatish kerak bo'lgan holda shtrixli tasvirlashdan foydalaniladi.

Tonallik (tusli) tasvir - bajarilishi yanada murakkabroq. Bunday usuldan narsani yanada yaxlit va ko'rgazmali ko'rsatishda qo'llaniladi. Tusli tasvirni bajarilishi quyidagicha: sinf taxtasiga narsaning tashqi ko'rinish chiziqlari bilan tasvirlanadi, unga bo'r surtilgan latta bilan yupqa qatlam yurgiziladi; qorong'i bo'lgan joylari o'chiriladi, yorug' joylari bo'r bilan yanada kuchaytiriladi; undan keyin chizilgan narsani xarakterli qismlari bo'rttirib chizib qo'yiladi.

Tusli rasmlarda ayrim hollarda rangli bo'rlardan ham foydalaniladi.

O'qituvchiga ko'pincha biron-bir ko'rinishni paydo bo'lishini, harakatini, dinamikasini tushuntirishga to'g'ri keladi. Ularni shu holatini ko'rsatish va afzal tushunishga **multiplikatsiya** - rasmlar bera oladi (ro'y berayotgan voqeani ketma-ketligini tasvirllovchi rasmlar). Har bir rasm, o'quvchilarning ko'z oldida paydo bo'ladi va tavsiflanadi (izoh beriladi). Agarda o'qituvchining sinf taxtasida bo'r bilan ishlash malakasi bo'shroq bo'lsa, u paytda oldindan qog'ozga 3-4 ta bosqichda bajarilgan rasmlarni tayyorlab olishi mumkin. Dars vaqtida ularni ketma-ket ko'rsatib tushuntirish olib boriladi.

3.2. Rasmlarni bajarish yo'llari va topshiriqlar

Mashg'ulotning asosiy maqsadi - talabalarni tasviriy san'atdan pedagogik rasmlarni xususiyatlari va tasvirlanadigan narsalarni boshlang'ich bosqichlarining metodik nozik sirlari bilan tanishtirish.

Pedagogik rasmlar namoyish etishda tasviriy san'atda ishlatiladigan materiallardan rangli bo'rlar, rangli suv bo'yoqlar, ko'mir tayoqchalar, sangina va boshqalardan keng foydalanmog'i zarur.

Pedagogik rasm chizish borasida quyidagi umumiy eslatmalarga e'tibor qilish shart:

1. Pedagogik rasmni hamma vaqtda o'qituvchi tasvirlash bilan birgalikda og'zaki tushuntirib borishi kerak.
2. Sinf taxtasiga va planshetga chizilgan rasm iloji boricha kattaroq va hajmli bo'lishi kerak. Agarda tasvir kichik bo'lsa, so'nggi partalardagi o'quvchilarga yaxshi ko'rinmasligi ham mumkin.
3. Namoyish qilish paytida har bir ishlash uslubiga qisqacha tushuntirish berib borish kerak.
4. O'quvchilarni rasm daftarlarini chetiga chizilgan rasmni tushunarli tasvirlash usullarini ko'rsatish yoki o'rgatish maqsadida

bo'lishi kerak. Pedagogik rasmlar barcha tasviriy san'at dars turlarida qo'llaniladi. Narsani o'ziga qarab rasm ishlashdan, yangi darsni bayon qilishda qo'llansa, mavzu asosida rasm ishlash darslarida ko'pincha o'quvchilarning mustaqil ishlarida qo'llaniladi.

Maxsus tayyorlangan planshetlarda rasm chizish orqali o'qituvchi o'quvchilarga rangtasvirni qanday ishlash texnikasi to'g'risida tushunchalar berish bilan birgalikda, uni amaliy jihatdan ko'rsatadi. Akvarel bo'yog'i bilan rasm ishlash borasida ikki xil ranglarni aralashtirib uchinchi rangni hosil qilishni ko'rsatadi. Fazodagi rang tuslarini o'zgarishlari to'g'risida, uni akvarel bo'yog'i bilan ishlash texnikasini tushuntirish keraklidir. Darsda o'quvchilarga «alla-prima», «grizayl», «lessirovka» kabi usullarni shu planshetdan foydalanib tushuntiriladi.

Maxsus rangli qog'ozlarga guash bilan, bo'r bilan rasm ishlashni turlicha texnikalari bilan ishlash usullarini tahlil qilib ko'rsatadi.

O'quvchilarning mustaqil ishlari jarayonida o'qituvchi tomonidan ayrimlariga individual yondashishi lozim. O'quvchilarning rasm daftarining bir chetiga tasvirlash bosqichlarini, yuborilgan xatolarni tuzatish yo'llarini ko'rsatib, tushunchalar beradi.

Suhbat darslarida belgili tushunchalarni qonuniyatlarini ko'rsatish maqsadida pedagogik rasmdan foydalaniladi. Masalan, simmetriya, perspektiva va boshqa dekorativ rasm ishlashda ko'pincha naqshlarning kompozitsiya qonunlarini ko'rsatish uchun pedagogik rasmlardan foydalanishadi.

Talabalar sinf taxtasidan foydalanish qoidalar:

1. Tasvirlanadigan rasmni bosqichlarini chizib bo'lib, o'ng yoki chap tomonga o'zini chetga olib o'quvchilarning ko'rishiga imkoniyat berish kerak.

2. Tasvirni taxtadan o'chirish uchun (nam) va quruq lattadan foydalanish kerak.

3. Agarda bir necha rasm chiziladigan bo'lsa, u holda sinf taxtasining o'ng tomonidan boshlab chap tomonga qarab yuriladi.

Pedagogik rasm ishlash o'quvchilarga badiiy va estetik tarbiya berishda, bilim asoslarini, tasvirlash ko'nikmalarini o'stirishda asosiy omildir.

Shu bilan birga talabalarni o'zi olgan bilimlarining hisoboti uchun umumiy o'rta maktab dasturlarida ko'rsatilgan dars mavzulari asosida ko'chirma tasvirlar chizilgan rassom-o'qituvchining pedagogik albomi bo'lishi kerak va talab darajasida tasvirlangan rasmlarni topshirishlari kerak. Bunday albomlarda quyidagi mavzudagi rasmlar bo'lishi mumkin:

3.3. Pedagogik tasvirda - «Flora».

1) **O'simliklar** – qoqi o't, qirqquloq, qariqiz, qushqo'nmas, qulupnay, brusnika, bargizub, yo'loziq i dr.

2) **Gullar** – moychechak, qo'ng'iroqgul, nargis, chinnigul, lolaqizg'aldoq, siren, qoqi o't, kungaboqar, sariq gulli akatsiya i dr.

3) **Sabzavot va mevalar** – olma, nok, olxo'ri, olcha, qizil qorag'at, qulupnay, tarvuz, qovoq, bodring, pomidori, kartoshka, piyoz, sabzi, lavlagi i dr.

4) **Qo'ziqorin** – oq, qizil qo'ziqorin, opyata, eyishli zamburug', zaharli zamburug' i dr.

5) **Daraxt** – qayin, qoraqarag'ay, qarag'ay, eman, changalzor, to'nka, bargning oddiy shakllari – qayin, terak, bargning murakkab shakllari – zarang, kashtan, cho'chqayong'og'i bilan dub bargi, bargaklari bilan qayin shohi, mevalari bilan ryabina shohi, daraxt po'stlog'ini rasmi va boshq.

6) **O'simlik stilizatsiyasi** – har bir bo'limdan tanlash asosida.

3.4. Pedagogik tasvirda - «Fauna»

1) **Suv muhitida yashovchilar. Baliqlar:** cho'rtanbaliq, olabug'a, tovonbaliq, tangabaliq, laqqa, nahang, akvariumdagi va boshq., qisqichbaqa, krab, meduza, sakkizoyoq, kit, delfin va boshq.

2) **Sudraluvchilar:** qurbaqa, ilon, kaltakesak, timsoh, toshbaqa va boshq.

3) **Hasharotlar:** kapalak, ninachi, ari, asalari, chivin, chigirtka, o'rgimchaklar, qo'ng'iz va boshq.

4) **Parrandalar:** xo'roz, tovuq, g'oz, o'rdak, kurka va boshq.,

yovvoyilar: qarg'a, zag'izg'on, chumchuk, chittak, oqqush, laylak, turna, tovos, saqoqush(pelikan), burgut, boyqush, karqur, to'tiqush va boshq.

5) **Uy hayvonlari:** mushuk, it, echki, qo'y, sig'ir, ot, eshak, sichqon, kalamush va boshq.

6) **Yovvoyi hayvonlar:** bo'ri, tulki, ayiq, quyon, olmaxon, tipratikon, fil, tuya, arslon, yo'lbars, bug'u, begemot, maymun va boshq.

7) **Stilizatsiya:** fantastik, ertakli, xalq hunarmandchiligi va boshq.

Faunaning ayrim qismlarini qoralama chizg'ilari – panja (hayvon va qushlarda) - paypoq(tuyada), qanotlari, tumshug'i, qush patlari, ko'zlari va boshq.

«Me'morlik, manzara, maishiy buyumlar»

1) **Yog'och uylar:** Yog'och uylarning qalamchizg'ilari, odamlar yashaydigan uy-joylar, hammom, omborxona, tegirmon va boshq. Bino fragmenti - tom, deraza, eshiklar, eshik oldi, asbob-anjomlar. Taxta ko'prik, ko'prikchalar qalamchizg'ilar. Jihozlar obektlari - panjaralar, to'siklar. Ibodat inshooti va mudofaa uchun xizmat qiladigan yog'och uylar - machit, madrasa, devorlar, minora va boshq.

2) **Qishloq manzarasi:** Ko'chalar qoralamalari. Me'morlik bino qismlari bilan manzara. Yil fasli va kecha-kunduzning turli holatdagi ko'rinish manzarasi. Tabiatning turli holati va kayfiyati ifodalangan manzara. Manzaradagi me'morlik fragmentlarni qalamchizg'ilar (uy fasadi - hovli, minora devorlari, qishloq pichanxonasi va boshq. Manzara: ko'l, daryo, pichan g'arami, ko'priklar, yo'l, osmon -bulutlar, ko'lmak va boshq. Me'morlik ansambli va boshq.

3) **Maishiy buyumlar, interer.** Uy qurilish intererlari. Xona intereri. Interer burchagi tasviri. Uy jihozlari va alohida ob'ektlar – o'choq qozon, cho'yan qozon, stol, stul, sandiq, ip yigiradigan charx, chelak, bolta, cho'mich va boshq., idish-tovoqlar va h.k. Alohida ob'ektlar: arava, chana, tegirmontosh va boshq.

Ustalik va duradgorlik vositalardan: bolta, pichoqcha, bolg'a, tesha, mix, randa va boshqalar.

Sport o'yinining jihozlaridan: qo'lda ko'tarish uchun mo'ljallangan turli og'irlikdagi toshlar, koptok, shtanga, xokkey buyumlari va boshqalar.

4) **Stilizatsiya:** ertaklar, xalq hunarmandchiligi, milliy kiyim va

boshq.

«Shahar, inson»

1) **Shahar.** Turli binolarni alohida qalamchizg'ilari – yashashga mo'ljallangan uy, ma'muriy binolar, eski hovli. Bino fragmentlari – tom, deraza, eshiklar. Shahar panoramasi. Ko'cha perspektivasi. Ko'cha va ko'prik qalamchizg'ilari. Shahar jihozlari – ko'cha fonarlari, panjaralar va boshq. Toshli qurilishlar va boshq.

2) **Transport.** Yo'lovchilar uchun transport: avtobus, trolleybus, tramvay. engil avtoulov. Yuk tashish mashinalar va boshq.

Qurilish va qishloq xo'jaligida ishlatiladigan vositalar: traktor, yuk krani, ekskavator, kombayn, og'ir yuk mashinalari va boshqalar.

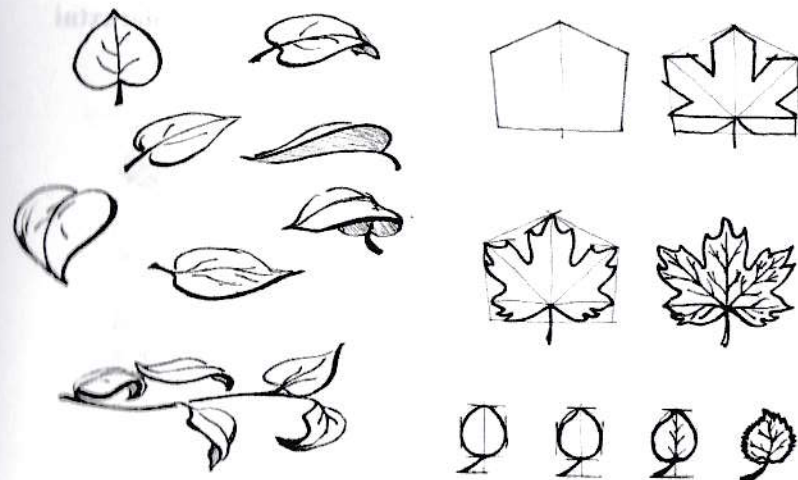
Harbiy texnik vositalardan: tank, harbiy samolyotlar, avtomat, miltiq, suv osti kemalari, kemalar va boshqalar.

3) **Inson.** Anatomik qalamchizg'ilar – kalla suyagi, skelet, nisbatlar. Turli rakursdagi va harakatdagi inson qomati va boshini qalamchizg'ilari. Odam boshi bo'laklarini qalamchizg'ilari – ko'z, quloq, burun, lablar va boshq.

4) **Stilizatsiya.** fantastik, ertakli, xalq hunarmandchiligi va boshq.

Namunalar:

yaproqlar tasviri

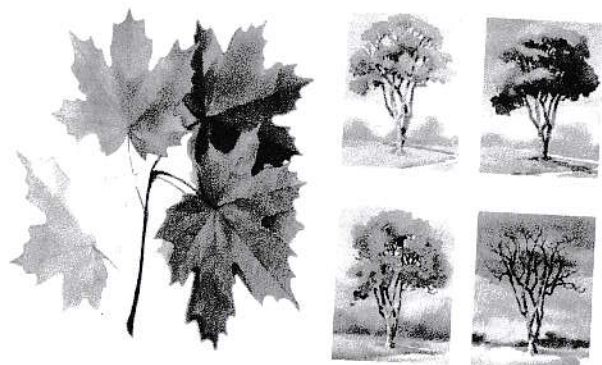

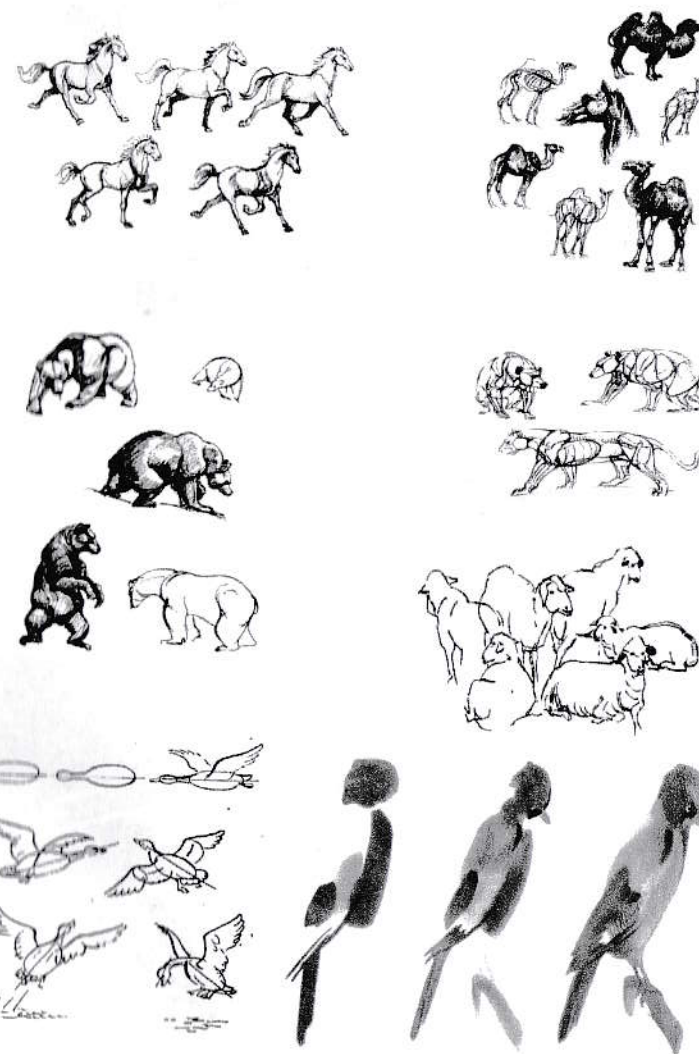
Daraxtlarning bosqichli tasviri

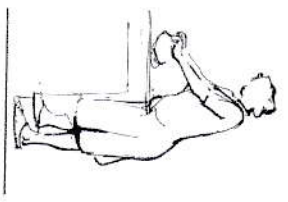
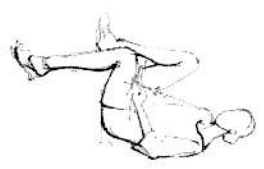
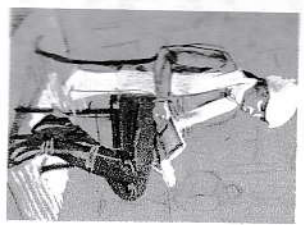
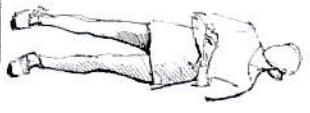
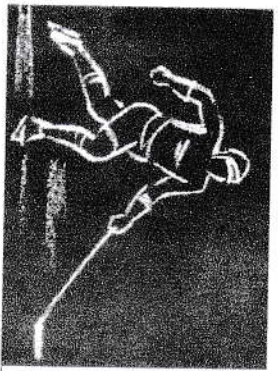
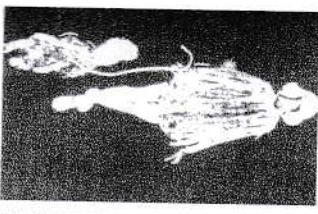
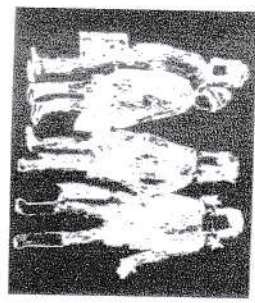
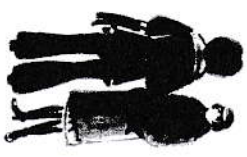
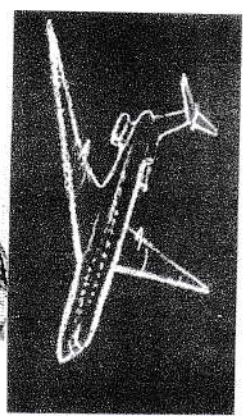
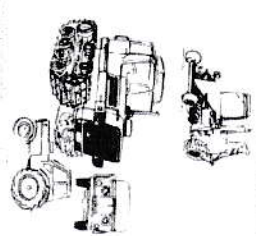
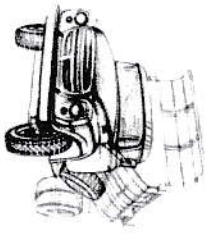
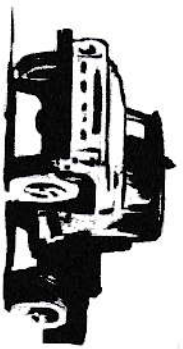
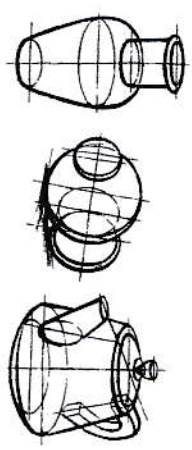
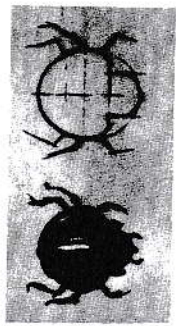
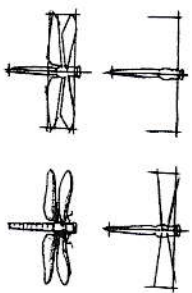
Yaproqlarni shoh-shabbasi bilan va turli faslda daraxtni ko'rinishini rangda bajarish.

Hayvon va qushlarning tasvirlari

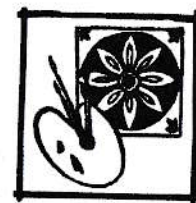
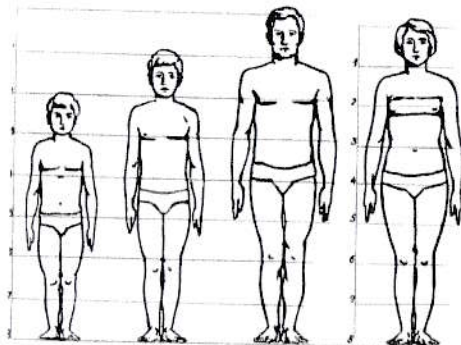
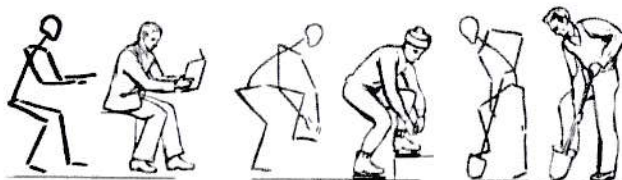

Inson gavdasi turli xil xarakatlarning ko'rinishlari.

4. BOB. TASVIRIY SAN'AT ASARLARINI BADIY TAHLIL QILISH

Yuqori mahorat bilan bajarilgan badiiy asarlarni(surat) shartli ravishda 14 tarkibiy qismga ajratib, ularga badiiy tahlil qilish uchun asosiy mezon sifatida tayanish mumkin. Bular quyidagilar:

1. **Qog'ozga joylashtirish** – kartinadagi tasvirlanayotgan qismlari qog'oz o'lchamida maqsadli o'rnatilishi.

2. **Konstruktiv qurilish.** Oddiy qurilish: umumlashtirilgan va geometrik shakldan aniq tashqi ko'rinishiga, o'qlar bo'yicha tasvirlanishi va shu kabi.

3. **Tus.** Umumiy va mahalliyga ajraladi. Umumiy – bir buyum ikkinchisiga nisbatan yaxlitlikdagi qanchalik to'q yoki ochligini ko'rsatsa, mahalliyda esa – buyum qismlarini yoritilganlik darajasidagi farqi belgilanadi.

4. **Rang.** Buyumning bo'yoq (umumiy) rangi: biron-bir rang doirasidagi rang – tuslarning xilma xilligi.

5. **Surtma.** Tasvirlanayotgan suratda shakli, rangi, o'lchami bo'yicha ikkita bir xil surtma bo'lmaydi. Surtma shaklini belgilab buyumning fakturasini ko'rsatishga qaratiladi.

6. **Bo'yoqlarni bir-biriga monand birikmasi.** Bo'yoqlar bir-biri bilan musiqadagi akkord kabi hamohangli va turli kompozitsiyalarida takrorlanmas bo'lishi kerak.

7. **Shtrix.** Tuslovchi: parallel, kesishtiruvchi; xomaki – aylana – parchalangan, yaxlit – uzilib-uzilib, qalin-ingichka.

8. **Soya va yorug'.** Buyumda 5 ta soya-yorug' qismlari: yorug', yarim soya, soya, refleksi, shu'la. Shaxsiy va tushuvchi soyalari.

9. **Perspektiva.** Chiziqli (frontal, burchakli); havoyi (rangli, tusli).

10. Odam va hayvonlarning nisbatlari va anatomiyasi.

11. Kiyimlarni bukilishlarini paydo bo'lish qonuniyatlari.

12. Kompozitsiya tuzish qonun-qoidalari.

13. **Bo'yoq surtish texnologiyasi.** Har bir holatda o'ziga xos bo'yoqni surish uslubi mavjud, ayniqsa moybo'yoq bilan ishlashda:

quyuq qilib, lessirovka, chala qurigan mo'yqalam bilan, turli ish qurollar bilan; qatlamni ketma-ketlik surtishining o'ziga xosligi (masalan, suv bilan ko'katlarni tasvirlash uchun turli texnologiyadan foydalanish kerak bo'ladi).

14. *Tasvirlanayotgan sahnani ifodalilik darajasi.* Mahoratli rassom sahna, voqea, davrni eng xarakterli joyini ko'rsata oladi, o'rta miyona esa, nimani ko'rsa shuni chizadi. O'ziga qarab chizish bilan badiiy kompozitsiya – asari bir xil emas.

Ma'lum darajada qisqa vaqt ichida mahoratli brlsh uchun yuqorida keltirilgan komponentlar bo'yicha o'zining va boshqa ishlarni tahlil qilishni o'rganishi lozim.

Ertak va tarixiy mavzularda ishlangan janrli kartina yoki illyustratsiyani eng yaxshisi katta o'lchamdagi qog'ozda bajarilsa o'quvchilarning fantaziyasini rivojlanishida keng imkoniyatlarga erishadi. Ayniqsa, bunday kompozitsiyalarni mezonlar asosida tahlil etish jarayonida barcha mavjud bilim va ko'nikmalardagi bo'lgan kamchiliklarini yaxlit ko'rish mumkin, agarda ular bo'lsa. Masalan, odatdagidek ishni baholashini olsak: «..umuman yomon emas, faqat mana bu yerida ozgina kuchaytirish lozim, bu yerida esa nimadir etishmaydi», bunday noaniq mezonlar(uslub)da yuz yil o'qitmasin ma'lum darajadagi ma'lumotga ega bo'lmasligi mumkin. Ta'limda aniq yo'nalish mavjud bo'lgan takdirda yuksak tempda (sur'at) taraqqiy etishi mumkin. O'quvchilar uchun aniq yo'nalish asosida xatoliklari nimada, ular qanchalik jiddiy va uni qanday qilib tuzatish mumkin ekanligi butunlay aniq bo'ladi.

4.1. Talabalarning san'atshunoslik madaniyatini rivojlantirish

Bo'lajak tasviriy san'at o'qituvchilarini tayyorlash jarayonida talabalarning san'atshunoslik madaniyatini rivojlantirishiga alohida e'tibor qaratiladi. Talabalarni san'atshunoslik madaniyatini rivojlanganligi tasviriy san'at atamalarini va tushunchalarini ma'lum darajada o'zlashtirishi, o'ziga xos xususiyatli atamalarni lug'aviy boyligi bilan ta'riflanadi va ulardan foydalanishi hamda ma'lum darajada san'atshunoslikka oid fikrlashlarini shakllanishi bilan belgilanadi. Shu boisdan fakultet talabalarning san'atshunoslik madaniyatini rivojlantirish, badiiy ta'limning til asoslarini o'rganish, maktabda tasviriy san'at darslarida atamalar va tushunchalarni

o'rgatishning metodlarini o'zlashtirish uchun ta'lim jarayoniga qo'yidagi ma'lumotlarni tayyorlash maqsadga muvofiqdir.

O'qituvchilar dars jarayonida asarlarini tahlil qilishda turli xil tasviriy san'at atamalardan bevosita foydalanadilar. Ayrim o'qituvchilar esa rus tilidagi «peredniy plan», «sredniy plan», «dalniy plan» kabi atamalarni birinchi plan, ikkinchi plan, uchinchi plan deyishadi. Bu so'zlar ma'noni to'la yoritib bermaydi. «Plan» o'zbek tilida «reja» degan ma'noni bildiradi. Agarda to'g'ridan-to'g'ri tarjima qilib ishlatilsa - birinchi reja, ikkinchi reja, uchinchi reja deyiladi. SHuning uchun tasviriy san'at asarlarini tahlil qilishda o'quvchilarga tushunarli bo'lishi uchun atamalarni mazmuniga mos tarjima qilish maqsadga muvofiqdir. Tajribali tasviriy san'at o'qituvchilari bu atamalarni – «old ko'rinish», «o'rta ko'rinish», «olisidagi ko'rinish» deb qo'llashadi.

«Tabiat ko'rinishi», «manzara» (peyzaj) atamalar bir-biriga yaqin tushuncha, ammo ikkalasi ham ikkita ma'noli atama. Tabiat ko'rinishi – biz ko'rish va sezgi qobiliyatimiz orqali qabul qiladigan real voqealik bo'lsa, manzara – shu ko'rinishni badiiy tasviri.

Tasviriy san'atni o'rganish jarayonida talabalar ayrim qiyinchiliklarga duch keladi. Bular quyidagi sabablar bilan bog'liqdir:

milliy maktablar tasviriy san'at darsliklari bilan to'liq ta'minlanmagan;

hozirgi kunda maktab o'quvchilari dars jarayonida atamalar mazmunini chuqur anglamaydi;

tasviriy san'atni o'rgatish bo'yicha metodik qo'llanma va tavsiyalar juda ham kam;

pedagogika bilim yurtlarida, oliy o'quv yurtlarining o'quv jarayonida atamalardan unumli foydalanilmaydi;

rassom-pedagog mutaxassislarni tayyorlaydigan institut va bilim yurtlari o'qituvchilarining har biri o'z holicha atamalar tuzishadi. Bu esa betartiblikka va noaniqlikka olib boradi.

O'zbek tiliga o'girilgan tasviriy san'at atamalarining har xilligiga quyidagi sabablarni keltirish mumkin:

1. Mutaxassis tarjimon bo'lmaganligi atamalarni shakl va mazmunini buzilishiga olib keladi.

2. Hozirgi tasviriy san'atning o'zbek tilidagi terminologiyasida bir so'zga bir necha nomlar qo'llaniladi.

3. Atamalarining har xil bo'lishlik sababi tasviriy san'atning o'zbek

tilidagi izohli lug'atini bo'lmasligiga bevosita bog'liqdir.

Tasviriy san'atning o'zbek tilidagi terminologiyasini tartibga keltirish va izoh berish borasida o'zbek tilining o'ziga xos xususiyatlari bilan terminologiyasining umumiy jarayonlaridan quyidagilarni qo'llash zarur.

1. Rus tiliga tarjimasiz o'tkazilgan baynal-minal atamalarni o'zbek tiliga ham tarjimasiz o'tkazish zarur. Masalan, akvarel, assimetriya, vitraj, galereya, gravyura, mozaika, ofort, panno, pastel, simmetriya, statuya, faktura, fon, estamp, eksterer, etyud va boshqalar.

2. Ba'zan rus tilidagi atamaga loyiq bo'lgan atama topilmasa, shu atamani tarjima qilmasdan o'z nomida qoldirilsa o'rindir. Masalan, vizirovanie (chamalash), palitra, zarisovka, ottenok, mazok (surtma), naturshik, axromatik, applikatsiya, janr, illyustratsiya, xolst (mato) va boshqalar.

3. O'zbek tilidagi tasviriy san'at atamalarini tuzishda o'zbek tilining ichki imkoniyatlaridan to'liq foydalanish zarurdir. Ba'zan rus tilidagi bir so'zlik iborani o'zbek tilidagi bir so'z bilan ma'nosini etkazib berish qiyindir. Shuning uchun ikki so'zni chiziq (-) orqali qo'yib yozish shart. Masalan, kontrast - qarama-qarshi, svetoten - yorug'-soya, blik - yaltiroq-dog', byust - gavda - haykal..

4. Atamalarni rus tilidan o'zbek tiliga tarjima qilishda iloji boricha, ichki shaklini saqlash zarurdir. Masalan, rus tilidagi «ornament» atamani faqatgina «gul» ma'nosini bildiradi. O'zbek tilida esa bu ma'no «naqsh» iborasida qo'llanilayapti. To'g'rirog'i «ornament» atamani «o'yma naqsh» yoki «naqshli gul» tarzida tarjima qilinishi mumkin. «Jivopis» atamaning ma'nosi «tirik, jonli» va «yozish» tushunchalarini bildiradi. Tahlil qilib qarasak jonli yozish bilan rangli tasvirlash iborolari orasida uzoqlik borligi ma'lum bo'lib turibdi. Shu kabi ikki shaklning mazmunini qoldirgan holda tarjima qilib «rangtasvir» iborasi qo'llanilmoqda.

5. Atamalar bilan birgalikda tasviriy san'at asarlarini nomlarini ham to'g'ridan to'g'ri emas, balki mazmuniga ko'ra tarjima qilish zarurdir. Masalan, relief - bo'rtma yuz, barelef - past bo'rtma, gorelef - baland bo'rtma. Yuqorida qayd qilingan prinsiplarni tasviriy san'atning lug'atini izohlash borasida qo'llanildi.

Tasviriy san'atning izohli lug'atini tuzishda atamalarni tarjima qilish, atamalarni tuzishdagi prinsiplarning qator lingvistik tahlillarning yordami juda zarurdir.

O'quvchi-yoshlarni tasviriy san'at savodxonligini o'zlashtirishda san'at tushunchalarini o'rgatishni o'rni muhim ahamiyatga ega. Tasviriy san'at iboralarini o'quvchilarga o'rgatish uchun atamalarni spetsifik xususiyatlariga ko'ra bir necha shakllarga bo'linadi:

Rangtasvirga oid atamalar: akvarel, grizayl, axromatik, blik, (shu'la), garmoniya, kontrast, nusxa, refleks, panno, palitra, manzara, yorug'-soya, tus, tempera, faktura, kolorit, fon, freska, yorug', eskiz, ranglavha (etyud), xolst, monumental, rangtasvir, mozaika, vitraj.

Grafikaga oid atamalar: avtogravyura, kitob grafikasi, titul, frontispis, forzats, shtrix, kontur, sharj, ksilografiya, linogravyura, sgraffito, ottisk, rasm, plakat, siluet, estamp, emblema, ekslibris.

Haykaltaroshlikka oid atamalar: baland bo'rtma, bo'rtma, past bo'rtma, keramika, monumental haykal, obelisk, byust, yodgorlik, profil, simmetriya, haykaltaroshlik, haykal, statuya, sfinks.

Bezakli amaliy san'atga oid atamalar: assimetriya, afisha, glazur, gobelen, bezakli san'at, bezatuvchi, rassomchi, sahna bezagi, naqsh, ganchkorlik, yog'och o'ymakorlik, simvol (nishona), faktura, eskiz, eksterer, interer, transporant, trafaret, simmetriya, keramika, fayans, kashtachilik.

Kompozitsiyaga oid atamalar: garmoniya, kontrast, kontur, nusxa, xomaki rasm, o'lcham, format, proporsiya (nisbat), simvol, simmetriya, joylashtirish, ritm, perspektiva, chiziq, nuqta, dog', ufq, old ko'rinishi, o'rta ko'rinishi, olis ko'rinishi, ko'rish markazi, dinamik kompozitsiya, stilistik kompozitsiya.

San'at tarixiga oid atamalar: Antik san'ati, qadimgi dunyo san'ati, arkada, vandalizm, uyg'onish san'ati, rus san'ati, o'zbek tasviriy san'ati, bezakli amaliy san'ati, badiiy san'at, kapitел, klassik, statuya, sfinks, freska, qarama-qarshi tuslar.

Yorug' - soya va ranglarga oid atamalar: Rangtasvirlik, yorug'lik, soya, tus, yaltiroq, dog', shaxsiy soya, tushuvchi soya, yarim soya, tus munosabati, ranglar nisbati, ranglar to'yinganligi, ranglar ochligi, kontrast (qarama-qarshi), kolorit...

Tasvirlash vositalariga oid atamalar: trafaret, akvarel, mo'yqalam, siqma bo'yoq, akvarel bo'yoq, moybo'yoq, xolst, plakat perosi, tush, guash, pastel, flomaster, format, vatman, stek, mastixin, etyudnik, palitra va hokazo.

O'quv mashg'ulotlarga oid atamalar: Narsaning o'ziga qarab rasm chizish, mavzu asosida rasm ishlash, bezakli rasm ishlash,

haykaltaroshlik, kompozitsiya, rangtasvir, rangshunoslik, tasviriy san'at haqida suhbat, borliq va san'atni idrok qilish, san'atshunoslik asoslari, qalamtasvir, san'at tarixi.

Tasviriy san'at turlari va janrlariga oid atamalar: Rangtasvir, grafika, haykaltaroshlik, bezakli amaliy san'at, me'morchilik, animalistik janr, manzara, natyurmort, maishiy janr, batal janri, tarixiy janr, mifologik janr.

Rassomchilarga oid atamalar: Animalistik, akvarelchi, batalist, grafik, rangtasvirchi, bezakchi, marinist, ganchkor, naqqosh, portretchi, haykaltaroshchi, sahna bezovchi, san'atshunos, dizayner, kulolchi, modeler.

Bunday tartibda atamalarni jamlash o'quvchilarni tushunishiga engillik tug'diradi. Ayrim bir atamalar bir bog'liqlikda qo'llaniladi, ayrimlari esa barcha turlarida foydalaniladi: misol, kompozitsiyaga oid: «kompozitsiya», «joylashtirish», simmetriya, ritm, proporsiya hokazolar juda tez-tez qo'llaniladigan atamalar.

Dars jarayonida yangi iboralarini tushuntirish bilan bir qatorda yangi atamalarni rasm daftariga yozdirib borish maqsadlidir. Ta'lim berish jarayonidagi bunday foydali ishning natijasida o'quvchilarda so'z boyligi rivojlanib tasviriy san'atning qisqacha izohli iboralarini yig'iladi. Bu esa hozirgi o'quvchilarga juda ham foydali. Sababi tajriba shuni ko'rsatadiki rasmni ko'ngildagiday chizadigan o'quvchilar ko'plab atamalarni izohini bilishmaydi. Masalan, reproduksiya, illyustratsiya kabi atamalarni farqini ajrata olmaydi. Shu borada o'z fikrlarini tushuntirishga so'z boyligi etishmaydi. Bular, ayniqsa, tasviriy san'atning badiiy asarlari bilan tanishtiradigan suhbat darslarida tez-tez uchrab turadi.

O'quvchilarni so'z boyligini kengashtirish, milliy g'oyaviy dunyoqarashini shakllantirish, tasviriy san'at iboralarini o'zlashtirish masalalarini echishda izohli atamalarni foydasi juda kattadir. Lekin hozirgi kunda umumta'lim maktablar uchun tasviriy san'atning izohli lug'ati yo'q va yaratilmagan. Bu kabi masalalarni hal qilish mutaxassislar oldida turgan juda muhim vazifalardan biridir.

4.2. Tasviriy san'at darslarida etimologik tahlil

Tasviriy san'atni o'rgatish jarayonida boshqa xalqlardan kirib kelgan atamalarni o'quvchilarga tushuntirilishi badiiy bilim berishda

muhim o'rinni egallaydi. Tasviriy san'atdagi ko'pchilik atamalar chet el tillarining asoslaridan olingan. Shuning uchun atamalarning ma'nosini o'quvchilar mustaqil ravishda o'zlashtira olmaydi va qiyinchilik tug'diradi. Shular sababli dars jarayonida atamalarning ma'nosini tahlil qilish zarurdir.

O'qituvchilar tasviriy san'atga oid atamalarni qaysi tillardan kirib kelganini chuqur o'zlashtirsa, san'at asarlarini mustaqil tahlil qilib, o'z tushunchalarini o'quvchilarga etkazishda qiynalmaydilar.

Har bir atama biron bir tushunchani anglatadi. Atamalarning etimologik asosida tahlil berish san'atni idrok etish, tushunchalarni o'zlashtirishda yordam beradi.

Etimologiya so'zi grekcha «etimon» - to'g'ri, so'zning asosiy ma'nosi va «logos» - ilm degan so'zlarning bir izohidan tuzilgan.

Atamalarga etimologik tahlil yuzasidan tasviriy san'at o'qituvchisining nutqi qo'yidagi yo'nalishlarni o'z ichiga oladi:

a) atamaning atalishi bilan, yozilishini izohlab berish;

b) so'zning paydo bo'lishi to'g'risida suhbatlashish;

v) atamaning xorijiy va o'zbek tilidagi ma'nosini ochib berish.

Tasviriy san'at atamalarining tahlil usullari quyidagicha bo'lgani maqsadga muvofiq.

«Akvarel» - lotincha «adia» («suv») so'zidan olingan. Suvda eritib yoqadigan bo'yoqni va shu bo'yoq bilan tasvirlangan asarlarni «akvarel» deyiladi. Animalist - hayvon va qushlarning rasmini tasvirlash bilan shug'ullanadigan. Bu lotincha «animal» (hayvonot) so'zidan olingan. Vitraj - turli rangdagi shisha oyna bilan derazalarga naqsh yoki tasvir ishlash. Fransuzcha «vitre» - so'zidan olingan bo'lib, «deraza shishasi» ma'nosini beradi. Gravyura - fransuzcha «graver» so'zidan olingan. Biron bir buyumni o'yish, naqshlash ma'nosini bildiradi. Grafika - oddiy qora qalamda, tushda yoki biron bir buyumni yuziga chizib tushirilgan tasvir. Lotincha «grafo» so'zidan olingan bo'lib, «yozaman», «rasm chizaman» degan ma'noni anglatadi. Interer - uyning ichki ko'rinishini badiiy bezash. Fransuzcha «ichki» degan ma'noni bildiradi. Kompozitsiya deganda badiiy asardagi obrazlar va badiiy vositalarning muayyan g'oyaviy maqsadga xizmat qiladigan

tartibda joylashishi va ularning muvofiqligini tushunamiz. Kompozitsiya lotincha «kompositio» soʻzidan olingan boʻlib, «tuzilish», «qurilish» degan maʼnoni bildiradi. Marinist – dengiz koʻrinishlarini tasvirllovchi rassom. Bu marinus (dengiz) degan soʻzdan olingan. Natyurmort – kundalik turmushdagi turli buyumlar, sabzavot va mevalar, gullar, hayvon va qushlar tasvirlangan asarlardir. Natyurmort fransuzcha soʻz boʻlib, «jonsiz tabiat» degan maʼnoni anglatadi. Proporsiya – narsa oʻlchamlarining oʻzaro nisbatini (munosabatini) bildiradi. U lotincha «proportio» - «nisbat» degan maʼnoni bildiradi. Siluet – biron bir narsaga yorugʻlik tushishdagi soya koʻrinish tasviri. Bu esa fransuz Eten de Siluet degan odamning ismi bilan nomlangan. Freska – suvoq qilingan devor ustiga toʻgʻridan-toʻgʻri ezilgan boʻyoqlar bilan ishlangan tasvir. U Italiya xalqining «fresko» soʻzi boʻlib, «yangi ishlangan» degan maʼnoni bildiradi.

Oʻqituvchi dars berish jarayonida qoʻllaniladigan atamalar maʼnosini yorituvchi koʻrgazmali qurollarni sinf doskasiga osib quyadi. Tushunilishi murakkab boʻlgan ayrim atamalar, masalan, «perspektiva» kabi tushunchani sinf taxtasida qoʻshimcha rasmlarni chizib koʻrsatishni talab qiladi.

Atamani tahlil qilish jarayonida tarixiy maʼlumotlardan foydalanish ham samarali vositalaridan biridir. Masalan, impressionistlar toʻgʻrisida fikr yuritaylik. XIX asarning ikkinchi yarmida Fransiyada oʻz tasvirlash uslubiga ega boʻlgan rassomlar oqimi paydo boʻldi, ular odatdagi rasmlarni ustaxonada emas, balki tabiat qoʻynida boʻlib, olgan his-tuygʻu va taassurotlarini bevosita aks ettirishga harakat qilishdi. Xuddi shu rassomlarning asarlari birinchi marotaba Parijda koʻrgazmasi namoyish qilinganda, ularga «impressionist»lar degan nom berishdi. Fransuzcha «impression» - «his-tuygʻu, taassurot» degan maʼnoni bildiradi. Atamalarning paydo boʻlishini yoritib berish maqsadida oʻqituvchining mazmunli suhbatini oʻquvchilarni badiiy bilim tushunchalarini shakllanishiga yordam beradi.

Suhbat darslar jarayonida «siluet» tushunchasidan ham foydalaniladi. Siluet atamasi odam ismi bilan bogʻliq holda paydo boʻlgan. Eten de Siluet ismli kishi XVIII asrda Fransiyada moliya vaziri boʻlgan. Oʻsha davrdagi bir rassom vazirning rasmini chizadi. Rasmda odam tasviri odatdagidek emas, balki soya sifatida qora boʻyoq bilan chizilgan. Shu vaqtdan boshlab rasm chizishning ana shu

uslubini «siluet», yaʼni vazirning ismi bilan nomlangan. Mana shunday atamalarni tahlil qilish borasida kerakli suhbatlar oʻquvchilarning qiziqishini oʻstirib, dunyoqarashini kengaytiradi.

4.3. Tasviriy sanʼat atamalarini oʻrgatish metodikasi

Tasviriy sanʼat darslarida oʻqituvchilar amaliy ish bilan bir qatorda nazariy bilimlarni ham oʻzlashtirishi lozimdir. Boshqa fanlar singari tasviriy sanʼatning ham nazariy asosi boʻlgan oʻziga xos tushuncha va atamalar majmuasi mavjud. Hozirgi kundagi asosiy vazifalardan biri, bu mavjud atamalarni toʻgʻri oʻqitishdan iborat.

Pedagogik amaliyot oʻtkazish jarayonida tasviriy sanʼat fanida uchraydigan atamalarni qoʻllash va ularni chuqur oʻzlashtirish yuzasidan ayrim tajribalar oʻtkazildi. Masalan: «kitob grafikasi va illyustratsiyasi» mavzusida suhbat oʻtkazilganda oʻquvchilar kitob haqida keng fikrga ega boʻladilar. Oʻqituvchi 5-sinfni «Jahon tarixi», T.Maxmudovning «Abdulxaq Abdullayev» kitoblaridan samarali foydalanib oʻquvchilarni tanishtirdi. Qadimda kitob muqovasi teri va temirdan ishlanganligi oʻquvchilarga tushuntiriladi. Qattiq muqovani ustki qismi qogʻozdan tayyorlangan bezakli ust muqova bilan qoplangan, buni «supermuqova» deyiladi. Ustmuqova bezakli boʻlib oʻz mazmuniga mos tasvirlar chiziladi, muallifning ismi sharifi va kitobning nomi ham yoziladi. Masalan: T.Maxmudovning «Abdulxaq Abdullayev» nomli kitobining supermuqovasi shu tarzda bezatilgan. Oʻquvchilarga kitobning supermuqovasini koʻrsatib, uning chapki bet tomoni ichki beti boʻlishi, kitobning ichki oʻng tomoni esa birinchi betlardan xisoblanishi tushuntiriladi. Bu betni «forzats» deyiladi. Forzats kitobning soʻngida ham boʻladi. Ayrim paytlarda oppoq qogʻoz turida yoki turli rangda boʻlishi ham mumkin. Kitoblardagi forzats betlariga mazmuniga mos rasmlar ham tasvirlangan boʻladi.

Soʻng kitobini varaklaymiz. Chap tomonidagi varaqda naqshlangan bezaklar tasvirlanadi va «frontispis» deyiladi. «Frontispis» – kitobdagi eng mazmunli gʻoyaning illyustratsiyasi yoki reproduksiyasi. Illyustratsiya bu maʼlum bir mavzuga ishlangan oq qora tuslardagi grafikaviy-badiiy asar. Ular koʻpincha tush bilan bajariladi. Reproduksiya esa - maʼlum tasviriy sanʼat asarlaridan chop etilgan nusxasi. Masalan, T. Maxmudovning «Abdulxaq Abdullayev» nomli kitobini frontispis betida sanʼat asarining reproduksiyasi

berilgan. Shu kitob betida rassomning portreti tasvirlangan. Titul varog'ida esa kitobning nomi, muallifning ismi sharifi, pastki qismida nashriyoti, shahri, chop etilgan yili yoziladi.

Agarda kitob bir necha bo'limlardan iborat bo'lsa, har bir bo'limlar oldida uning sarlavhasi va raqami hamda rasmi tasvirlangan varaq bo'ladi. Bunday varaq betini - «shmutstitul» deyiladi. Kitob matni boshlanishi yoki har bo'limining oldidan qo'yiladigan naqshli yoki syujetli rasmni «zastavka» - bosh bezak deyiladi, shu bo'limning so'nggida qo'llaniladigan badiiy bezaklar esa «konsovka» - so'nggi bezaklar deyiladi.

Bu lug'atning barchasi - kitobning asosiy elementlari. Qanday kitob bo'lmasin illyustratsiyalar bilan bezatiladi. Shu ishlarni bajaradigan badiiy rassomni «rassomchi-illyustrator» deyiladi. Kitobdagi rasmlar ham dastgohli asar kabi ijodiy asarlar qatoriga kiradi. Kitobni badiiy illyustratsiyalashda uning estetik salmog'ini ko'tarish va muallifning fikrini o'quvchilarga etkazishdir. V.Kaydalovni «Qirq qiz», T.Sa'dullayevning «Go'r o'g'li» dostonlariga ishlagan illyustratsiyalari bunga misol bo'la oladi.

Kitob grafikasi to'g'risida tushuncha berilgandan keyin, o'quvchilarga o'zlari sevib o'qigan badiiy adabiyotlarning muqovasini tasavvurdan chizdiriladi. Bu ish jarayonini bir necha bosqichlarga bo'lib o'tkazamiz. Birinchi bosqichda kitob eskizlarining bir necha variantlari ishlab chiqiladi. O'quvchilarga qog'oz yuzasida har bir tasvirni to'g'ri joylashtirishda yordam beriladi, yozuv shriftlarining turlari yodlariga tushiriladi. kkinchi bosqichda tanlangan variant asosida ko'rinishlarni rasm qog'ozlariga kattaroq qilib chizdiriladi. Rasmlar va shriftlarni bir-biriga bog'liq bo'lishi o'quvchilarga tushuntiriladi. Uchinchi bosqichda esa tasvirlar bo'yoq bilan bo'yaladi.

Dars jarayonida yangi iboralar tahlil etiladi va ularni rasm daftarlariga yozdirilib boriladi. Ta'lim berish jarayonida o'quvchilarning so'z boyligi ham rivojlanib, ularda tasviriy san'atning qisqacha izohli iboralari yig'iladi. Bu esa o'quvchilarga juda ham zurur va ular ham nazariy, ham amaliy bilimlarini boyitib boradilar. Chunki tajriba shuni ko'rsatadiki, ko'pgina o'quvchilar bilimini tekshirganda rasmni ko'ngildagidek chizadigan o'quvchilar zarur atamalar izohini bilishmaydi. So'nggi yillarda nashr qilingan metodik adabiyotlarda o'zbek tilidagi tasviriy san'at atamalarining qo'llanilishida har xillik mavjud. Bu ahvol esa atama ma'nosini tushunishda

anglashilmovchilikka olib keladi.

Ayrim paytda tekislik yuzasidagi tasvirning barcha ko'rinishini «rasm» deyiladi. «Reproduksiya», «Illyustratsiya», «Grafika», «Kartina» atamalarini ham «rasm yoki rasm san'ati» atama bilan atashadi. Ma'lumki tasviriy san'at bajarish texnikasiga, bajarish imkoniyatlariga qarab rangtasvir, grafika, haykaltaroshlik, amaliy san'at turlariga bo'linadi. Atamalarda har xillikka yo'l qo'yishning sababalaridan biri atamalarining ichki ma'nosini yaxshi bilmaslikdir. Shuning uchun dars jarayonida va sinfdan tashqarida to'garak mashg'ulotlarda o'quvchilarning nazariy va amaliy bilimlarini mustahkamlab borish zarur.

Ta'limning bunday shakl va yo'nalishlarida o'quvchilarni so'z boyligini kengaytiradi, g'oyaviy-estetik dunyoqarashini shakllantiradi. Xozirgi kunda umumta'lim maktablari uchun tasviriy san'atning mukammal izohli lug'ati yaratilmagan. Bu kabi masalalarni hal etish mutaxassis-o'qituvchilar oldida turgan juda muhim vazifalardan biridir.

4.4. Tasviriy san'at asarlarini idrok etish

Idrok qilinayotgan tasviriy san'at asari buyuk taniqli musavvir Rafael Santini "Afina maktabi" kartinasini tahlili.

"Idrok xaritasi" (konseptual xarita) metodi

"Idrok xaritasi" (konseptual xarita) adabiyotda turli nomlar bilan uchraydi: "Idrok xaritasi", "Konseptual xarita", "Kartografiya konsepsiyasi", "Intellekt-xarita" - fikrlarni taqdim qilish va bog'lash usuli bo'lib, u o'quvchilarda tassavvur qilish va fikrlarni tizimlashtirish, o'rganilayotgan mavzudagi bosh g'oyalar yoki asosiy tushunchalarni, birlamchi tushunchalarni izohlashga yordam beruvchi ikkilamchi va uchlamchi g'oyalar yoki tushunchalarni ajratish ko'nikma va malakalarini shakllantirishga qaratilgan.

Taklif etilayotgan usul yangi bilim va axborotlarni konspektlash-tirishning standart chizmasini ishlashga xizmat qiladi va darsning uzundan uzoq konspektini yozish yukidan xalos etadi.

Xaritani tuzish o'quvchiga:

- asosiy, ikkilamchi, uchlamchi (va h.k.) shoxchalar (chiziqlar)larni ishlatish hisobidan ierarxik tartibda mavzuning asosiy g'oyalarni strukturalashga;

- ravshan va rangli obrazlar orqali g'oyani kuchaytirishga;
- ular orasidagi bog'liqlikni namoyish etishga;
- rang, shrift o'lchami, bo'rttirish va h.k.lar bilan konsepsiyalarni ajratishga;
- maxsus belgilar yordamida g'oyalarni baholash va izohlashga imkon beradi.

"Afina maktabi" asarida Rafael intellektual ishlash jarayonida turli davr faylasuflar va olimlarini tasvirlaydi. Mutaqaddirlar bir-birlariga nazariyalarni bayon qilayapti, birgalikda ilmiy muammolarni ishlab chiqayapti, bahslashayapti, masalan, kompozitsiyaning markazida Aflotun va Arastu kabi bahslashi tasvirlangan. Darhaqiqat, faqat umumiy sa'y-harakatlar bilan, faqat bahs-munozarada, turli nuqtai nazarlarning to'qnashuvida haqiqat tug'iladi. Rafael 58 kishini freska makonida joylashtirdi, ammo bu o'z qiyofasiga ega bo'lmagan olomon emas. Bu erda har bir belgi alohida ta'kidlanadi, bitta inson qomati va imo-ishora takrorlanmaydi. Bunday qiyin vazifani hal qilish uchun Rafael ajoyib usuldan foydalanadi: u inson qomatlarni zinapoyalarga joylashtiradi, shunda ular bir-birlarini to'smaydilar va aniq ifodalangan.

Chapning pastki tomonida zina yonida, shogirdlari o'rab olgan Pifagor, sehrlangan tinglovchilarga navbatdagi teoremani tushuntirmoqda. Ularning biri toshqalam taxtani ushlab turibdi.

Pifagor arifmetika va musiqani mujassamlantirmoqda.

Afina maktabi. Aflotun va Arastu faylasuflar.

Faylasuflarning qiziqishlari har xilligiga misol: Aflotun "Timey" nomli falsafiy muzokara olib boradigan kitobni, Arastu esa – "Etika" kitobini qo'lida ushlab turibdi.

Aflotun nafaqat faylasuf, balki Olimpiya chempioni ham bo'lgan. U ikki marta pankration musobaqasida (boks va kurash aralashmasi) g'olib bo'lgan.

Freskaning markaziy qismining perspektiva tasvirining o'ziga xos xususiyati, Aflotun va Arastu bilan to'g'ridan-to'g'ri bog'liq bo'lgan makon chuqurligi hissi, nisbatan aytganda, devorlar tomonidan yaratilgan, chunki zamin bir guruh faylasuflar tomonidan berkitilgan va ship tekis shiftlarning odatiy ko'rinishiga ega bo'lmagan murakkab kavisli yuzalar orqali uzatiladi. Agar siz tasvirga chizg'ichni ishlatmasdan ko'z bilan chamalab ko'rsangiz, devorlarning yuqori qismlarining kesishish nuqtasini topishga harakat qilsangiz, u faylasuflar boshlari o'rtasida joylashadi. Ko'rinib turibdiki, rasmiy geometrik kesishish nuqtasi ancha pastda joylashgan. Agar kesishish nuqta biron bir tarzda tomoshabinning e'tiborini tasvirning semantik jihatdan muhim elementiga qaratishi kerak bo'lsa, unda bu kesishish nuqta tomoshabinning taassurotida faqat vizual idrok qilinadigan nuqta bo'lishi mumkin.

Kesishish nuqtalarni holati bahslashayotgan faylasuflar boshlarining o'rtasidaligi juda asosli, chunki bu erda asosiy narsa - Aflotun va Arastuning munozarasi. Rasmiy kesishish nuqta, Aflotunning pastga tushirilgan qo'lidan o'tishi shubhasiz hech qanday ma'noga ega emas. Bundan tashqari, u hech kimga ko'rinmaydi. Rafael o'zining asarlarini ko'proq kuzatgan, hech qachon tasvirlash jarayonida chizg'ich qo'llamagan, u zerikarli formal geometriyaga emas, balki idrokiga ko'proq ishondi. Uyg'onish davri va hozirgi zamonning chiziqli perspektivasi tomoshabinni kartinaning chuqur makoniga olib borardi.

"Afina maktabi" freskasida tasvirlanganlar qatorida hammasi ham afinaliklar emas – bu erda ulardan tashqari, masalan, faylasuf donishmandlar Parmenid va uning shogirdi Zenonlar Afina fuqarolari bo'lmagan, u erda hattoki zamondoshlar ham emas. SHuningdek, boshqa davrda va boshqa mamlakatda yashagan mutafakkirlar mavjud (masalan, forsi faylasufi-sufiychi Zardo'sht, Aflotundan bir necha asr avval yashagan, yoki bo'lmasa bir necha asr keyin yashagan

Aristotelning tarjimoni va sharhlovchisi musulmon Averroes). Shunday qilib, "Afina maktabi" asarida klassitsizm davrini mutafakkirlari, ustoz va shogirdlarini yuksak birlashmasi ifodalangan. Biroq o'tmishdagi buyuk insonlarni tasvirlashda Rafael ularga o'zining buyuk zamondoshlarining hislatlarini baxsh etgan. Freskada hammasi bo'lib 50 kishidan ortiq inson qomati taqdim etilgan (ularning ko'pchiligi atributatsiyaga¹ ham bo'ysunmaydi, ayrimlarida birlashgan ko'rish nuqtasi ham yo'q).

- jigarrang ustki kiyimda, soqoli bilan – Spevsipp, faylasuf, Aflotunning jiyan.

- ko'k ustki kiyimda – Meneksen, faylasuf, Sokratning shogirdi.

- oq ustki kiyimda – Ksenokrat, faylasuf, Aflotunning shogirdi.

- sarg'ish-yashilroq rangdagi kiyimda – faylasuf Sokrat

- ko'kishroq rangdagi kiyimda – tahminan Aleksandr Makedonskiy, Arastuning shogirdi.

- bo'yi pasroq, to'q bosh kiyimda – Ksenofont, faylasuf, Sokratning shogirdi.

- shlemda – Alkiviad, sarkarda va siyosatchi, Sokratning shogirdi.

- cho'zilgan qo'li bilan – Esxin, faylasuf, Sokratning shogirdi.

- pushti rangda – Kritiy, faylasuf, va'xon, yozuvchi, Aflotunning tog'asi.

- yalang'och torsi bilan – Diagor Meloskiy, "Ateist" laqabli shoir.

- Amurning yonida – faylasuf Zenon, Parmenid shogirdi.

- Zenonnan keyingisi – Navsifan, faylasuf, Demokrit davomchisi-izdoshi, Epikur ustoz.

- Gulchambarda – faylasuf Demokrit (boshqa versiya bo'yicha – Epikur).

- uning orqasidagi bola – Diogen Laertsikiy, faylasuf tarixchisi.

- oq sallada – Averroes, arab faylasufi.

- old ko'rinishda sarg'ish libosda, siyqabosh – Anaksimandr, faylasuf, Fales shogirdi.

- oq libosda, kitob bilan – Pifagor, faylasuf va matematik.

- uzun sochlari bilan – Anaksagor, faylasuf, matematik va

¹ Атрибу́ция (лотинча сўз бўлиб "attributio" – ёзиб қўшмоқ). Аноним санъат асарига маълум бир муаллифга, маҳаллий ёки миллий бадий мактабга эгалик ҳукукини белгилаш, шунингдек уни яратиш вақтини белгилаш (шунингдек, илмий таҳлил ва тадқиқот натижаларига таянган ҳолда).

astronom.

- oq libosda tik turgan – Gipatiya, ayol-matematik, astronom va faylasuf.

- tik turibdi va kitob qo'lida – faylasuf Parmenid.

- kubga suyanib o'tirgan – faylasuf Geraklit.

- zinada yotgan – faylasuf Diogen.

- tizzada o'tiribdi va egilib turibdi – Evklid shogirdlari.

- sirkul bilan – Evklid, matematik (boshqa versiya bo'yicha – Arximed).

- oq kiyimda osmon globusi bilan – Zaratushtra, astronom va sufiy-faylasuf.

- tomoshabinga orqa bilan, er shari bilan – Ptolemey, astronom va geograf.

- oq beretda – Il Sodom, rassom, Rafaelning do'sti (boshqa versiya bo'yicha Perudjino, Rafael ustoz).

- to'q beretda – Rafael.

- to'q kiyimda – faylasuf arkesilay (boshqa versiya bo'yicha Plotin).

- devorga qo'li bilan suyangan – faylasuf Pirron.

- bir oyoqdagi –

- tushib kelayotgan, moviy va pushti rangda – Aristipp, faylasuf, Sokrat do'sti.

- zina bo'yicha ko'tarilayotgan – faylasuf Epikur.

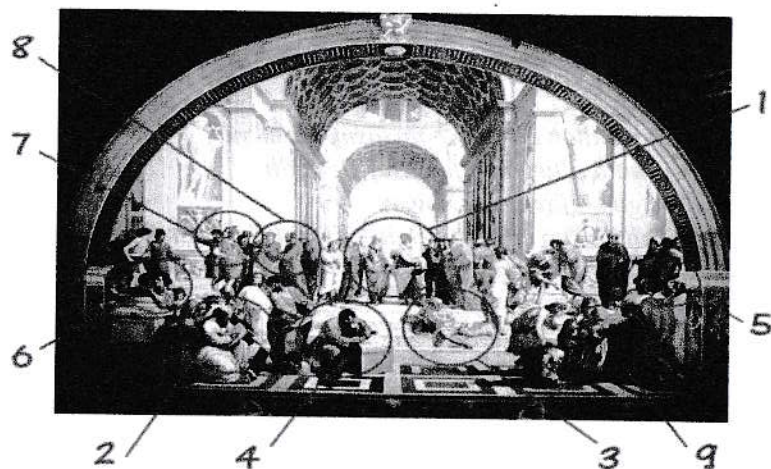
- orqasi bilan, pushti rangda –

- soqolli, sarg'ish plaudda – Teofrast, faylasuf va olim, Platon va Aristotelning shogirdi.

- Teofrastga yonma-yon turgan – Evdem, faylasuf, Aristotelning shogirdi.

“Afina maktabi” freskasida kimlar tasvirlangan.

- 1 - Platon va Aristotel obrazida Leonardo da Vinchi
- 2- Pifagor
- 3- Diogen Sinopskiy
- 4- Geraklit obrazida Mikelandjelo
- 5- Avtoportret
- 6- Epikur
- 7- Aleksandr Makedonskiy
- 8- Sokrat
- 9- Evklid yoki Arximed shogirdlari bilan.

Freskaning bir chekkasiga Rafael o'zini va rangtasvirchi Sodomni tasvirlagan, u bu ishni oldinroq boshlagan.

Ularning gavdalarini turishi yorqin individuallikni ifodalaydi, tabiiyki, muayyan simmetrik kompozitsiya bilan kelishiladi.

Tasvirlangan inson qomatlari bir nechta jozibali guruhni tashkil etgan, va Rafaelga ularni joylashtirishda puxtalik bilan kuzatib subordinatsiyaga rioya qilishni keragi yo'q edi.

Qomatlarning har bir guruhi – ulug'vor monandlik namunasi va nazokatli uyg'unlik xarakatlar hisoblanadi.

“Idrok xaritasi” (konseptual xarita) metodi

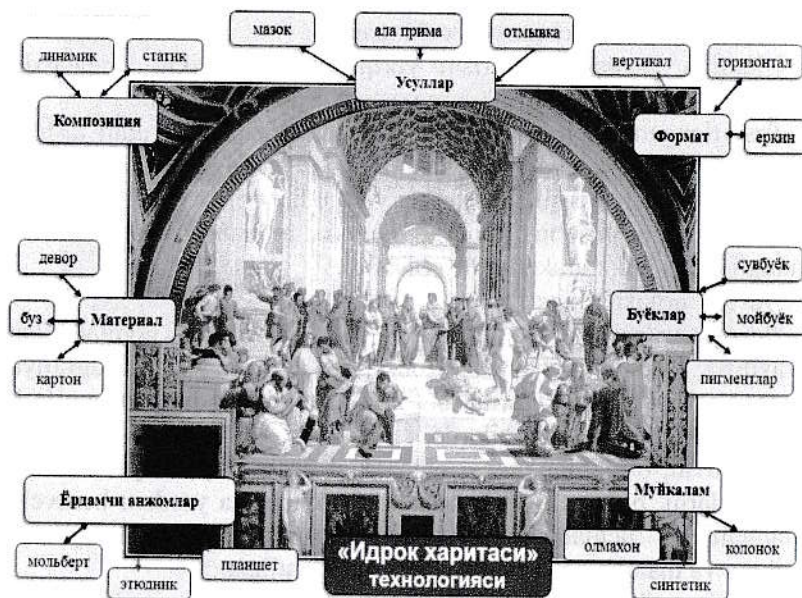
“Idrok xaritasi” (konseptual xarita) adabiyotda turli nomlar bilan uchraydi: “Idrok xaritasi”, “Konseptual xarita”, “Kartografiya konsepsiyasi”, “Intellekt-xarita” - fikrlarni taqdim qilish va bog'lash usuli bo'lib, u o'quvchilarda tassavvur qilish va fikrlarni tizimlashtirish, o'rganilayotgan mavzudagi bosh g'oyalar yoki asosiy tushunchalarni, birlamchi tushunchalarni izohlashga yordam beruvchi ikkilamchi va uchlamchi g'oyalar yoki tushunchalarni ajratish ko'nikma va malakalarini shakllantirishga qaratilgan.

Taklif etilayotgan usul yangi bilim va axborotlarni konspektlashtirishning standart chizmasini ishlashga xizmat qiladi va darsning uzundan uzoq konspektini yozish yukidan xalos etadi.

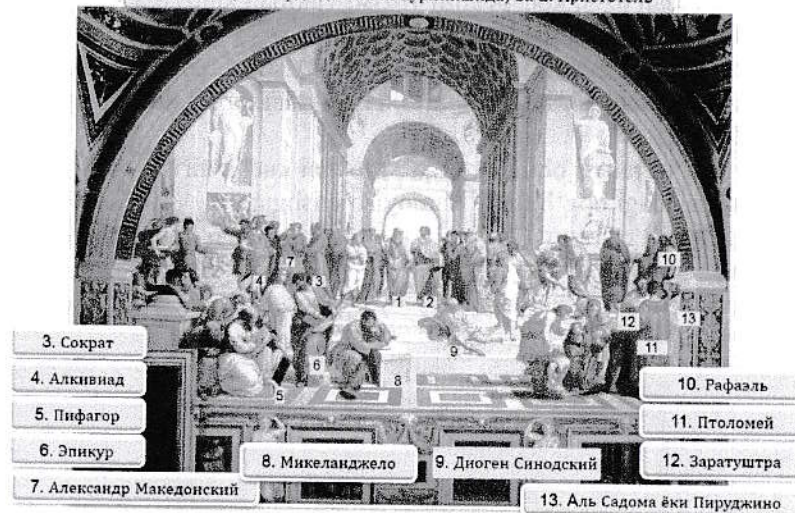
Xaritani tuzish o'quvchiga:

- asosiy, ikkilamchi, uchlamchi (va h.k.) shoxchalar (chiziqlar)-larni ishlatish hisobidan ierarxik tartibda mavzuning asosiy g'oyalarni strukturalashga;
- ravshan va rangli obrazlar orqali g'oyani kuchaytirishga;
- ular orasidagi bog'liqlikni namoyish etishga;
- rang, shrift o'lchami, bo'rttirish va h.k.lar bilan konsepsiyalarni ajratishga;
- maxsus belgilar yordamida g'oyalarni baholash va izohlashga imkon beradi.

1. Платон (Леонардо да Винчи қуринишида) ва 2. Аристотель

5. BOB. TASVIRIY SAN'AT O'QITISH METODIKASI MASHG'ULOTLARIDA NAMUNAVIY DARSNI TASHKIL ETISH VA O'TKAZISH

Darslarda pedagogik texnologiyadan foydalanganda quyidagi qoidalarga amal qilish lozim:

- zamonaviylik – ta'lim-tarbiya amaliyotiga asoslangan tajriba, sinovdan o'tgan didaktika sohasidagi yangiliklarni joriy etish;
- ta'lim-tarbiya mazmunini uzluksiz yangilab borish, o'quv dasturlariga befarq bo'lmasdan sinchkovlik bilan o'rganish;
- umumiy va milliy qadriyatlash sohasidagi yangi ijodlarini o'rganib borish;
- o'quv jarayonida o'quvchi bilim o'qituvchi faoliyatini optimallashtirish, faollashtirish;
- ilmiylik - yangi usul, vosita muammosi holatlaridan foydalanib, o'quvchilarni mustaqil fikrlash va o'zini anglashga o'rgatish;
- dars maqsadining aniqligi mazmunining zamonaviyligi, milliy ma'naviy qadriyatlar bilan boyitilishi;
- yangi pedagogik texnologiyalarni amalga oshirish uchun har bir o'qituvchi nazariy chuqur bilimga ega bo'lishi zarur.

Ma'lumki, o'quvchilarning fikrlash qobiliyatini oshirish, erkin va teran fikrlashga, o'z fikrini ravon ifodalashga o'qitishning zamonaviy usullaridan foydalanishning o'rni beqiyosdir. Bolalarning barkamol avlod bo'lib etishishida so'zlashish madaniyati, to'g'ri va mantiqli gapiraolish qobiliyati bo'lmog'i lozim.

Zamonaviy pedagogik va axborot texnologiyalari o'quvchilarning egallayotgan bilimlari mustahkam bo'lishiga, ularning qo'shimcha adabiyot o'qib, mustaqil izlanishlariga, tasviriy san'at materialni o'zlari qiyosiy tahlil qila olishlari va ular asosida xulosa chiqarishga o'rgatadi. SHu bois ta'lim metodlariga jiddiy e'tibor berish hozirgi kun talablariga aylandi.

Odatda, darsning ta'limiy maqsadiga bir emas, bir necha metodlardan foydalanish evaziga erishiladi. Agar samaradorlik darajasi pasaysa yoki o'sish kuzatilmasa, darrov metodni o'zgartirish lozim bo'ladi. Chunonchi, yangi mavzu bayoni bosqichida muammoli

vaziyat hosil qilish uchun «aqliy hujum», «tanqidiy fikrlash», «klaster» metodlaridan, zaruriyat tug'ilganda an'anaviy tushuntirish metodidan ham foydalanish mumkin.

Har bir darsni turli va eng yaxshi saralangan o'qitish metodlarini qo'llagan holda tashkil etish, o'quvchilarning mustaqil aqliy faoliyatini faollashtirishga, o'quvchining nazariy bilimlarni to'liq o'zlashtirishlariga yordam beradi, o'z kasbiga qiziqishi ortib borishiga olib keladi. Bu darslarda berilayotgan ilmiy-nazariy bilimlar yordamida o'quvchida mustaqil fikr hosil bo'lishiga sharoit yaratiladi. Aksincha, bir xil metodning qo'llanishi yoki metodning noto'g'ri tanlanishi esa o'quvchidagi qiziqishni so'ndiradi, uning aqliy faoliyatini susaytiradi. Bu o'rinda shuni alohida qayd qilib o'tish kerakki, o'qituvchi interfaol usullarni ko'p bilsa, o'z faoliyatida faqat yagona bir metodning o'zi bilan chegaralanib qolmaydi, pedagogda ularni bir-biriga qiyoslab, darsning ta'limiy maqsadlariga muvofiqligini tanlab dars o'tish imkoniyati paydo bo'ladi.

Demak, o'qituvchi bir emas, bir necha pedagogik usullarni yaxshi bilishi va zaruriyat tug'ilganda ularni o'zaro qiyoslab, darsning turli bosqichlarida almashtirib qo'llashi maqsadga muvofiqdir. Xususan, quyi sinflarda ta'limiy didaktik o'yinlardan foydalanish muhim o'rin tutadi.

O'quvchilarning yosh va psixologik xususiyatidan kelib chiqadigan bo'lsak, o'yin dunyoni va o'zlikni anglashda, qiziqishlarini qondirishda, o'quvchilarning ijodiy tafakkurini o'stirishda asosiy vosita hisoblanadi.

Ta'limiy o'yinlar bilimlarni o'zlashtirish jarayonini engillatishga, o'quvchilarni darsga to'liq jalb etishga yordam beradi. Quyida ta'limiy didaktik o'yinlar va pedagogik metodlardagi ishlanmalarni tavsiya etiladi.

Mavzu: Tarixiy mavzuda portret ishlash
Texnologik xarita

Mavzu	Tarixiy mavzuda portret ishlash
Maqsad va vazifalar	Maqsad: o'quvchilarga tarixiy mavzuda ishlangan portretlar haqida tushuncha berish, ularga tarixiy mavzuda portret ishlashni o'rgatish Vazifalar: o'quvchilarda mavzuga nisbatan qiziqish uyg'otish, milliy qahramonlar va ajdodlarga nisbatan mehr va hurmat hissini uyg'otish, mavzu asosida bilim, ko'nikmalarni shakllantirish va kengaytirish. Adabiy asarlar syujeti asosida portret ishlaganda tasviriy va mazmun mutanosibligiga erishish qobiliyatlarini rivojlantirish.
O'quv jarayonining mazmuni	Tarixiy mavzuda ishlangan portretlar haqida tushuncha berish, tarixiy mavzuda ishlangan portretlardan namunalar namoyish etish.
O'quv jarayonini amalga oshirish texnologiyasi	Uslub: ma'lumot va hikoya, klaster, test SHakl: aqliy hujum, guruhlarda ishlash Vosita: tarqatma materiallar, slaydlar, fotolar, rag'batlantiruvchi kartochkalar Uslul: noan'anaviy Nazorat: og'zaki nazorat, savol va javoblar, o'z-o'zini nazorat qilish Baholash: rag'batlantirish, 5 balli tizim asosida baholash
Kutiladigan natijalar	O'qituvchi: berilgan vaqt davomida yangi mavzuni barcha o'quvchilar tomonidan o'zlashtirishga erishish, o'quvchilarni mustaqil fikrlashga o'rgatish, tasavvur va xotirasini mustahkamlash. O'quvchi: o'quvchilarga tarixiy qahramonlarni tasvirlar orqali his qilishni o'rgatish, ularda ijodkorlik va badiiy didni o'stirish.
Kelgusi rejalar	O'qituvchi: pedagogik texnologiyalardan foydalanish, pedagogik mahoratini oshirish, mavzuni bugungi kungi hayot bilan bog'lash. O'quvchi: mavzu bo'yicha mustaqil amaliy ishlashni o'rganadi.

Darsning maqsadi:

Ta'limiy - o'quvchilarga tarixiy mavzuda ishlangan portretlar haqida tushuncha berish, ularga tarixiy mavzuda portret ishlashni o'rgatish.

Tarbiyaviy - o'quvchilarda milliy qahramonlar va ajdodlarga nisbatan mehr va hurmat hissini uyg'otish, ularga qahramonlarimiz hayot yo'lini namuna qilib ko'rsatish.

Rivojlantiruvchi - portret ishlash bilim va ko'nikmalarni shakllan-tirish. Tasviriy malakalarini rivojlantirish.

Darsning uslubi: og'zaki bayon qilish, klaster metodi va amaliy

ish bajarish, test.

Darsning jihozi: ko'rgazmalar, slaydlar va multimedia vositalari, rassomlar ishlaridan namunalar.

Darsning blok chizmasi:

1	Tashkiliy qism 1. Salomlashish 2. Davomat aniqlanadi, 3. O'quvchilarning darsga jalb qilish 4. O'quvchilarni guruhlariga bo'lish	3
2	O'tilgan mavzu takrorlanib mustahkamlanadi: o'tilgan mavzu yuzasidan aqliy hujum tashkil etiladi. Ko'rgazmali qurollar asosida savol-javob o'tkaziladi.	5
3	Uyga berilgan vazifani tekshirish. O'quvchilarning bajargan uy vazifasini tekshirib, 5 balli tizim asosida baholash.	10
4	YAngi mavzu: o'quvchilarga tarixiy mavzuda ishlangan portretlar haqida tushuncha berish.	5
5	Amaliy ish: mavzu asosida portret ishlash.	17
6	Dars yakuni: test sinovlari orqali mavzuni mustahkamlash. Uyga vazifa: amaliy ishni davom ettirib yakunlab kelish.	5

Tashkiliy qism: salomlashib, navbatchi axboroti tinglanadi va davomat belgilanadi. O'quvchilarni darsga hozirlab, darsga tayyorgarligi tekshiriladi. Sinf o'quvchilari 3 guruhga bo'linib har bir guruhga nom beriladi:

1. Musavvirlar.
2. Qalamkashlar.
3. Bo'yoqchilar.

Har bir guruhga o'tilgan mavzulardan 2 tadan savol tarqatiladi.

1. Illyustratsiya nima?
2. O'zbekiston xalq amaliy bezak san'ati ustalaridan kimlarni bilasiz?

3. Miniatura haqida gapirib bering.

4. O'rol Tansiqboevning qanday asarlarini bilasiz?

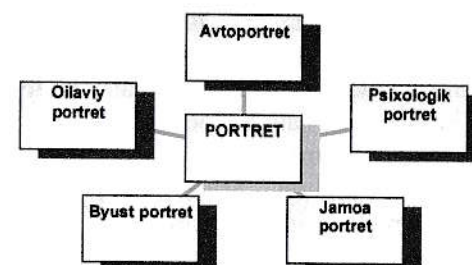
5. Qanday naqsh turlarini bilasiz?

6. Kamoliddin Behzod hayoti va ijodi haqida nimalarni bilasiz?

Guruh a'zolaridan bittadan vakil chiqib javoblarni umumlashtirilgan fikrini bayon qiladi. G'olib guruh e'lon qilinadi.

O'tilgan mavzuni mustahkamlash: o'quvchilarning uy ishlari tekshirilib, 5 balli tizim asosida baholanadi. Vazifani to'g'ri bajargan o'quvchilarning ishlari namuna qilib ko'rsatilib rag'batlantiriladi. O'tilgan mavzuni yaxshi o'zlashtirmagan o'quvchilarga ko'rsatmalar beriladi. Tarqatma materiallar, didaktik o'yinlar orqali o'tilgan mavzu mustahkamlanadi.

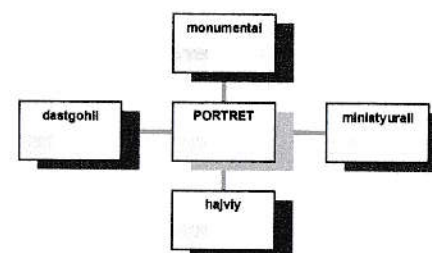
YAngi mavzu bayoni: O'qituvchi: "portret" – fransuzcha "Portrait" so'zidan olingan bo'lib, bir va ikki, yoki bir guruh kishilarning chehrasini xuddi o'ziga o'xshatib tasvirlash ma'nosini bildiradi. Portretlar ma'lum syujet asosida maishiy, tarixiy, afsonaviy-mifologik yoki adabiy asar qahramoni obrazida bo'lishi mumkin.

Rassomlarning ijodida avtoportret keng tarqalgan. Avtoportretni rassom oynadagi o'z aksiga qarab yaratadi.

Portretda odamlarning faqat boshi, ba'zan elkasi va beligacha tasvirlanishi mumkin. Bunday portretga byust portret deyiladi.

Portretda bir guruh kishilarning qiyofasi, ularning chehrasi tasvirlanishi jamoa portretidir. Rassom inson qiyofasi orqali o'zi tasvirlayotgan shaxsning ichki kechinmalarini, his-tuyg'ularini, qanday kasb egasi ekanligini tasvirlashi psixologik portret deb ataladi.

Portret o'z xarakteri jihatidan monumental, miniatyurali, dastgohli, ishqiy va hajviy bo'ladi.

Tarixiy janrda insoniyat tarixidagi muhim voqealar va qahramonlar hayoti tasvirlanadi. Rassom birorta tarixiy portretni tasvirlash uchun, avvalo, o'sha davrning ijtimoiy muhitini, insonlarning turmush tarzini anglab etishishi kerak bo'ladi.

Dastlabki portretlar qadimgi YUnonistonda mil. av. VII–V asrlarda yaratilgan. Portret janri o'rta asrlar SHarq miniatyurachilari va Evropa rangtasvirchilari va haykaltaroshlari ijodida ham keng rivoj topdi. Bu janrda Kamoliddin Behzod, Leonardo da Vinchi, Mikelanjelo Buonarrotti, XVIII–XIX asrlarda O.Renuar, P.Pikasso, I.Repin, XX asr o'zbek rassomlaridan A.Abdullayev, M.Nabiyev, Ch.Axmarov, V.Kaydalovlar samarali irod qildilar.

Afsonaviy janrdagi tasviriy san'at asarlarida hayotda uchramaydigan, biroq xalq tomonidan hayolan o'ylab topilgan odam va hayvonlar, baliqlar, voqea hamda hodisalar tasvirlanadi. Afsonaviy janrda irod qilgan rassomlar qatoriga Rafael Santi, Sharq miniatyurachi rassomi Sulton Muhammad, rus rassomlaridan M.Vrubel, V. Vasnetsovlarni kiritish mumkin.

So'ngra multimedia usulida slaydlar namoyish qilinadi.

Spitamen (O'zbekiston xalqlari tarixi muzeyi. Toshkent). Rassom T.Quryozov.

Jaloliddin Manguberdi. Rassom T.Quryozov.

M. Nabiyev. Amir Temur portreti.

A.Rahmatullayev, Q. Norxo'rozov, U.Mardiyev, P.Podosinnikov. «Alpomish» haykali. Termiz.

Masagetlar malikasi. Tomaris. o'quvchilar ishi.

O'qituvchi portret janri haqida o'quvchilarga ma'lumot berar ekan, inson qiyofasini o'ziga xos tasvirlash qoidalariga e'tibor qaratadi. Proporsiya, simmetriya, gavda, qo'l, bosh, oyoq nisbatlariga diqqatni jalb qiladi.

Inson qiyofasini ishlaganda proporsiya:

- inson tasvirini ishlaganda gavdaning proporsional nisbiy tengligidagi o'ziga xoslik;
- oddiydan murakkabga qarab tasvirlash;
- odam boshining gavdaga nisbati 8/1;
- yuz tuzilishidagi: ko'z, quloq, og'iz, burun proporsiyasi;
- katta yosh va kichik yosh odamlar orasidagi farq.

O'qituvchi: bosh shakli go'yo asosiy to'rtta parallel–gorizontal yuzalar bilan kesishgandek: soch boshlanish joyi, qosh usti yo'ylaridagi chiziqlar, burun va dahan asoslari. Ana shu yuzalarga perpendikulyar ravishda boshning tuxumsimon shakliga vertikal yuzada kesishadi, u yuza ustida ko'ndalang chiziq hosil qiladi. Bu vertikal yuza uni 2 teng qismga ajratadi, u hosil qilgan profil chiziq boshning tashqi ko'rinishini 2 simmetrik yarmiga ajratadi. Gorizontal yuzalar esa boshni qismlarga ajratadi va soch qoplami, qosh usti yo'ylari, burun va dahan asoslarini hosil qiladi.

Sinf taxtasida bosh, gavdaga oid xomaki, qoralama rasmlar chizib ko'rsatiladi.

YAngi mavzuni o'qituvchi tushuntirib bo'lgach, guruhlariga

mustaqil ish beradi. Har bir guruh sardori bittadan konvert tanlaydi. Konvert ichidagi savollar quyidagilardan iborat bo'ladi.

1-guruhga: "Alpomish" obrazini chizing va "Alpomish" haqida so'zlab bering.

2-guruhga: Amir Temur portretini tasvirlang va Amir Temur hayoti haqida so'zlab bering.

3-guruhga: To'maris obrazini tasvirlang va To'marisning qanday fazilatlari sizga yoqadi?

Guruhlar bajargan mustaqil ishlarini "Taqqimot" uslubidan foydalanib, sinf taxtasida namoyish etadi. Taqqimot – har bir guruh o'z bajargan ishlarini barcha sinf o'quvchilariga namoyish qilib ta'riflab berishi. Tarixiy va afsonaviy qahramonning portretini har tomonlama yoritib bergan guruh g'olib hisoblanadi.

Yangi mavzuni mustahkamlash: o'qituvchi "Aqliy hujum" usulidan foydalanib, o'quvchilarga yangi mavzuga oid savollar beradi va test savollari tarqatiladi.

1. Portret so'zi nimani anglatadi?

- a) Rasmni to'g'ri chizish.
- b) Naturaga qarab rasm chizish.
- c) Ikki yoki bir kishining tasviri.

2. Avtoportret - bu:

- a) O'ziga qarab chizish.
- b) Do'stining rasmini chizish.
- c) Tabiatni chizish.

3. Mashhur miniatyurachi rassom, "Sharq Rafaeli" tarixiy shaxslar siymolarini yaratgan inson:

- a) Mahmud Muzahhib.
- b) Kamoliddin Behzod.
- c) Chori Ro'ziev.

4. Amir Temur haykali muallifi kim?

- a) R. Ahmedov.
- b) Q. Basharov.
- c) I. Jabborov

O'quvchilarning javoblari umumlashtiriladi, g'olib guruh e'lon qilinadi. Amaliy ishni yaxshi bajargan, savollarga to'liq javob bergan o'quvchilar rag'batlantiriladi va baholanadi.

Uyga vazifa: amaliy ishni davom tugallash. Mavzuga doir reproduksiya yig'ish.

Variant № 2

Darsning mavzusi: tarixiy portret ishlash

Dars maqsadi:

Ta'limiy: tarixiy portret haqida ma'lumot berish, portret ishlashga oid bilim, ko'nikma va malakalarni shakllantirish. Insoning bosh qismi (yuz) tuzilishi proporsiyalarini o'rgatish.

Tarbiyaviy: o'quvchilarga tarixiy portret janri bilan tanishtirishda milliy qadriyatlar ahamiyatini singdirish.

Rivojlantiruvchi: o'quvchilarning portret janri bo'yicha ishlash qobiliyatini rivojlantirish, xotirasini mustahkamlash va fikrlash doirasini kengaytirish, tasavvurini o'stirish.

Dars turi: o'tilgan mavzuni mustahkamlash.

Dars shakli: musobaqa-dars.

Darsning metodi: suhbat-munozara, amaliy mashg'ulot, kichik guruhlarda ishlash.

Darsning jihozi: proektor, kodoskop, kompyuter, tarqatma materiallar, AKT, bosh sohasi qismlari tuzilishi tasvirlangan plakatlar.

Darsning borishi:

1. Tashkiliy qism (5 daqiqa): o'quvchilar bilan salomlashish. Sinf xonasi va o'quvchilarning darsga tayyorgarligini tekshirish.

2. O'tilgan mavzuni takrorlash: (7 daqiqa)

O'quvchilarga o'tilgan mavzular tekshirish uchun savollar beriladi. Bunda o'qituvchi avval ekranga bir necha yo'nalishga oid portretlar tasvirini ko'rsatadi va "Aqliy hujum" metodidan foydalanib, savol beriladi.

Ekranda qanday portret janrlari tasvirlangan?

Rasmlarda qanday umumiylik bor?

Bu tasvir nimasi bilan bir-biriga bog'langan?

Bu janrda qaysi mashhur rassomlar ijod qilganlar?

O'quvchilarning javoblari tinglanadi va o'qituvchi tomonidan ko'rsatilgan slaydlarga umumiy yakuniy xulosa berilib, javoblar to'ldiriladi hamda yangi mavzuga o'tiladi.

3. Yangi mavzu bayoni (15 daqiqa):

Portret odam(lar) qiyofasini tasvirlash ma'nosini bildiradi. Portret janrida insonning tashqi qiyofasi ichki dunyosi bilan birga tasvirlanadi. Rassom portret chizar ekan, tasvirlanuvchini suratda xuddi o'ziga o'xshatib chizishga intiladi. Rassomning asosiy maqsadi o'xshatib chizish bilan chegaralanmay, tasvirlanuvchining muhim xususiyati va belgilarini, shaxsiy xislatlarini, davrni umimlashtirib obraz yaratishdan iborat.

Portret bir necha turlarga bo'linadi.

1. Individual portret (bir obraz tasvirlanadi).
2. Juftlikda ishlangan portret (ikkita obraz tasvirlanadi).
3. Guruh tasvirlangan (bir guruh obrazlar tasvirlanadi).
4. Tantanali, rasmiy, shoxona portret (eng chiroyli libosda tasvirlanadi).
5. Psixologik portret (kulgu, qayg'u, tabassum, g'amgin, yig'i, qo'rquv holati tasvirlanadi).
6. Avtoportret (rassom ko'zguga qarab o'zini tasvirlaydi).
7. Tarixiy portret (tarixiy shaxslar obrazlari tasvirlanadi).
8. Mifologik portret (afsonaviy obrazlar tasvirlanadi).

Tarixiy shaxslarning obrazlarini yaratishda rassomdan juda katta izlanish, mehnat talab etiladi. Tarixiy shaxs haqida materiallar fotolar,

rasmlar, qo'lyozmalar to'plash, chuqur o'rganish, eskiz variantlarini ishlash shular jumlasidandir. Biz avvalgi chorakda bobomiz Amir Temur siymosini yaratish uchun rassom M.Nabiyevning olib borgan izlanishlari haqida o'qib o'rgangan edik. Bu tarixiy portret yaratishning nixoyatda murakkabligiga misol bo'la oladi.

Mifologik portretlarni yaratishda rassomdan mavzu bo'yicha doston, rivoyat, afsonaga aylangan obraz haqida ma'lumot to'plash, chuqur o'rganish, o'qish va afsonaviy obraz eskizlarini yaratish, izlash talab etiladi. Buyuk ajdodimiz Alisher Navoiyning V.Kaydalov tomonidan 1947-yilda yaratilgan portreti diqqatga sazovordir.

Rassom ko'p yillar izlanish olib borib, ijodiy zavq-shavqqa to'la har tomonlama kamol topgan, shoir, davlat arbobi siymosini yaratdi. Portretidagi deraza oldiga qo'yilgan gul, shoir ijodining gullagan davrini anglatadi.

XV asrda Behzod, Muzahhib tomonidan miniatyura usulida, XX asrda V.Kaydalov, Q. Basharov va boshqa rassomlar tomonidan grafika va rangtasvir usulida yaratilgan Alisher Navoiy siymosini O'zbekiston xalq rassomi Abdulhaq Abdullayev ham o'n yillik izlanishlari natijasida o'ziga xos tarzda muvaffaqiyatli yarata oldi.

Portret asarlarini tahliliga oid bilimlar bevosita o'ziga xos tizimda o'rganiladi. Bilimlar manbai esa asarning o'zida mujassamdur. Asardagi muhim tomonlar ko'rib chiqilib, shular asosida rassom o'ylagan umimlashtirgan badiiy obraz belgilanadi. Rassom asarlarini idrok etish va tahlil qilish, asardagi g'oyani anglash, yaxlit tasavvurga ega bo'lishga yordam beradi. Mavzuga oid reproduksiya va slaydlarni ko'rish, kuzatish, tahlil qilish, kuzatgandan so'ng yozma yoki og'zaki ravishda takrorlash mashqlarini bajarish o'rganuvchida asarlarni idrok etish va tahlil qilaolish malakalarini rivojlantiradi.

Asarni idrok etish taxminan uch bosqichda amalga oshiriladi.

Birinchi bosqich – suratning umumiy ma'nosi bilan tanishish obraz va obrazlarni hissiy sezish, kompozitsiya markazini, detallarni, fazoviy joylashishni aniqlashni o'z ichiga oladi.

Ikkinchi bosqichda asar yana bir marta sinchiklab o'rganiladi. Tahlil ma'lumotlari umimlashtiriladi. Asar tili, obrazli tuzilishi, g'oyaviy mazmuni o'rganiladi. Bunda rassom fikri, g'oyasi, tahlil qiluvchining fikriga aylana boshlaydi.

Uchinchi bosqichda asar to'liq idrok etib baholanadi. Asarning ijodiy tahlil qilinib, idrok etuvchi g'oyaviy, axloqiy, estetik ta'sir

etuvchi omil sifatida qaraladi. Portret o'rganilar ekan, undan kishilarning turmushi, axloq odamlari, ijtimoiy munosabatlari, davrga xos bo'lgan boshqa narsalar yoritilishi lozim.

Mifologik mavzuda portret ishlash

Mifologik (afsonaviy) janr – xalq og'zaki ijodi asosidagi tasviriylar san'at asarlarini aks ettiradi. Masalan: dev, ajdar, suv parisi, qor malikasi kabilar shular jumlasidandir.

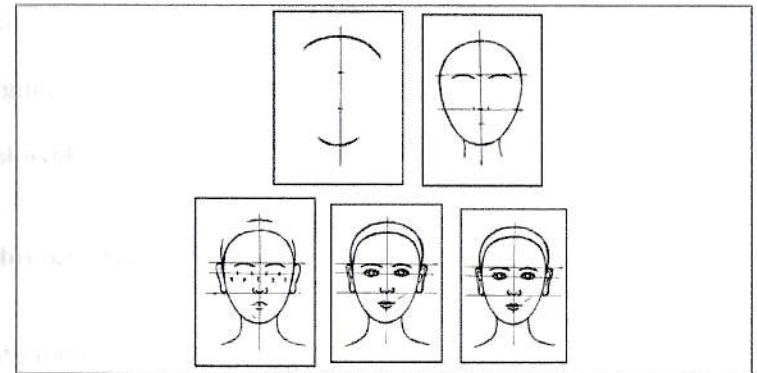
Mifologik mavzularda yaratilgan asarlar asosan rangtasvir va haykaltaroshlikda ishlanadi.

Tarixiy mavzuda portret ishlash

Rassom individual portret chizar ekan, suratni asliga o'xshatish uchun barcha manbaani (ko'z qoshni joylashishi, burun, lab, quloq, yorug' soya, xarakteri) chiziluvchining o'ziga qarab yuz tuzilishidan oladi. Portreti chiziluvchiga qarab bir necha eskiz variantlarini chizadi. Rassom tarixiy portret yaratish uchun tarixiy obraz haqida manbaalarni qo'lyozma adabiyotlardan, u haqida ishlangan surat va fotolardan izlaydi. SHu ma'lumotlar asosida eskiz variantlarini ishlaydi.

Portret ishlash qoidalari:

1. Simmetriya o'q chizig'ini rasm daftaringizga chizing.
2. Qog'oz markazidan yuqoriroq joyga simmetriya chizig'i ustiga tuxum shaklini chizing.
3. Tuxum shaklini teng uch bo'lakka bo'ling.
4. Birinchi chiziqqa qosh va quloq yuqori qismini, ikkinchi chiziqqa burunni quloq pastki qismini joylashtiring.
5. Qosh tagida ko'z uchun yordamchi chiziq chizing, ko'z enini o'lchami yuz eniga 5 barobar joylashsin.
6. Burun bilan daxan orasidagi masofa markazidan biroz yuqoriroq lab chizig'ini chizing.
7. Simmetriya chizig'iga ko'yilgan ikkinchi bosh o'lchamining o'rtasida elka joylashadi.
8. Qosh, ko'z, quloq, burun, lab a'zolari chizing, keyin bosh kiyim, libos va boshqa mayda qismlari chiziladi.

Ulkan me'moriy bino yonida turgan bayramona kiyimdagi odam tasviri.

Kamer-portret. Neytral fonda, uy kiyimida tasvirlangan odam.

Qarindosh-urug'lar (oilaviy portret).

Illyustrativ portret.

Inson bosh tuzilish qisimlarini aniqlash. Ish bosqichma-bosqich amalga oshiriladi. (o'qituvchi bosh tuzilishini sinf taxtasida ko'rgazmali namoyish qiladi).

A) Birinchi bosqich. Oval shakli chiziladi va vertikal simmetrik bo'linadi. Gorizontal chiziq bo'yicha oval shakl teng uch qismga bo'linadi: (peshona, burun, dahan).

B) Ikkinchi bosqich. Qosh, ko'z, lab joylashish chiziqlari

chiziladi. Burun o'rtada joylashadi, quloq, burun bitta gorizontaal chiziq bo'ylab joylashadi.

V) Uchinchi bosqich. Lab chiziqlari, burun va daxan oralig'i chiziqlari bo'ylab joylashadi.

G) To'rtinchi bosqich. Bosh qismlari belgilangan chiziqlar bo'ylab to'liq joylashtiriladi.

D) Beshinchi bosqich. Qalam bilan soyalari beriladi.

4. Yangi mavzuni mustahkamlash- musobaqa tarzida o'tkaziladi.

Sinf 3 guruhga bo'linadi.

O'qilgan 2 ta javobdan, qaysi biri to'g'ri, qaysi biri noto'g'ri javob ekanligini o'quvchi aytishi kerak.

1-jamoa. Ko'z, yuzning o'rta chizig'ida joylashgani to'g'rimi? (To'g'ri)

1. Boshning yuqori qismi bo'ylab to'rt teng qismga bo'linishi to'g'rimi? (noto'g'ri).

Bosh teng 3 qismga bo'linadi: dahandan burun uchigacha, burun uchidan qoshgacha, qoshdan soch qismigacha, soch o'sgan joydan boshning yuqori nuqtasigacha 1/3 qismini tashkil qiladi.

2-jamoa. Quloq ko'z chizig'ida joylashgani to'g'rimi? (noto'g'ri). Quloq burun bo'ylab chiziqda va burun uzunligi bo'ylab joylashadi. Ko'zning kengligi ko'z oralig'idagi masofaga teng.

3-jamoa. Og'iz kengligi ko'zning boshlang'ich nuqtalari oralig'iga teng bo'lishi kerak (noto'g'ri). Og'iz kengligini ko'z qorachig'idan lab burchaklari bo'ylab vertikal aniqlanadi. Rakurs bu erkak portretimi? (noto'g'ri).

Rakurs - bu boshning 1/3 qismining ko'rinishi.

5. Refleksiya.

6. Darsga yakun yasaymiz. Viktorina o'yini xay'at a'zolari tomonidan baholanadi va dars yakunlanadi. Javoblar quyidagi mezonlar bo'yicha baholanadi: (5 daqiqa)

1. Faollik.

2. Javoblarning to'g'riligi.

3. Jamoalar hamkorligi.

4. G'olib bo'lgan guruh taqdirlanadi.

5. Uyga vazifa berish: (2 daqiqa). Turli portret janriga oid tasvirlar topib, ularning nomlarini yozish.

O'qituvchining mazkur darsga ko'rgan maxsus tayyorgarligi,

ya'ni dars mavzusi va tarixiy mazmundagi illyustratsiyalarni mustaqil o'rganish va adabiy manbalarning syujetlarini tahlil qilish, ular asosida kompozitsiya variantlarini eskizi borasida munozara yuritish kabi ishlari orqali samarali natijaga erishish mumkin. O'quvchilarga dars mavzusiga aloqador savollar bilan murojaat etish ularni faollashtirib, fikrlashga undaydi hamda samarali yakunlash imkoniyatini beradi

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2017 yil 6 apreldagi «Umumiy o'rta va o'rta maxsus kasb-xunar ta'limining davlat ta'lim standartlarini tasdiqlash to'g'risida»gi 187-sonli qarori.

2. O'zbekiston Respublikasining «Ta'lim to'g'risida»gi qonuni. Oliy ta'lim me'yoriy hujjatlar to'plami. – T.: Sharq, 2001.

3. O'zbekiston Respublikasining Qonuni «Kadrlar tayyorlash Milliy dasturi to'g'risida». Oliy ta'lim me'yoriy hujjatlar to'plami. – T.: Sharq, 2001.

4. Azizxo'jayeva N.N. Pedagogik texnologiya. Pedagogik mahorat. – T.: O'qituvchi, 2003.

5. Abdiraslov S., Nurtayev U., Raxmonov I. Tasviriy san'at. 6-sinf. O'qituvchilar uchun metodik qo'llanma. – Toshkent, 2015.

6. Abdiraslov S. Tasviriy san'at o'qitish metodikasi. – T.: Fan va texnologiya, 2012.

7. Ziyomhammadov B., Tojiyev M. Pedagogik texnologiya – zamonaviy o'zbek milliy modeli. – T.: Lider Press, 2009.

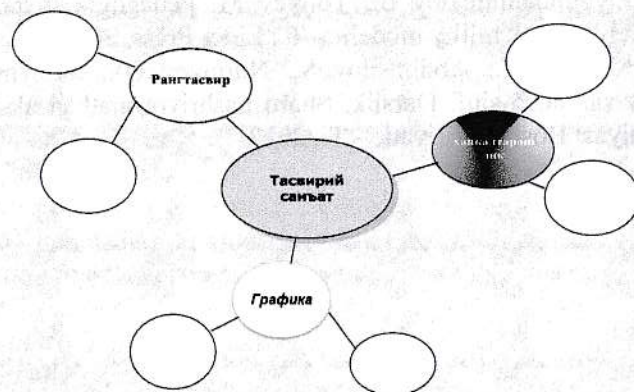
8. Kuzyev T., Abdiraslov S., Nurtayev O., Sulaymonov A. Tasviriy san'at. 5-sinf. Darslik. Sharq nashriyot-matbaa aksiyadorlik kompaniyasi Bosh tahririyati. – T., 2012.

Mashg'ulotlarda foydalaniladigan interfaol metodlar (Grafik organayzerlar)

Tasviri san'at turlarini aniqlang

Б/БХ/Б ЖАДВАЛИ

Б/БХ/Б
Биламан/
хоқлайман/
Билишни
хоқлайман/
Билиб олдим.
Маъму, мати, бўлим
бўйича излағуқчиликни
олиб бориш изқонини
бериди.
Тизимли фикрлаш,
тузлмага қеттириш, тақдил
қилиш қўноқмаларини
ривқиллаштириди.

Жадвали тузиш қондаси билан тақиниладилар. Алоқила /қичқил гуруқларда жадвалини расмийлаштириладилар.

"Маъму бўйича инмаларин биласиз" ва "Нимани билишни хоқлайсиз" деган саволларга жавоб берадилар (олдиндаги иш учун йўналтирувчи асос яратилади). Жадвалнинг 1 ва 2 бўлимларини тўлдирдиладилар.

Маъмузани тинглайдилар, мустақил ўқийдилар.

Мустақил/қичқил гуруқларда жадвалнинг 3 бўлимни тўлдирдиладилар.

Б/БХ/Б ЖАДВАЛИ

Портретчи расомлардан қимларин биласиз?
Портрет жанирида иқод қилганлардан расомлардан қимларин билишни хоқлайсиз?

Биламан	Билишни хоқлайман	Билиб олдим

“Keys-stadi” metodi

«Keys-stadi» - inglizcha soʻz boʻlib, («case» – aniq vaziyat, hodisa, «stadi» – oʻrganmoq, tahlil qilmoq) aniq vaziyatlarni oʻrganish, tahlil qilish asosida oʻqitishni amalga oshirishga qaratilgan metod hisoblanadi. Mazkur metod dastlab 1921 yil Garvard universitetida amaliy vaziyatlardan iqtisodiy boshqaruv fanlarini oʻrganishda foydalanish tartibida qoʻllanilgan. Keysda ochiq axborotlardan yoki aniq voqea-hodisadan vaziyat sifatida tahlil uchun foydalanish mumkin. Keys harakatlari oʻz ichiga quyidagilarni qamrab oladi: Kim (Who), Qachon (When), Qaerda (Where), Nima uchun (Why), Qanday/ Qanaqa (How), Nima -natija (What).

Metodni amalga oshirish tartibi:

- trener-oʻqituvchi ishtirokchilarni 5-6 kishidan iborat kichik guruhlariga ajratadi;
- trening maqsadi, shartlari va tartibi bilan ishtirokchilarni tanishtirgach, har bir guruhga umumiy muammoni tahlil qilinishi zarur boʻlgan qismlari tushirilgan tarqatma materiallarni tarqatadi;
- har bir guruh oʻziga berilgan muammoni atroflicha tahlil qilib, oʻz mulohazalarini tavsiya etilayotgan sxema boʻyicha tarqatmaga yozma bayon qiladi;
- navbatdagi bosqichda barcha guruhlar oʻz taqdimotlarini oʻtkazadilar.

SHundan soʻng, trener tomonidan tahlillar umumlashtiriladi, zaruriy axborotlar bilan toʻldiriladi va mavzu yakunlanadi.

“Assesment” metodi

Metodning maqsadi: mazkur metod taʼlim oluvchilarning bilim darajasini baholash, nazorat qilish, oʻzlashtirish koʻrsatkichi va amaliy koʻnikmalarini tekshirishga yoʻnaltirilgan. Mazkur texnika orqali taʼlim oluvchilarning bilish faoliyati turli yoʻnalishlar (test, amaliy koʻnikmalar, muammoli vaziyatlar mashqi, qiyosiy tahlil, simptomlarni aniqlash) boʻyicha tashhis qilinadi va baholanadi.

Metodni amalga oshirish tartibi:

“Assesment” lardan maʼruza mashgʻulotlarida talabalarning yoki qatnashchilarning mavjud bilim darajasini oʻrganishda, yangi maʼlumotlarni bayon qilishda, seminar, amaliy mashgʻulotlarda esa

mavzu yoki maʼlumotlarni oʻzlashtirish darajasini baholash, shuningdek, oʻz-oʻzini baholash maqsadida individual shaklda foydalanish tavsiya etiladi. SHuningdek, oʻqituvchining ijodiy yondashuvi hamda oʻquv maqsadlaridan kelib chiqib, assesmentga qoʻshimcha topshiriqlarni kiritish mumkin.

Namuna. Har bir katakdagi toʻgʻri javob 5 ball yoki 1-5 balgacha baholanishi mumkin.

Ish bosqichlari	Faoliyat shakli va mazmuni
1-bosqich: Keys va uning axborot taʼminoti bilan tanishtirish.	☐ yakka tartibdagi audio-vizual ish; ☐ keys bilan tanishish(matnli, audio yoki media shaklda); ☐ axborotni umumlashtirish; ☐ axborot tahlili; ☐ muammolarni aniqlash.
2-bosqich: Keysni aniqlashtirish va oʻquv topshirigʻni belgilash.	☐ individual va guruhda ishlash; ☐ muammolarni dolzarblik ierarxiyasini aniqlash; ☐ asosiy muammoli vaziyatni belgilash.
3-bosqich: Keysdagi asosiy muammoni tahlil etish orqali oʻquv topshirigʻining echimini izlash, hal etish yoʻllarini ishlab chiqish.	☐ individual va guruhda ishlash; ☐ muqobil echim yoʻllarini ishlab chiqish; ☐ har bir echimning imkoniyatlari va toʻsiqlarni tahlil qilish; ☐ muqobil echimlarni tanlash.
4-bosqich: Keys echimini shakllantirish va asoslash, taqdimot.	☐ yakka va guruhda ishlash; ☐ muqobil variantlarni amalga qoʻllash imkoniyatlarini asoslash; ☐ ijodiy-loyiha taqdimotini tayyorlash; ☐ yakuniy xulosa va vaziyat echimining amaliy aspektlarini yoritish.

“АССЕСМЕНТ” ТЕХНИКАСИ

Тест

1. Тасвирий санъатнинг қайси жанри денгизни ва океanning тасвирлайди?

- A. Маншй жанр
- B. Тарихий жанр
- C. Манзара жанри
- D. Марина жанри

2. Рангтаъсвирда марина жанрида ишлаган рассомлар?

- A. И. Айвазовский
- B. Н. Кунин
- C. Р. Чориев
- D. А. Абдуллаев

Симптом

Марина жанри бу .....
Марина жанри манзара жанрига
қарадим?

Муаммоли вазият

Сизга дарсада вазифа берилди:
денгизнинг фасли бўйича
қўринишларини таърифлаб бериш,
лекин сиз денгизни кўрмагансиз.
Нима қилган бўлардингиз, кўпроқ
қайси рассомнинг ижоди билан
яқиндан танишасиз?

Амалий кўникма

Ушбу асарни чизган рассом бўйича қисқача
маълумот бериш.

“Insert” metodi

Metodning maqsadi: Mazkur metod o'quvchilarda yangi axborotlar tizimini qabul qilish va bilimlarni o'zlashtirilishini engillashtirish maqsadida qo'llaniladi, shuningdek, bu metod o'quvchilar uchun xotira mashqi vazifasini ham o'taydi.

Metodni amalga oshirish tartibi:

□ o'qituvchi mashg'ulotga qadar mavzuning asosiy tushunchalari mazmuni yoritilgan input-matnni tarqatma yoki taqdimot ko'rinishida tayyorlaydi;

□ yangi mavzu mohiyatini yorituvchi matn ta'lim ol uvchilarga tarqatiladi yoki taqdimot ko'rinishida namoyish etiladi;

□ ta'lim oluvchilar individual tarzda matn bilan tanishib chiqib, o'z shaxsiy qarashlarini maxsus belgilar orqali ifodalaydilar.

Matn bilan ishlashda talabalar yoki qatnashchilarga quyidagi maxsus belgilardan foydalanish tavsiya etiladi:

Belgilar

1-matn

2-matn

3-matn

“V” – tanish ma'lumot.

“?” – mazkur ma'lumotni
tushunmadim, izoh kerak.

“+” bu ma'lumot men uchun yangilik.

“–” bu fikr yoki mazkur ma'lumotga
qarshiman?

Инсерт жадвали

Тасвирий санъат жанрлари тўғрисида фикрингизни баён этиш.

V	–	+	?

Belgilangan vaqt yakunlangach, ta'lim oluvchilar uchun notanish va tushunarsiz bo'lgan ma'lumotlar o'qituvchi tomonidan tahlil qilinib, izohlanadi, ularning mohiyati to'liq yoritiladi. Savollarga javob beriladi va mashg'ulot yakunlanadi.

“Tushunchalar tahlili” metodi

Metodning maqsadi: mazkur metod talabalar yoki qatnashchilarni mavzu buyicha tayanch tushunchalarni o'zlashtirish darajasini aniqlash, o'z bilimlarini mustaqil ravishda tekshirish, baholash, shuningdek, yangi mavzu buyicha dastlabki bilimlar darajasini tashhis qilish maqsadida qo'llaniladi.

Metodni amalga oshirish tartibi:

□ ishtirokchilar mashg'ulot qoidalari bilan tanishtiriladi;

□ o'quvchilarga mavzuga yoki bobga tegishli bo'lgan so'zlar, tushunchalar nomi tushirilgan tarqatmalar beriladi (individual yoki guruhli tartibda);

□ o'quvchilar mazkur tushunchalar qanday ma'no anglatishi,

qachon, qanday holatlarda qo'llanilishi haqida yozma ma'lumot beradilar;

□ belgilangan vaqt yakuniga etgach o'qituvchi berilgan tushunchalarning tugri va tuliq izohini o'qib eshittiradi yoki slayd orqali namoyish etadi;

□ har bir ishtirokchi berilgan to'g'ri javoblar bilan o'zining shaxsiy munosabatini taqqoslaydi, farqlarini aniqlaydi va o'z bilim darajasini tekshirib, baholaydi.

Namuna: "Moduldagi tayanch tushunchalar tahlili"

Tushunchalar	Sizningcha bu tushuncha qanday ma'noni anglatadi?	Qo'shimcha ma'lumot
Natyurmort		
Manzara		
Portret		

Izoh: Ikkinchi ustunchaga qatnashchilar tomonidan fikr bildiriladi. Mazkur tushunchalar haqida qo'shimcha ma'lumot glossariyda keltirilgan.

Venn Diagrammasi metodi

Metodning maqsadi: Bu metod grafik tasvir orqali o'qitishni tashkil etish shakli bo'lib, u ikkita o'zaro kesishgan aylana tasviri orqali ifodalanadi. Mazkur metod turli tushunchalar, asoslar, tasavurlarning analiz va sintezini ikki aspekt orqali ko'rib chiqish, ularning umumiy va farqlovchi jihatlarini aniqlash, taqqoslash imkonini beradi.

Metodni amalga oshirish tartibi:

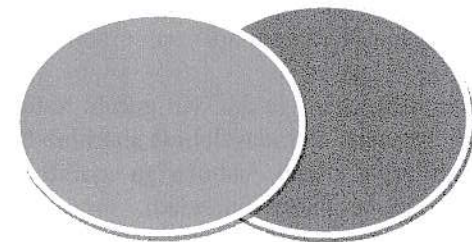
□ ishtirokchilar ikki kishidan iborat juftliklarga birlashtiriladilar va ularga ko'rib chiqilayotgan tushuncha yoki asosning o'ziga xos, farqli jihatlarini (yoki aksi) doiralar ichiga yozib chiqish taklif etiladi;

□ navbatdagi bosqichda ishtirokchilar to'rt kishidan iborat kichik guruhlariga birlashtiriladi va har bir juftlik o'z tahlili bilan guruh

a'zolarini tanishtiradilar;

□ juftliklarning tahlili eshiltgach, ular birgalashib, ko'rib chiqilayotgan muammo yohud tushunchalarning umumiy jihatlarini (yoki farqli) izlab topadilar, umumlashtiradilar va doirachalarning kesishgan qismiga yozadilar.

Namuna: Pedagogning kasbiy ko'nikmalari guruhlarini bo'yicha

"Blits-o'yin" metodi

Metodning maqsadi: o'quvchilarda tezlik, axborotlar tizimini tahlil qilish, rejalashtirish, prognozlash ko'nikmalarini shakllantirishdan iborat. Mazkur metodni baholash va mustahkamlash maqsadida qo'llash samarali natijalarni beradi.

Metodni amalga oshirish bosqichlari:

1. Dastlab ishtirokchilarga belgilangan mavzu yuzasidan tayyorlangan topshiriq, ya'ni tarqatma materiallarni alohida-alohida beriladi va ulardan materialni sinchiklab o'rganish talab etiladi.

Shundan so'ng, ishtirokchilarga to'g'ri javoblar tarqatmadagi «yakka baho» kolonkasiga belgilash kerakligi tushuntiriladi. Bu bosqichda vazifa yakka tartibda bajariladi.

2. Navbatdagi bosqichda trener-o'qituvchi ishtirokchilarga uch kishidan iborat kichik guruhlariga birlashtiradi va guruh a'zolarini o'z fikrlari bilan guruhdoshlarini tanishtirib, bahslashib, bir-biriga ta'sir o'tkazib, o'z fikrlariga ishonitirish, kelishgan holda bir to'xtamga kelib, javoblarini «guruh bahosi» bo'limiga raqamlar bilan belgilab chiqishni topshiradi. Bu vazifa uchun 15 daqiqa vaqt beriladi.

3. Barcha kichik guruhlar o'z ishlarini tugatgach, to'g'ri harakatlar ketma-ketligi trener-o'qituvchi tomonidan o'qib

eshittiriladi, va o'quvchilardan bu javoblarni «to'g'ri javob» bo'limiga yozish so'raladi.

4. «To'g'ri javob» bo'limida berilgan raqamlardan «yakka baho» bo'limida berilgan raqamlar taqqoslanib, farq bulsa «0», mos kelsa «1» ball quyish so'raladi. Shundan so'ng «yakka xato» bo'limidagi farqlar yuqoridan pastga qarab qo'shib chiqilib, umumiy yig'indi hisoblanadi.

5. Xuddi shu tartibda «to'g'ri javob» va «guruh bahosi» o'rtasidagi farq chiqariladi va ballar «guruh xatosi» bo'limiga yozib, yuqoridan pastga qarab qo'shiladi va umumiy yig'indi keltirib chiqariladi.

6. Trener-o'qituvchi yakka va guruh xatolarini to'plangan umumiy yig'indi bo'yicha alohida-alohida sharhlab beradi.

7. Ishtirokchilarga olgan baholariga qarab, ularning mavzu bo'yicha o'zlashtirish darajalari aniqlanadi.

«Ta'lim-tarbiya jarayoning» ketma-ketligini joylashtiring.

O'zingizni tekshirib ko'ring!

Harakatlar mazmuni	Yakka baho	Yakka xato	To'g'ri javob	Guruh bahosi	Guruh xatosi

variant № 1

Savol.

Katta bo'lgach, ota-onasi dengiz ofitseri qilmoqchi bo'lib, yigitchani kadet korpusiga o'qishga berdilar. San'atga qiziqqan yosh rassom Peterburg Badiiy akademiyasiga o'qishga kirib, yirik rus

rassomlari S. Vorobev, K. Bryullov, S. Shedrinlar qo'lida ta'lim oldi. U olti mingdan ortiq asar yaratdi. Ularning aksariyatida bepoyon dengiz manzaralari, dengiz ofatlari tasvirlangan. Uning «_____ dengizda bo'ron», «_____ val», «_____ dengiz» kabi asarlari shular jumlasidandir. U 1900-yili 83 yoshida vafot etdi.

Ayting-chi, u kim? (_____)

Variant № 2

Savol.

... .. O'zbekiston xalq rassomi. 1929-yilda Farg'ona shahrida tug'ilgan. Toshkent rassomlik bilim yurtida o'qigan. 1953-yilda I.Repin nomidagi Leningrad rassomlik, haykaltaroshlik va arxitektura institutini imtiyozli diplom bilan tugatdi. «Kidiruvchilar», «Xalq artisti Yunus _____», «Yangi _____», «_____ huzurida» kabi bir qator asarlarning muallifidir. 1970-yilda o'tkazilgan ko'rgazmada rassomning «Uyg'onish», «Monument oldida» singari yirik polotnolari namoyish qilindi.

Iste'dodli xalq rassomi kim? (_____).

Variant № 3

Savol.

..... 1931 yilda tug'ilgan. 1955—59-yillarda Benkov nomli Respublika rassomlar maktabida R.G. Akbalyan, V.I. Jmakin, N.M. Gerasimov, V.I. Petrovlar qo'lida tahsil ko'rdi. U I.E. Repin nomli Leningrad Badiiy akademiyasining rassomlik bo'limida Yu.M. Neprinsev, O.A. Eremeyev, A.D. Romanchyev qo'lida ta'lim oldi. 1966-73-yillarda Nizomiy nomidagi Toshkent Davlat pedagogika institutida o'qituvchilik qildi. U «Chilonzor _____», «Ahmad _____», «_____ bolalari», «_____ portreti», «Bizning zamondosh», «Rassom K.B. _____ portreti», «Rekviem triptixi», «San'atshunos R.T. _____ portreti», «_____ M.Akbarov portreti» va shu kabi ko'plab polotnolar yaratgan.

U kim? (_____)

Variant № 4

Savol.

.....O'zbekiston xalq rassomi. U 1931-36-yillarda Samarqanddagi rassomlik maktabida mashhur rassom P.P. Benkov qo'lida va 1938-41-yillarda V.I. Surikov nomidagi Moskva rassomlik institutida o'qidi. U o'z ijodida «Xalq artisti Abror Xidoyatov Otello ro'lida», «Yozuvchi O. _____ portreti», «Ona portreti», «Akademik K. _____ portreti», «Shomahmudovlar oilasi», «Buvi va nevara», «Yozuvchi K.Ya. _____ portreti», «_____ o'g'lonlari», «A. Navoiy portreti» va boshqa ko'pgina asarlarning muallifidir.

Kim u taniqli xalq rassomi? (_____)

Variant № 5

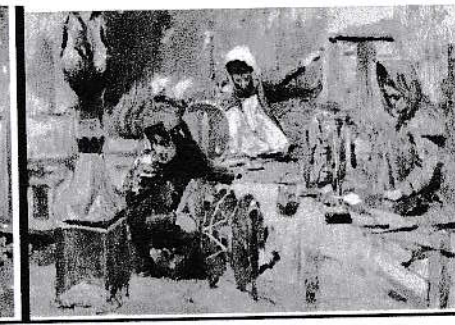
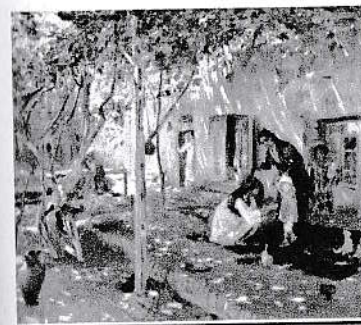

Savol.

.....1920-yilda Samarqandda tug'ilgan. O'zbekistonda xizmat ko'rsatgan san'at arbobi. V.I. Surikov nomidagi rassomlik institutida (Moskva) o'qigan. Respublikamizda psixologik portret va ko'p figurali kompozitsiya ustasi sifatida tanilgan. San'at arboblari, kolxozchi va mexanizatorlarning portretlarida turli holatdagi kayfiyatini ochib bergan. Masalan, «Paxtakor _____», «Kabutar ushlab turgan _____», «Sadridin Ayniy», «Ota portreti», «Onalik», «O'rol _____», «Barno portreti», «O'zbek san'ati arboblarning _____ portreti», «O'zbekiston paxtakorlari», «Mexanizator qizlar» va boshqa asarlari Butunittifoq badiiy ko'rgazmalarida namoyish etilgan.

Taniqli rassom kim? (_____)

Variant № 6

Savol.

..... (1879-1949) Kozon shahrida tug'ildi. 1902-yilda Peterburg Badiiy akademiyasiga imtihonsiz qabul qilindi. Rassom akademiyadagi ustozlari – mashhur grafik rassom D.N. Kardovskiy bilan I.E. Repinni minnatdorlik bilan tilga oladi. U 1928-29-yillarda Buxoroda, 1930-yildan boshlab esa Samarqandda yashab ijod etdi. SHu bilan birga Samarqanddagi rassomlik bilim yurtida o'qituvchilik qildi. U «Xivalik __», «Tatar __», «Dugonalar», «Registonda 8-Mart», «Rassom 3.M. Kovalevskaya portreti», «Kiz dutor bilan», «Yo'ldosh Oxunboboev portreti» kabi ko'plab asarlarning muallifidir. Rassomning vafotidan keyin _____ uning nomiga qo'yildi.

Kim u ? (_____)

Variant № 7

Savol.

Xalq rassomi ... .. 1921-yilda tug'ilgan. Dastlabki ma'lumotni Toshkent rassomlik maktabida, oliy ma'lumotni Leningraddagi I.Repin nomli rassomlik institutida oldi. Rassom o'zining birinchi mustaqil ishi - «Xalq hofizi» suratidayoq xalqni, san'atni sevishi haqida hikoya qiladi. U keyingi yillarda mehnat mavzusidagi portretlarida zamondoshlarimiz obrazini yaratdi. Inson kishilarining o'y-fikrlari, orzu-umidlari va kechinmalarini aks ettirdi. «Onaning _____», «Surxondaryolik ayol portreti», «Mehnatda ham soldat» portretlarida rassom o'z qahramonlarining milliy xarakterini tabiat bilan bog'liq holda aks ettirdi. U O'zbekiston Badiiy akademiyasini Faxriy a'zosi.

Bilasizmi, kim u ? (_____).

Ностандарт тест топшириқлари

Мустақиллик йилларида бажарилган асарларнинг муаллифларини аниқланг ва жадвалга ҳар бир асар остига мос рақамларни ёзинг.

1) М.Саидов; 2) А.Икромжонов; 3) Б.Жалолов; 4) Н.Қўзибоев; 5) Р.Ахмедов; 6) Б.Бобоев;

ТУҒРИ ЖАВОБ: _____

Аҳмад Фарғонийга _____ шаҳрида ҳайкал қўйилган.

- А. Миср пойтахти Қоҳира шаҳрида;
- В. Россиянинг пойтахти Москва шаҳрида;
- С. Япониянинг пойтахти Токио шаҳрида;
- Д. Озарбайжоннинг пойтахти Боку шаҳрида.

С. Абдурашидов

GLOSSARIY

Pedagogik texnologiya doirasida yuzaga kelgan atamalarni to'g'ri qo'llash maqsadida quyida ularning aniq ta'rifini berib o'tishga harakat qilamiz:

Pedagogik texnologiya – bu muayyan loyiha asosida tashkil etiladigan, aniq maqcadga yo'naltirilgan hamda ushbu maqcadning natijalanishini kafolatlovchi pedagogik faoliyat jarayonining mazmunidir.

O'qitish texnologiyasi – o'quv mashg'ulotining har bir bosqichini alohida-alohida loyihalash, kutiladigan natijalarni oldindan aniqlashtirish, har bosqichda qo'llanadigan shakl, metod va vositalarini oqilona tanlab olish, professor-o'qituvchi va o'quvchining vazifalarini oydinlashtirish qaratilgan algoritmik ketma-ketlik.

Tarbiya texnologiyasi – tarbiya natijalariga asoslanib, tarbiyaning maqsad va vazifalarini oydinlashtirish, tarbiya jarayonining har bir bosqichini alohida-alohida loyihalash, tarbiyaning shakl, metod va vositalarini aniq belgilab olishga qaratilgan tizimli jarayon.

Identiv o'quv maqsadi – texnologik jarayonning asosiy komponenti bo'lib, kutiladigan natijaga aynan mos keladigan o'quv maqsadi.

Interfaol metod – o'quv jarayonining tarkibiy qismi bo'lib, bir vaqtning o'zida ham professor-o'qituvchi, ham o'quvchini faollashtirishga yo'naltirilgan o'qitish usullari majmui.

Grafik organayzerlar – o'quv jarayonida qo'yilgan maqsadga erishishda yordam beruvchi chizma, jadval, grafiklar majmui. Agar grafik organayzerlarni o'qituvchi tayyor (to'ldirilgan) holda qo'llasa vosita vazifasini, o'quvchilarning mashg'ulot mavzusiga doir bilimlarini mustahkamlash va fikrlashini rivojlantirish maqsadida ishlatilsa, metod vazifasini bajaradi.

Termin	O'zbek tilidagi sharhi	Ingliz tilidagi sharhi
Algoritm	Modul ta'limi tarkibiy bo'laklarining o'zaro joylashishi hamda texnologik jarayonni amalga oshirish ketma-ketligining avvaldan belgilangan tartib-qoidalar	Rules initially established to realize an interposition of parts of module education and sequence of technological process
Aralash model	Masofaviy ta'limning turli shakllari, bir necha shakllarning integratsiyasiga asoslangan model	Model based on various forms distance learning and integration of some forms
Aralash o'qitish	Onlayn o'quv materiallari hamda o'qituvchi rahbarligida guruhda ta'lim olishga asoslangan o'qitish shakli	A form of teaching based on a group learning under the supervision of a teacher using online study materials
"Assesment" texnologiyasi	Talabalarning bilim, ko'nikma va malakalari darajasini har tomonlama, xolis baholash imkoniyatini ta'minlovchi topshiriqlar to'plami	A set of assignments intended for comprehensive assessment of skill and competence level of students
Axborotli loyihalar	O'quv jarayonini tashkil etish yoki boshqa ta'limiy xarakterga ega buyurtmalarni bajarish maqsadida nazariy axborotlarni yig'ishga yo'naltirilgan loyihalar	Projects intended for collecting theoretical information aiming at realization of scientific projects or organization of educational process
Validatsiya	Ta'lim mahsuloti, ta'lim xizmatlari yoki ta'lim tizimi iste'molchilari ehtiyojlarining qondirilishi	Satisfaction of interests of customers in educational and service system
Vebinar texnologiya	Web texnologiyalar asosi (onlayn tadbirlar va ta'lim vositalari yordami)da tashkil etiladigan seminar, konferensiya, bahs-munozara, uchrashuv,	Broadcasting organized via Internet transmitting live seminars, conferences, debates, presentations, negotiations, meetings, trainings, various events

	taqdimot, trening, turli voqea yok hodisalar bo'yicha Internet tarmog'i orqali tashkil etiladigan to'g'ridan to'g'ri uzatiladigan lavha (translyasiya)lar	with the help of Web technologies
Dars ishlanmasi	Ta'limiy mazmunga ega loyiha va o'qituvchi tomonidan tuzilishi majburiy bo'lgan hujjat	An obligatory document completed by a teacher and a project that has educational essence
Dasturiy ta'lim	1) o'qitishning talaba, talabalar ehtiyoji, qiziqishi, bilimi, dunyoqarashi, ular tomonidan o'quv materiallarini o'zlashtirishda duch kelish ehtimoli bo'lgan muammolar, o'quv fanining imkoniyatlarini inobatga olgan holda tashkil etiladigan ta'lim; 2) pedagogik texnologiyalaridan biri	1) education organized considering interests and needs, outlook of students, problems that appear in assimilation of study materials by students, and opportunities of the academic subject; 2) one of the pedagogical technologies
Dramatik o'yinlar	Psixologik hamda ijtimoiy masalalarni hal qilishga yo'naltirilgan o'yinlar	Games intended for solving psychologic and social issues
Didaktik o'yinlar	O'rganilayotgan ob'ekt, hodisa, jarayonlarni modellashtirish asosida talabalarning bilishga bo'lgan qiziqishlari, faolliklarini oshiradigan o'quv faoliyati turi	A type of a study activity that increases activeness, interest of students in getting knowledge based on the modeling of processes, events, objects that are being studied
Ijodiy loyihalar	Indivuiual yoki hamkorlik asosida ijodiy xarakterga ega yangi ta'lim mahsulotlari (ijodiy hisobot, ko'rgazma, dizayn, videofilm, nashr ishlari – kitob, almanax,	The projects intended to creat new educational products (activity report, exhibition, design, videofilm, publishing works: books, literary miscellany, pamphlets,

	buklet, albom, bosma va elektron jurnal, kompyuter dasturlari kabilar)ni yaratishga yo'naltirilgan loyihalar	albums, printed and electronic journals, computer programmes) that have creative characteristics based on cooperation and individual activity
Imitatsion o'yinlar	Ishlab chiqarish korxonalari, ish o'rinlari, firmalar, tashkilotlarda xodimlar tomonidan amalga oshiriladigan faoliyatni imitatsiyalash (taqlid qilish, ko'chirish) asosida talabalarni muayyan amaliy yoki kasbiy faoliyatga samarali tayyorlashga yo'naltiradigan o'yinlar	Activities aimed at effective preparing students for certain activities based on imitation of activity carried out by employees of organizations, companies, factories
Invigilator	Masofaviy ta'lim asosida tashkil etiladigan o'qitish natijalarini nazorat qiluvchi mutaxassis-pedagog	A specialist-pedagog who controls the results of teaching in the frames of distance learning
Individual ta'lim	Ta'lim jarayonida o'qituvchining faqatgina bir nafar talaba bilan yoki talabaning ta'lim vositalari (adabiyotlar, kompyuter, televidenie, radio va b. axborot texnologiyalar) bilan o'zaro hamkorligi asosida o'quv materiallarining o'zlashtirilishini ta'minlashga yo'naltirilgan ta'lim	Education aimed at developing of mastering skills of a student in cooperatuion with a single student or educational means (literature, computer, television, redio, etc.) during educational process
Innovatsion ta'lim	Talabada yangi g'oya, me'yor, qoidalarni yaratish, o'zga shaxslar tomonidan yaratilgan ilg'or g'oyalar, me'yor, qoidalarni tabiiy qabul qilishga oid sifatlar,	Education that allows to develop skills and qualities f a student

	malakalarni shakllantirish imkoniyatini yaratadigan ta'lim	
Innovatsion faoliyat	Yangi ijtimoiy talablarning an'anaviy me'yorlarga mos kelmasligi yoki yangi shakllanayotgan g'oyalarning mavjud g'oyalarni inkor etishi natijasida vujudga keladigan majmual muammolarni echishga qaratilgan faoliyat	An activity carried out for solving a set of problems that occur as a result of rejecting new developing ideas or inappropriateness of new social requirements to traditional standards
Innovatsiya	Muayyan tizimning ichki tuzilishini o'zgartirishga qaratilgan faoliyat	An activity aimed at changing the internal structure of a certain system
Interfaol ta'lim	Talabalarning bilim, ko'nikma, malaka va muayyan axloqiy sifatlarni o'zlashtirish yo'lidagi o'zaro harakatini tashkil etishga asoslanuvchi ta'lim	The education based on organization of interaction in mastering by students certain moral qualities, skills and knowledge
Ishbilarmonlik o'yinlari	Ma'lum faoliyat, jarayon yoki munosabatlar mazmunini yoritish, ularni samarali, to'g'ri, oqilona uyushtirishga doir ko'nikma, malaka va sifatlarni o'zlashtirish maqsadida tashkil etiladigan o'yinlar	Activities organized in order to master skills in running a certain activity, process or relationships and their effective and proper organization
"Keys-stadi" texnologiyasi	Muammoli vaziyat; talabalarda aniq, real yoki sun'iy yaratilgan muammoli vaziyatni tahlil qilish orqali eng maqbul variantlarini topish ko'nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladigan texnologiya	A technology that forms skills in searching for proper variants by analyzing created or authentic dilemma (problematic situation) or problems
Kompyuter ta'limi	Talabalarning o'qish, mustaqil ta'lim va o'z-o'zini nazorat qilishni o'z	The education organized based on the computer technologies,

	ichiga oladigan bilish faoliyatini boshqarishda pedagogning axborotlarni to'plash va uzatishdan iborat faoliyatining modeli sifatida kompyuter texnikasi, telekommunikatsiya vositalari hamda dasturiy-metodik ta'minot asosida tashkil etiladigan ta'lim	telecommunication means and programme and methodological provision as an activity model of a pedagog that comprises collecting and transferring information in controlling the activity of an independent education and self-control of students
Kompyuter ta'limi texnologiyalari	Talabalarning o'qish, mustaqil ta'lim va o'z-o'zini nazorat qilishni o'z ichiga oladigan bilish faoliyatini boshqarishda pedagogning axborotlarni to'plash va uzatishdan iborat faoliyatining modeli sifatida kompyuter texnikasi, telekommunikatsiya vositalari hamda dasturiy-metodik ta'minot asosida tashkil etiladigan ta'limning shakl, metod va vositalari majmui	A set of forms, means and methods of education organized based on the computer technologies, telecommunication means and programme and methodological provision as an activity model of a pedagog that comprises collecting and transferring information in controlling the activity of an independent education and self-control of students
Konsorsium	Masofaviy ta'limni tashkil etuvchi ikki universitetdan iborat birlashma	A union of two universities that organize a distance learning
Loyihalash	Boshlang'ich ma'lumotlar, aniq belgilangan vaqt, maxsus tanlangan shakl, metod va vositalarga tayanib, kutiladigan natijani taxmin qilish, bashoratlash, rejalashtirish orqali avvaldan faoliyat modelini tuzish, faoliyat yoki jarayon mazmunini ishlab chiqishga qaratilgan amaliy harakat	An action aimed at developing the essence of an activity or process, activity model by assuming, predicting, planning an expected result based on the initial information, specifically chosen form, method and means
Loyiha	Aniq reja, maqsad asosida	A result of an action aimed

	uning natijalanishini kafolatlagan holda pedagogik faoliyat mazmunini ishlab chiqishga qaratilgan harakat mahsuli	at developing the essence of pedagogical activity based on a certain plan, aim and by guaranteeing its effectiveness
Loyiha metodi	O'quv jarayonini individuallashtirish, talabaning o'zini mustaqil namoyon qilishini rejalashtirish, o'z faoliyatini oqilona tashkillashtirish va nazorat qilish imkoniyatini beradigan ta'lim metodlari majmui	A set of educational methods that allow individualization of educational process, independent planning of students' performance, control and proper organization of an activity
Loyiha ta'limi	Ta'limiy xarakterdagi aniq reja, maqsad asosida uning natijalanishini kafolatlagan holda pedagogik faoliyat mazmunini ishlab chiqishga yo'naltirilgan ta'lim	Education aimed at developing the essence of pedagogical activity by guaranteeing the effectiveness of a plan and aim that have educational characteristics
Masofaviy ta'lim	Muayyan nuqtadan axborot-kommunikatsiya vositalari (video, audio, kompyuter, multimedia, radio, televidenie va b.) yordamida ta'lim xizmatlarini ko'rsatish, ta'limiy mahsulotlarni tarqatish va etkazib berishdai an'anaviy hamda innovatsion shakl, metod, vositalarga asoslangan holda ta'lim resurslaridan foydalanishga yo'naltirilgan ta'lim	Education aimed at using study resources based on innovational form, method and means in organizing study services, expanding and delivering study products with the help of certain information communication means (video, audio, computer, multimedia, radio, television, etc.)
Masofaviy ta'lim texnologiyalari	Ta'limning belgilangan mazmun asosida amalga oshirilishini ta'minlashga yo'naltirilgan shakl, metod va vositalar majmuasidir	A set of forms, methods and means used for increasing effectiveness of education and educational process

Mahorat darslari	Ochiq tashkil etilib, ilg'or pedagogik tajribalarni targ'ib etishga yo'naltirilgan samarali o'qitish shakli	An effective form of teaching organized to spread progressive pedagogical experiences
Moderator	Masofaviy ta'lim negizida tashkil etilayotgan seminar, trening, davra suhbatlari va forumlarga boshchilik qiluvchi (boshqaruvchi) pedagog	A pedagog leading seminars, trainings, debates and forums organized in the frames of distance learning
Modellashtirish	Hodisa, jarayon yoki tizimning umumiy mohiyatini to'la yorituvchi modelni yaratish	Developing a model that discloses principal essence of an event, process and system
Model	Real, haqiqatda mavjud bo'lgan ob'ektning soddalashtirilgan, kichraytirilgan (kattalashtirilgan) yoki unga o'xshagan nusxasi	A simplified or lessened copy of a real and authentic object
Modernizatsiya	Ob'ektning yangi talablar va me'yorlar, texnik ko'rsatmalar, sifat ko'rsatkichlariga mos ravishda yangilanishi	Renewal of the object according to the new requirements, quality indicators and technical regulations
Modul	1) tizim ichidagi o'zaro chambarchas bog'liq elementlardan iborat tugun; 2) muayyan texnologiyani tashkil qiluvchi tarkibiy bo'laklarni ifodalovchi atama; 3) o'quv materialining mantiqan tugallangan birligi	1) units that consists of interrelated elements in the system; 2) notion meaning parts that create a certain technology; 3) logically completed units of study materials
Modul ta'limi	O'quv jarayonini tashkil etishning muayyan shakli bo'lib, unga ko'ra o'quv materialini mantiqiy tugallangan birliklari – modullarga asoslangan holda ma'lum bosqich va	A certain form of organization of educational process, according to which the logically completed units of study materials are mastered based on the certain stages and steps

	qadamlar asosida o'zlashtiriladi	
Muammoli vaziyat	Talabalarning ma'lum topshiriqlarni bajarish (masalani echish, savolga javob topish) jarayonida yuzaga kelgan ziddiyatni anglashi bilan bog'liq ruhiy holati bo'lib, u hal etilayotgan masala bilan bog'liq yangi bilimlarni izlashni taqozo etadi	It is a psychological state of a student that is related with tension that occurs during a process of accomplishing the assignments, and it requires to master skills, knowledge for successful and effective accomplishment
Muammoli ma'ruza	O'qituvchi tomonidan talabani muammoli vaziyat, muammoli masalani hal etishga yo'naltirish orqali unda bilish faolliyatini oshirishga yo'naltirilgan ma'ruza	A lecture aimed at increasing students' study activity in solving an issue or dilemma
Muammoli ta'lim	Talabalarda ijodiy izlanish, kichik tadqiqotlarni amalga oshirish, muayyan farazlarni ilgari surish, natijalarni asoslash, ma'lum xulosalarga kelish kabi ko'nikma va malakalarni shakllantirishga yo'naltirilgan ta'lim	Education aimed at developing students' competence and skills in carrying out creative researches, promoting certain theories, reasoning the results, coming to some conclusions
Muammoli ta'lim texnologiyalari	talabalarda ijodiy izlanish, kichik tadqiqotlarni amalga oshirish, muayyan farazlarni ilgari surish, natijalarni asoslash, ma'lum xulosalarga kelish kabi ko'nikma va malakalarni shakllantirishga xizmat qiladigan ta'lim texnologiyalari	The technologies that develop students' competence and skills in carrying out creative researches, promoting certain theories, reasoning the results, coming to some conclusions
Muammo	Hal qilinishi muhim nazariy va amaliy	an issue that has practical and theoretical significance

	ahamiyatga ega bo'lgan masala	and needs to be dealt with or solved
Mustaqil ta'lim	OTM talabalarida pedagog rahbarligi va nazorati ostida o'quv hamda mutaxassislik fanlari bo'yicha ma'ruza, seminar va amaliy mashg'ulotlarida egallangan BKMni mustahkamlash, boyitish, ular tomonidan yangi BKMni mustaqil o'zlashtirilishini ta'minlash, ularni kasbiy faoliyatni mustaqil tashkil eta olishga tayyorlashga yo'naltirilgan ta'lim	education aimed at preparing the students of higher educational institutions for independent organization of professional activity, self-mastering and improving skills and competence obtained in lectures, seminars and practical lessons on specialized study subjects under the supervision and control of pedagogs
Novatsiya	Tizimdagi ayrim elementlarnigina o'zgartirishga xizmat qiluvchi faoliyat	An activity that serves to change certain elements in the system
Pedagogik muammo	Hal qilinishi zarur, biroq, hali echish usuli noma'lum bo'lgan pedagogik xarakterdagi masala	A pedagogical issue that must be solved but has uncertain ways of solution
"Portfolio"	Avtobiografik xarakterga ega hujjatlar to'plami	A set of autobiographical documents
Repetitorlik ta'limi	Individual ta'limning eng ommalashgan zamonaviy turi	A modern type of popular individual learning
Rivojlanish	SHaxsning fiziologik hamda intellektual o'sishida namoyon bo'ladigan miqdor va sifat o'zgarishlar mohiyatini ifoda etuvchi murakkab jarayon	A complicated process of qualitative and quantitative changes in individual's physiological and intellectual development
Rivojlantiruvchi ta'lim	Talabalarning ichki imkoniyatlari rivojlantirish	Education aimed at revealing and developing

	va ularni to'la ro'yobga chiqarishga yo'naltirilgan ta'lim	students' inner capacities
Rolli o'yinlar	Ma'lum bir shaxsning vazifa va majburiyatlarini bajarishdagi ruhiy holati, xatti-harakatlar mohiyatini ochib berishga yo'naltirilgan o'yinlar	Activities that allow to explore the psychological state and actions of an individual when accomplishing the assignments and obligations
Syujetli o'yinlar	Pedagogik voqelik, hodisalar bayonining muayyan izchilligi va unda ishtirok etayotgan shaxslar faoliyatining o'zaro bog'liqligiga asoslangan o'yinlar	Activities that are organized based on the interrelation of activities of individuals who participate in pedagogical situations
Tadqiqot loyihalari	Ilmiy izlanish xarakteriga ega loyihalar	Projects that have scientific study characteristics
Ta'lim jarayonini loyihalashtirish	O'qituvchi tomonidan talabaning muammoni izlash, uni hal etish bo'yicha faoliyatni rejalashtirish va tashkillashtirishdan to ommaviy baholashgacha bo'lgan mustaqil harakat qilishini ta'minlovchi maxsus tashkil etilgan maqsadli o'quv faoliyati	A targeted educational activity organized in order to develop students' skills in carrying out independent actions to plan and organize activities and its assessment
Ta'lim innovatsiyalari	Ta'lim sohasi yoki o'quv jarayonida mavjud muammoni yangicha yondashuv asosida echish maqsadida qo'llanilib, avvalgidan ancha samarali natijani kafolatlay oladigan shakl, metod va texnologiyalar	Forms, methods and technologies that are used for innovative solutions to existing problems in learning process or educational sphere and that guarantee effective results
Tayanch konspekt	Nazariy o'quv materiali (axboroti)ni grafikli tasvir (qisqa xulosa, tushuntiruvchi surat, shartli ramz, sxema, javal,	A conspect about theoretical learning materials (information) depicted with graphic pictures (brief conclusion, explaining

	grafik chizma va b.)da ifodalovchi konspekt	pictures, signs, schems, charts)
Ta'lim tizimini modernizatsiyalash	Jamiyatning ijtimoiy, iqtisodiy va madaniy ehtiyojlarini, jamiyat va davlatning malakali kadrlarga, shaxsning esa sifatli ta'lim olish bo'lgan talabini qondirish yo'lida uzluksiz ta'lim tizimini barqaror rivojlanishini ta'minlash maqsadida mavjud mexanizmning qayta ishlab chiqilishi yoki takomillashtirilishi	Improving or developing an existing mechanism in order to provide sustainable development of continuous educational system that meets students' needs and interests as well as society's social, economic and cultural and country's skilled personal needs
Texnologik model (pasport)	Ta'lim yoki ma'naviy-ma'rifiy tadbirning asosiy ko'rsatkichlari va ularning texnologik tavsifini yorituvchi hujjat	A document that reveals main indicators of education or spiritual and educational events and their technological characteristics
Texnologik xarita	Ta'lim jarayonni bajaruvchi yoki ma'lum ob'ektga texnik xizmat ko'rsatuvchi pedagoglarga taqdim etiladigan barcha zarur ma'lumotlar, ko'rsatmalarni o'z ichiga olgan hujjat	A document that comprises all necessary information that is represented to pedagogues that lead educational process or those who carry out technical services to a certain object
Tyutor	O'quv kurslari uchun interfaol metodlarni tanlovchi, ma'ruza o'qituvchisi bilan talaba o'rtasida ta'limiy aloqani o'rnatuvchi ustoz, murabbiy	A teacher, coach who uses interactive methods for courses and establishes learning communication between a student and lecturer
Uzoqlashtirilgan auditoriyalar	Bir oliy o'quv yurtida tashkil etilayotgan o'quv kurslari, ma'ruza va seminarlarning undan uzoq masofada joylashgan ta'lim muassasalarining o'quv audito-riyalariga	A transmission of courses, lectures and seminars to classrooms or lecture halls in remote places organized in universities (colleges) via telecommunication means in the form of synchronous

	telekommunikatsiya vositalari orqali sinxron teleko'rsatuv, videoanjuan va radio eshittirish ko'rinishida uzatilishi	TV or radio programs, video forums
Fasilitator	Masofaviy ta'lim xizmatidan foydalanayotgan guruhlarining faoliyatini natijasini muammoning ilmiy echimini topishga yo'naltiruvchi, guruhlarda yuzaga keladigan muloqotni rivojlantiruvchi, shuningdek, guruhlar faoliyatini xolis, samarali baholovchi pedagog	A teacher who helps to search for scientific solutions to the problem of the results of activities of groups that use distance learning services, and who develops communication occurring in groups, effectively and objectively assesses activity of groups
Franchayzing	O'zaro hamkor universitetlarning bir-birlariga o'zlari tomonidan tashkil etiladigan masofaviy ta'lim kurslarini tashkil etish huquqining berishi	Rights that are given by partner universities to other universities for carrying out distance learning courses
SHaxsga yo'naltirilgan ta'lim	Talabani fikrlash va harakat strategiyasini inobatga olgan holda uning shaxsi, o'ziga xos xususiyatlari, qobiliyatini rivojlantirishga yo'naltirilgan ta'lim	Education aimed at developing particular characteristics and abilities and personality of a student by considering his thinking and action strategies
SHaxsni rivojlantirish	Individu vaqt nuqtai nazaridan jismoniy va ruhiy o'zgarishlarning sodir bo'lish jarayoni	A process of occurring physical and psychological changes in an individual
Edvayzer	Bitiruv malakaviy ishi, kurs loyihalarining talabalar tomonidan individual, mustaqil bajarilishi vaqtida metodik yordam beradigan maslahatchi	An advisor who assists in an independent accomplishment of a thesis, course projects by students
O'yin	Kishilik faoliyatining	An important type of

	muhim turi hamda ijtimoiy munosabatlar mazmunining bolalar tomonidan imitatsiyalash (ko'chirish, taqlid qilish) asosida o'zlashtirish shakli	individual's activity and a form or method of mastering by imitating the relationships by children
O'yin texnologiyalari (o'yin ta'limi)	Ijtimoiy tajribalarni o'zlashtirishning barcha ko'rinishlari: bilim, ko'nikma, malaka hamda hissiy-baholovchi faoliyat jarayonini hosil qilishga yo'naltirilgan shartli o'quv vaziyatlarini ifodalovchi shaxsga yo'naltirilgan ta'lim (pedagogik texnologiya) turlaridan biri	One of the types of education (pedagogical technologies) aimed at creating a process of emotional and assessment activity as well as skills and competence that are the forms of mastering various social experiences by a student
O'quv loyihasi	1) talablarning muammolarni izlash, tadqiqot qilish va echish, natija (echim)ni mahsulot ko'rinishida rasmiylashtirishga qaratilgan mustaqil o'quv faoliyatini tashkil etish usuli; 2) nazariy bilimlar asosida amaliy topshiriqlarni echishga qaratilgan o'quv harakati vositasi; 3) rivojlantirish, tarbiyalash, ta'lim berish, bilimlarni boyitish, mustahkamlash va malakalarni shakllantirishga yo'naltirilgan didaktik vosita	1) a method of organizing an independent learning activity carried out by students for searching, studying and solving the problems and representing a result in the form of a product; 2) means of learning activities carried out by students for accomplishing the practical assignments based on theoretical knowledge; 3) a didactic mean that develops, educates, increases knowledge and develops skills, competence
O'quv topshiriqlari	O'rganilayotgan mavzu bo'yicha talabalar tomonidan o'zlashtirilgan bilim, ko'nikma va	A set of learning assignments that allows to identify the level of knowledge, skills and

	malakalar darajasini aniqlashga xizmat qiladigan ta'limiy vazifalar yig'indisi	competence of students on a certain subject
Hamkorlik ta'limi	O'quv jarayonida talabalarning jamoada, kichik guruh va juftlikda bilimlarni birgalikda o'zlashtirishlari, o'zaro rivojlanishlari, "pedagog-talaba(lar)" munosabatining hamkorlikda tashkil etilishini ifodalovchi ta'lim	Education based on cooperation of a teacher and student, and cooperation of students for mastering learning materials and improving in a team, small groups or in pairs in a learning process
Hamkorlik ta'limi texnologiyalari	O'quv jarayonida talabalarning jamoada, kichik guruh va juftlikda bilimlarni birgalikda o'zlashtirishlari, o'zaro rivojlanishlari, shuning-dek, "pedagog-talaba(lar)" munosabatining hamkorlikda tashkil etilishini ta'minlovchi ta'limiy xarakterdagi texnologiyalar	Educational technologies that allow to establish relationships based on cooperation of a teacher and student, and cooperation of students for mastering learning materials and improving in a team, small groups or in pairs in a learning process

TAVSIYA ETILADIGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. – T.: O'zbekiston, 2007. –40 b.
2. Kadrlar tayyorlash milliy dasturi. // Barkamol avlod – O'zbekiston taraqqiyotining poydevori. –Toshkent: SHARQ, 1997. 34-63 b
3. «Ta'lim to'g'risida»gi O'zbekiston Respublikasining qonuni.// Barkamol avlod – O'zbekiston taraqqiyotining poydevori. – T.: Sharq, 1997. 20-29 b.
4. «Xalq badiiy hunarmandchiliklari va amaliy san'atni yanada rivojlantirish davlat yo'li bilan qo'llab-quvvatlash chora tadbirlari to'g'risida»gi Farmoni. 1997 yil 31 mart P.F.-1714. –T.: O'zbekiston Respublikasi Oliy majlisining Axborotnomasi, -1997. -№2. 21-23 b.
5. Abdullayev N.A. San'at tarixi. I tom. –T.: O'qituvchi, 1987. -10-18 b., -42-51 b.
6. Abdullayev N.A. San'at tarixi. II tom. –T.: San'at, 2001. -192 b.
7. Abdirasilov S., Tolipov N. Rangtasvir. –T.: O'MKHTM, BILIM, 2005.-160 b.
8. Abdirasilov S., B.Boymetov, Tolipov N. Tasviriy san'at. –T.ILM ZIYO, 2010. -176. d.
9. Azizxo'jayeva N.N. O'quv jarayonining samaradorligini oshirishda pedagogik texnologiyalar. O'quv qo'llanma. –T.: 2007 y.
10. Azizxo'jayeva N.N. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. –T.: O'zbekiston Yozuvchilar uyushmasi Adabiyot jamg'armasi nashriyoti, 2006. -160 b.
11. Azimov I.M. O'zbekiston naqshu nigorlari. [Rospisi O'zbekistonda]. –T.: G'afur G'ulom, 1987. 5-10-142 b.
12. Azimova B. Natyurmort tuzish va tasvirlash metodikasi. – T.: O'qituvchi, 1984. – 55 b.
13. Abu Nosir Farobiy. Fozil odamlar shahri. – T.: A. Qodiriy. 1993. – 223 b.- 17 -75 b.
14. Annamuratova S.K. Xudojestvenno-esteticheskoy vospitanie shkolnikov Uzbekistana.-T.: Fan, 1991.- 370 s.
15. Abu Rayhon Beruniy. Tanlangan asarlar. – T.:1957. – 39 b.
16. Abdurasilov S., Tolipov N. Tasviriy san'at o'qitish metodikasi (amaliy mashg'ulotlar). – T.: Aloqachi, 2007. – 142 b.
17. Abdirasilov S., B. Boymetov, Tolipov N. Tasviriy san'at.–T.: Cho'lpon nomidagi –matbaa ijodiy uyi, 2006., -176.
18. Abdullayev S.F. Teoreticheskie i metodicheskie osnovy ispolzovaniya narodnogo dekorativno-prikladnogo iskusstva Uzbekistana v podgotovke uchiteley izobrazitel'nogo iskusstva. Dissertatsiya kandidata pedagogicheskix nauk.-M.: 1989.-155 s.
19. Azimov I.I. Arxitekturnoe nasledie Ferganskoy doliny: Dissertatsiya kandidata arxitektury.- Tashkent: NII iskusstvovznaniya, 1989.-172 s.

20. Azimov I.I. Arxitektura Uzbekistana XVIII-nach XX vv. [traditsii i lokalnye osobennosti]: Dissertatsiya doktora arxitektury.-Tashkent: NII iskusstvovoznaniya, 1999.-281 s.
21. Alyaminov X.I. O'quvchilarga badiiy-estetik ta'lim berishda o'lkashunoslik materiallaridan foydalanish. (Qoraqalpog'iston Respublikasi umumiy o'rta ta'lim maktablarining 5-7-sinflari misolida). Pedagogika fanlari nomzodi dissertatsiyasi avtoreferati. T.: T.N. Qori-Niyoziy nomidagi O'zPFITL. 2007.-26 b.
22. Amanullayev A.A. Oliy O'quv yurtlarida talabalarni ganch o'yamakorligi to'garak ishlarini boshqarishga tayyorlashning ilmiy-metodik asoslari. (Badiiy-grafika fakultetlari misolida). Pedagogika fanlari nomzodi ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya. -T.: TDPU, 2001.-187 b.
23. Arutyunyan O.A. Razvitie xudojestvenno-tvorcheskix umeniy uchashixsya na zanyatiyax dekorativno-prikladnym iskusstvom (krujki, fakultativnye zanyatiya): Avtoreferat dissertatsiya na soiskanie uchenoy stepeni kandidata pedagogicheskix nauk. - Erevan.: 1995.-20 s.
24. Akilova K.B. Narodnoe dekorativno-prikladnoe iskusstvo Uzbekistana XX veka [problemy razvitiya]: Avtoreferat dissertatsii doktora iskusstvovedeniya. -NII iskusstvovoznaniya. T.: 2002. -57 b.
25. Abduraimov H. Tarbiyachi va tarbiyachilik kasbining ijtimoiy mohiyati. Xalq ta'limi.-Toshkent, 1996.№6,-B. 9-12.
26. Azimov I. Xiva minoralari. // SAN'AT. Toshkent 1999.-№1.-B.12.13.
27. Bulatov S.S. Ranglar tilsimi // Tafakkur. -Toshkent, 2004. -№1.-B.117-118.
28. Bulatov S.S. Kulolchilik buyumlarining xosiyatlari // Xalq ta'limi. -1998. -B. 87-90.
29. Bo'ranov B.O. Buxora turarjoy me'morligining ziynati // SAN'AT.-Toshkent, 2003.-№4.-B.27-28.
30. Baymetov B.B. Основы izucheniya natsionalnogo ornamenta i metodika ego obucheniya na xudojestvenno-graficheskix fakultetax pedagogicheskix institutov (na materiale Respubliki Uzbekistan) Dissertatsiya kandidata pedagogicheskix nauk.-M.: 1992.-180 s.
31. Bulatov S.S. Psixologa-pedagogicheskie osobennosti formirovaniya umeniy i navykov vo vneklassnoy rabote (na materiale obshchobrazovatelnykh shkol Uzbekistan) Dissertatsiya kandidata pedagogicheskix nauk.-M.:1985.-197 s.
32. Bulatov S.S. Narodnoe dekorativno-prikladnoe iskusstvo Uzbekistana v esteticheskom vospitanii shkolnikov: Avtoreferat dissertatsii na soiskanie uchenoy stepeni doktora pedagogicheskix nauk. - M.: 1993.-35 s.
33. Bositxonov Z. Xandasiy naqsh (tarix)larning echimlari. -T.: Ochiq jamiyati Instituti Ko'mak Jamg'armasining O'zbek Vakolatnomasi, 2002-88 b.
34. Bositxonov Z. Ganchkor san'ati. -T.: G'afur G'ulom, 1978. -84 b.

35. Bulatov M.S. Geometricheskaya garmonizatsiya v arxitektury sredney Azii IX-XV vv. -M.: Nauka, 1978.-380 s.
36. Bulatov S.S. O'zbek xalq amaliy bezak san'ati. -T.: Mehnat, 1991.142-150-152-154-155-157-159-164 b.
37. Bulatov S. Ganchkorlik, naqqoshlik va yog'och o'yamakorligiga oid atamalar izohli lug'ati. -T.: Mehnat, 1991.-80 b.
38. Bulatov S., Ashurova M. Amaliy san'at qisqacha lug'at. -T.: Qomuslar bosh tahririyati, 1992. -48 b.
39. Bulatov S., Muxtarov A. Ganchkorlik san'ati: -T.: Musiqa, 2006. -124 b.
40. Bulatov S., Tolipov N. Go'zallik falsafasi. -T.: Fan va texnologiya, 2008. -128 b.
41. Bakushinskiy A.V. Xudojestvennoe tvorchestvo i vospitanie.- Issledovanie i stati.- M.: Sov. xudojnik, 1981.
42. Bulatov S.S. Rangshunoslik. - T.: O'zbekiston faylasuflari milliy nashryoti. - T.: 2009 -160 b.
43. Boymetov B. Qalamtasvir asoslari. O'quv qo'llanma. - T.: 1999.- 49 b.
44. Boymetov B., Tolipov N. Maktabda Tasviriy san'at to'garagi (Mashg'ulot ishlanmalari). - T.: 1995 b.
45. Bo'ronov B.O. Buxoro naqqoshligining o'ziga xos xususiyatlari: Sb. nauch. Tr. Iz istorii kulturnogo naslediya Buxary.-Buxara, 2004.-Vyp.9. -S. 49-56.
46. Bo'ronov B.O. Naqqoshlikning motiv va obrazlari: Sb. nauch. Tr. Iz istorii kulturnogo naslediya Buxary.-Buxara, 2004 Vyp.9. - S.56-57.
47. Valiyeva S. Tasviriy san'at darslarida terening usuli:-T.: // Ma'rifat.-2003.
48. Vygotskiy L.S. Pedagogicheskaya psixologiya. / Pod red. Davydova V.V.-M.: Pedagogika, 1991.-90 s.
49. Vygotskiy L.S. Voobrajenie i tvorchestvo v detskom vozraste.- Psixologicheskii ocherk, - M.: Prosveteniye, 1991.- 90 s.
50. Vygotskiy L.S. Pedagogicheskaya psixologiya. / Pod red. V.V. Davydova. M.: Pedagogika, 1991. - 480 s.
51. Vohidova D., Nosirxo'jaeva G. "Etika" - T., TDYUI-2003.
52. Davletshin M.G., To'ychieva S.M. Umumiy psixologiya. -T.: Nizomiy nomidagi TDPU, 2004.-127 b.
53. Davletshin M.G. va boshqalar. YOsh davrlari va pedagogik psixologiya. -T.: Nizomiy nomidagi TDPU, 2004. -127 b.
54. Darnenov J.A. Teoriya i metodika izucheniya natsionalnogo iskusstva na xudojestvenno-graficheskix fakultetax pedagogicheskix vuzov (na materialax izobrazitelnogo i dekaratino-prikladnogo iskusstva Karakalpakistana): Avtoreferat dissertatsii na soiskanie uchenoy stepeni kandidata pedagogicheskix nauk.-T.: 2006.-26 b.

55. Davletshin M.G. Zamonaviy maktab o'qituvchisining psixologiyasi. – T.: O'zbekiston, 1999.- 30 b.
56. Djurayev R.X., Tolipov O'. Q. Pedagogika atamaları lug'ati. – T.: Fan, 2008.- 195 b.- 17-135 b.
57. Djurayev R.X., Turdiqulov E.O. Integratsiyalashga ta'lim nazariyasi va amaliyoti.-T.: 2009.- 14 b.
58. Yo'ldoshev J. G', Usmonov S.A. Pedagogik texnologiya asoslari. – T.: O'qituvchi, 2004.-104 b.
59. Zohidova D.A. O'rta asrlarda sharq hunarmandlar tayyorlash tajribalaridan kasb-hunar ta'limidan foydalanish. Pedagogika fanlari nomzodi dissertatsiyasi avtoreferati.-T.: UMKXTRI, 2001-15 b.
60. Zohidov P.SH. O'zbek memorchiligining ustozlari. –Toshkent.: O'zbekiston birlashgan nashriyoti, 1967. -21 b.
61. Ziyomuhamedov B., Tojiyev M. Pedagogik texnologiya: zamonaviy O'zbek milliy modeli. –T.: OO'MKHTRM, Lider Press nashriyoti, 2009.
62. Zohidov P.Sh. Me'mor olami. – Toshkent.: Qomuslar bosh tahririyati, 1996.- 238 b.
63. Ziyomuhamedov B. Komillikka eltuvchi kitob.-T.: 2006.350 b.
64. Zunnunov A. Pedagogika tarixi.- T.: 2004.- 196-197 b.
65. Zubareva N.M. Deti i izobrazitelnoe iskusstvo.-M.: 1998 g.
66. Zunnunov A., Tolipov O'.Q. Milliy qadriyatlar asosida o'quvchi shaxsini shakllantirish. – T.: SHarq, 2006.
67. Zohidova D.A. O'rta asrlarda sharq hunarmandlar tayyorlash tajribalaridan kasb-hunar ta'limidan foydalanish. Pedagogika fanlari nomzodi dissertatsiyasi avtoreferati.-T.: UMKXTRI, 2001-15 b.
68. Ismoilova Z.K. Talabalarning kasbiy-pedagogik malakalarini shakllantirish. Pedagogika fanlari nomzodi dissertatsiyasi.-T.: UMKXTRI. 2000.-133 b.
69. Ismoilova E.M. Vostochnaya miniatyura. –T.: 1980.-176 b. il.
70. Ishmuhammedov R. Innovatsion texnologiyalar yordamida ta'lim samaradorligini oshirish. -T.: Nizomiy nomidagi TDPU, 2005.-44 b.
71. Ishmuhammedov R., Abduqodirov A., Pardayev A. Ta'limda innovatsion texnologiyalar (ta'lim muassasalari pedagog-o'qituvchilari uchun amaliy tavsiyalar). -T.: Iste'dod, 2008.-180 b.
72. Ibragimov X.I., Yo'ldoshev U.A., Bobomirzayev X. Pedagogik psixologiya. O'quv qo'llanma.-T.: O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti, 2007.-407 b.
73. Yo'ldoshev J. Ta'lim yangilanish yo'lida.-T. O'qituvchi, 2000., 207 b.
74. Yo'ldoshev J. G', Usmanov S.A. Pedagogik texnologiya asoslari.- T.: O'qituvchi, 2004.- 101 b.
75. Yo'ldoshev H., Bulatov S. Ustoz va shogird odobi. –T.: O'zbekiston, 2005.-240 b.
76. Yo'ldoshev U.Y., Boqiyev R.R., Zokirova F.M. Informatika o'qitish

metodikasi: O'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi muassasalari uchun qo'llanma. – T.: "Talqin", 2005. -160 b.

77. Karimov V. Psixologiya. O'quv qo'llanma. –T.: Xalq merosi, «O'AJBIT markazi», 2002.-205 b.
78. Karimov V.M. va boshqalar. Mustaqil fikrlash: (Ak.litseylar va kasb-hunar kollejlari o'quvchilari uchun qo'llanma) –Toshkent: SHarq, 2000.-112 b.
79. Karimov T.S. i drugie. Metodshka obucheniya izobrazitelnoy deyatel'nost i konstruirovaniyu. –M.: Prosveteniye, 1991.-256 s.
80. Kuzin V.S. Psixologiya. 2-e izd. Pererab. i dop. M.: Vysshaya shkola, 1982.-256 s.
81. Kaykovus "Qobusnoma". – T.: 2006.-205 b.
82. Komenskiy YA.A. Buyuk didaktika.- T.: O'qituvchi, 1975 s.
83. Konov V.A. Kultura i arxitektura pedagogicheskogo prostranstva. // Voprosy filosofii. – 1996.- № 6.-53 s.
84. Kosakovskaya I. San'at tarixining muhim davrlari. //SAN'AT-Toshkent, 2004. -№1-3. -B. 6-9.
85. Krupskaya N.K. O professionalnoy orientatsii shkolnikov.-M.Prosveteniye, 1965.- 47 s.
86. Kasimov K. Xudojestvenno-esteticheskoe vospitanie uchashixsya v protsesse kruikovyx zanyatiy narodnoy rospisyu po derevu v obueobrazovatel'nyx shkolax Uzbekistana. Dissert. kand. ped. nauk.-M.: 1984.-240 s.
87. Kuzin V.S. Ideyno-esteticheskoe vospitanie uchashixsya na urokax izobrazitel'nogo iskusstva v shikole: Avtoref. Diss.dokt.ped.nauk.-Moskva, 1974.-60 s.
88. Mahmudov T. Mustaqillik va ma'naviyat (O'zbekiston Respublikasi Prezidenti I.Karimov asarlari asosida). - T.: sharq, 2001.-160 b.
89. Maktabda Tasviriy san'at to'garagi. (mashg'ulot ishlanmalari).- T.: 1995.-47 b.
90. Majidov J. Tasviriy san'atdan sinfdan tashqari ishlar – T.: O'qituvchi, 1983.-80 b.
91. Metodika obucheniya izobrazitel'noe deyatel'nosti i konstruirovaniyu //Pod red. T.S.Komarovoy. - M.: 1992.
92. Mustaqillik: izohi ilmiy – ommabob lug'at. Abdullaev M., Abdurazzoqova G va boshq.-T.: "SHarq", 1998.-320 b.18-19 b.
93. Musurmonova O. Ma'naviy qadriyatlar va yoshlar tarbiyasi.-T.: O'qituvchi, 1992.-192 b.
94. Maxmudov T. Estetika jivopisi Uzbekistana,- Tashkent: G.Gulyam, 1983.-224 s.
95. Mudrik A.V. Obueenie shkolnikov.-M.: Znanie, 1987.-80 s.
96. Mazur V.A. Didakticheskie usloviya natsionalnom xudojestvennom remeslom v professional'nyx ucheliixax Uzbekistana. Avtoreferat dissertatsii na

soiskanie uchenoy stepeni kandidata pedagogicheskix nauk. -T.: NIPO, 1986.-18 s.

97. Mullaxmetov R.G. Nauchno-metodicheskie osnovy individualnoy uchebno-vospitatelnoy raboty uchitelya professionalnogo obrazovaniya: Avtoreferat dissertatsii na soiskanie uchenoy stepeni kandidata pedagogicheskix nauk. -T.: 2008.-28 b.

98. Nabiyeu M. Rangshunoslik. - Toshkent: O'qituvchi, 1996.-39 b.

99. Nabiyeu M., Azimova B. Rasm chizishni o'rgatish metodikasi. -T.: O'qituvchi, 1994.-320 b.

100. Nishonov S. Ma'naviyat darslari. -T.: O'qituvchi, 1994.-320 b.

101. Nosirxo'jayeva G.A. "Estetika". T.:2003.

102. Narodnogo jiliща vsovremennoy praktike. -Toshkent.: 1980.-64 b. il.

103. Nazarov M.N. Shaxs faolligiga o'qituvchi mahorati. Xalq ta'limi.-Toshkent, 2004. №4.-B.34-37.

104. Nishonaliyev U., Usmonov S. O'quvchilarga amaliy bezak san'atini o'rgatish. (5-7 sinflarda yog'och o'ymakorligi va h.k.). // Xalq ta'limi. -Toshkent, №10-13. 1993. -B 44-45.

105. Nig'manov B. Naqqoshlik shakl yasash, mutanosiblik va oltin kesim masalalari tatbiqi. // Pedagogik ta'lim.-Toshkent, 2003.-№4.-B. 35-37.

106. Oyidinov N. O'zbekiston tasviriy san'ati tarixidan lavhalar. -T.: O'qituvchi, 1997.-96 b.

107. Oyidinov N. Rassom-o'qituvchilar tayyorlash muammolari. -T.: O'qituvchi. 1997. -234 b.

108. Oyidinov N. Rassom-o'qituvchilar tayyorlash muammolari.-T.: O'zbekiston- Ziyo-nashr, 1997.-214 b.

109. Oyidinov N. Ajdodlarimiz sanati va e'tiqodi.-T.: 1992.-

110. Oripov B. Vazimosvyaz urokov izobrazitelnogo iskusstva i biologii. - Avtoref.dis.kand.ped.nauk.-T.: 1983,-16 s.

111. Polyakova E.A. Rahimova Z.I. Sharq miniatyurasi va adabiyoti. -Toshkent: G'afur G'ulom, 1987.-283 b.

112. Pugachenkova G.A., Rempel L.I. Ocherki iskusstva Sredney Azii.-M.: Iskusstvo, 1982. -269 b.

113. Pedagogika. Minavvarov A.K. Tahriri ostida. Ostida. T.: O'qituvchi, 1996.-200 b.

114. Programma s kratkimi metodicheskimi rekomendatsiyami. Izobrazitelnoe iskusstvo i xudojestvennyy trud. 1-8 klasy.- M.: Prosvetshenie, 1990, -144. s.

115. Poluyanov YU.E. Izobrazitelnoe iskusstvo v sisteme razvivayushchego obucheniya. -M., 1992. -108.

116. Raxmanov G'A. Kasb-hunar kolleji ishlab chiqarish ta'limi ustalarining o'quvchilarga psixologik ta'sir ko'rsatish xususiyatlarini o'rganish. Psixologiya fanlari nomzodi dissertatsiyasi avtoreferati. -T.: O'zMU, 2000.-25 b.

117. Rempel L.I. Arxitekturny ornament Uzbekistana. Istoriya razvitiya i teoriya postroyeniya.-Toshkent: 1961. -604 b.

118. Rahmatullaev SH. O'zbek tilining etimologik lug'ati. -T.: 2003.-599 b. 68 b.

119. Russo J.J. Emil ili o vospitanie. Izb ped. Soch. V Z-x tomox.-Moskva.: 1961. -313 s.

120. Rasul-Zoda L. O'rta Osiyo me'morlik yodgorliklarini qayta loyihalashtirishda kompyuter grafikasi. // SAN'AT. -Toshkent, 1999.-№3. -B.12-13.

121. Solih Habibullo. Husnixatida go'zallik va hikmat uyg'unligi. // SAN'AT. -Toshkent, 2000.-№2.-B. 30-32.

122. Saidahmedov N. YAngi pedagogik texnologiyalar. (Nazariya va amaliyot).-T.: Iqtisod-moliya, 2003.

123. Saidahmedov N. Pedagogika yangicha fikrlash.-T.: Istiqbol, 2002.-43 b.

124. Serikov V.V. Obrazovanie i lichnost Teoriya i praktika proektirovaniya obrazovatelnyx sistem.-M.: I.K. "Logos", 1999.-272 s.

125. Safo O. Mustaqillik ma'naviyati va tarbiya asoslari. -T.: O'qituvchi. 1995. -208 b.

126. Sunnatov R.I. Samosoznanie sub'ekta jiznedeyatelnosti. -T.: fan, 2005.-382 s.

127. Saidahmedov N. Yangi pedagogika texnologiya. -T.:2003.

128. Saidahmedov N.S., Ochilov A. YAngi pedagogik texnologiya mohiyati va zamonoviy loyihasi. -T.: RTM, 1999.-55 b.

129. Saidahmedov N.S. Pedagogika yangicha fikrlash.-T.: Istiqbol, 2002.-62 b.

130. Saidahmedov N. Pedagogik amaliyotda yangi texnologiyalarni qo'llash namunalari. -T.: RTM, 2000. -46 b.

131. Safarov R. G'., Musaev U.Q. va b. Umumiy o'rta ta'lim mazmunini modernizatsiyalashning didaktik parametrlari. -T.: fan, 2008. 221 b.

132. Safarova R.G'., Inoyatova M.E. va b. Istiqboldagi ta'lim mazmunini modernizatsiyalashning didaktik asoslari. T.: fan, 2009.-239 b.

133. Saidov M.X., Peregudov L.V., Tohirov Z.T. Oliy ta'lim (lug'at -ma'lumotnoma) "Moliya" nashriyoti, 2003. -456 b. -411 b.

134. Sulaymonov A.P., Abdullaev N. Tasviriy san'at. 7-sinf o'quvchilari uchun darslik.-T.: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot matbaa-ijodiy uyi, 2007.-78 b.

135. Sulaymonov A., Alyaminov X. Tasviriy san'at darslarida o'lkashunoslik materiallaridan foydalanish metodikasi. T.: 2006. -43 b.

136. Sarsenbayeva R.M. Mehnat ta'limi negizida o'quv-tarbiyaviy tadbirlar o'tkazishni ilmiy-metodik asoslari (xalq hunarmandchiligi misolida) Ped fanl nomz dissertatsiyasi.-T.: UMKXTRI, 2004. -127 s.

137. Sulaymonov A. Xudojestvennoe vospitanie starsheklassnikov na

- zanyatiyax knijnoy grafikoy. Avtoref. Diss.kand.ped.nauk.-M.:1992.-16s.
138. Tolipov U., Usmonboeva M. Pedagogik texnologiya. (Nazariy va amaliy). -T.: Fan, 2005.
139. Tolipov O'., Usmonboeva M. Pedagogik texnologiyalarning tadbiqiy asoslari.-T.: Fan, 2006.-261 b.
140. Tasviriy sanat. 5-6- sinflari uchun darslik.-T.: O'z-n milliy kutubxonasi, 2006.- 43 b.
141. Tolipov O'. Q., Oliy pedagogik ta'lim tizimida umummehnat va kasbiy ko'nikma hamda malakalarni rivojlantirishning pedagogik texnologiyalari. Monografiya.-T.: Fan, 2004.-167 b.- 41 b.
142. Tolipov O'. Q., Usmonboeva M. Pedagogik texnologiyalarning tadbiqiy asoslari.-T.: Fan, 2006.-261 b.
143. Tolipov J. Numanova N. Ta'lim – tarbiya jarayonida zamonaviy pedagogik texnologiyalar // Xalq talimi.- Toshkent, 2002.-№ 3.-20-23 b.
144. Tolipov O'. Q., Sharipov Sh.S., Islomov I.N. O'quvchilar dizaynerlik ijodkorlik. Monografiya. -T.: Fan, 2006.- 96 b.
145. Tolipov O'. Q., Usmonboeva M. Pedagogik texnologiya: nazariy va amaliyot.-T.: Fan, 2005.
146. Tulyaganova Sh.E. Tasviriy san'atda manzara janri. // Uzluksiz ta'lim. - T.: 2009. -№2.-112 b.-56-59 b.
147. Tulyaganova Sh.E. Tasviriy san'at darsida o'quvchilarning ijodiy tasavvurini rivojlantirish. // O'zPFITI ilmiy - amaliy konf-ya.-T.: -334 b.- 326-328 b.
148. Tulyaganova Sh.E. Umumta'lim maktab o'quvchilarini tasviriy san'atga kasbiy qiziqitirishning muhim jihatlari // TDPU ilmiy - amaliy konf-ya.-T.: 2008. - 224 b.-91-92. b.
149. Tulyaganova Sh.E., Tulyaganova G.E.Tasviriy san'atda natyurmort janrining rivojlanishi. Konfe-ya.-T.: 2007.-151-155 b.
150. Tulyaganova Sh.E. Mutaqakkirlar merosi – yoshlar tarbiyasining asosi. // TDPU ijtimoiy-gumonitar fanlar. T.: 2008.- b.-10-11 b.
151. Turdiyev A. Tasviriy san'at darslarida va darsdan tashqari
152. Tulenova K.J., Rustamova M.A. Fanning falsafiy muammolari.-T.: 2009.
153. Tolipov N.X. Teoriya i metodika xudojestvennogo obrazovaniya uchashixsya 1-7 klassov vo vneskolnyx uchrejdeniyax. Avtoreferat dissertatsii na soiskanie uchenoy stepeni kandidata pedagogicheskix nauk. - M.:1994.-17 s.
154. Turdaliyev A. Tasviriy san'at darslari va darsdan tashqari mashg'ulotlar jarayonida o'quvchilarni badiiy kasb-hunarga yo'naltirish. Ped. fanl. nomz. dissert. avtoreferati.-T.: O'zPFITI, 1997.-18 b.
155. Umarov A., Ahmedov M.Tasviriy san'at atamalarining izohli lug'ati.T.: 1997.-34 b.
156. Ushinskiy K.D. Proekt uchitelskoy seminarii // Sobr.soch.-M.,L.:Izd-voAPN RSFSR,1984.-T.2. 406 s.-32-64.

157. Usmonov S. O'quvchilarni kasb tanlashga yo'naltirish.-T.: O'qituvchi, 1987.-26 b.
158. Umarov E. Estetika. (Nafosatshunoslik): Oliy o'quv yurti. Talabalari uchun o'quv qo'llanma.-T.: O'zbekiston, 1995.-246 b.-135 b.
159. Usmonov O. Kamoliddin Behzod va uning naqqoshlik maktabi.-Toshkent: Fan, 1977.-160 b.
160. Hasanov R. Tasviriy san'at asoslari. O'quv qo'llanma.-T.:2009.-202 b.-4 b.
161. Hasanov R. Tasviriy san'at darslari. (5-sinf). O'qituvchilar uchun metodik qo'llanma.-T.: O'qituvchi, 1997.- 104 b.
162. Hasanov R. O'zbek pedagogikasi antologiyasi.-T.: O'qituvchi, 1999.- 204 b.
163. Hasanov R. Maktabda tasviriy san'atni o'qitish metodikasi. - T.: Fan 2004.-250.-b.- 50. b.
164. Hasanov R. Tasviriy san'at asoslari.- T.: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot matbaa – ijodiy uyi, 2009.- 202 b.
165. Hasanov R. Tasviriy san'atni o'qitish metodikasidan amaliy mashg'ulotlar.- T.: 2006.-71 b.
166. Hasanov R. Tasviriy san'at o'qitish metodikasidan amaliy mashg'ulotlar (ikkinchi qisim). - T.: 2006.- 94 b.
167. Hasanov R. Tasviriy san'atni o'qitish jarayonida o'quvchilarni milliy istiqlol mafkurasi ruhida tarbiyalash: Milliy istiqlol g'oyasi // Maktab va hayot.-Toshkent, 2005.-№2. 2-4 b.
168. Hasanov R. Tasviriy san'at darslari . 5-sinflar uchun.-T.: 1997.- 143 bb.
169. Hasanov R. Amaliy bezak san'ati mashg'ulotlari metodikasi. O'quv qo'llanma, T.: 2003.- 72 b.
170. Hasanov R. Tasviriy san'atni o'qitish jarayonida o'quvchilarni milliy mafkurasi ruhda tarbiyalash. Milliy istiqlol g'oyasi. // Maktab va hayot. T.:2005 №2-24 b.
171. Hayitboyev D. Tasviriy san'at va muhandislik grafikasi, Ta'lim yo'nalishlarida dizayn fanini o'qitishning pedagogik muammolari: // Xalq ta'limi.-Toshkent, 2008 №3.
172. Farobiy Abu Nasr. Fozil odamlar shahri. 1993, -190 b.
173. Xairov R.Z. Tasviriy san'at ashyolarini tayyorlash.-Guliston.: 2008.- 21 b.
174. Xvorostov A.S. Dekorativno-prikladnoe iskusstvo v shcole. -M., Prosvetmenie, 1981.
175. Xasanov R. Narodno dekorativnoe iskusstvo Uzbekistana kak sredstvo esteticheskogo vospitaniya detey mladshego shkolnogo vozrasta. Dissertatsiya kandidata pedagogicheskix nauk.-T.:1970.
176. Xasanov R. Soderjanie, formy i metody xudojestvennogo obrazovaniya i vospitaniya uchashixsya v obshchobrazovatelnyx shkolax

Uzbekistana (na materiale kraevedeniya i natsionalnykh xudojstvennykh traditsiy uzbekskogo iskusstva) Avtoreferat dissertatsii na soiskanie uchenoy stepeni doktora pedagogicheskix nauk.-T.: 1994.-40 s.

177. Xakimov A.A. Izobrazitelno-ornamentalnye obrazy i motivy prikladnogo iskusstva Maverannaxra IX-nachalo XIII vekov [K probleme izucheniya xudojstvennogo remesla Sredney Azii]: Dissertatsiya kandidata iskusstvovedeniya.-Toshkent. NII iskusstvovznaniya, 1977. -177 b.

178. Xudoyorova O.K. Stanovlenie i razvitie prepodavaniya izobrazitelnoogo iskusstva v obshchobrazovatel'skix shkolax Uzbekistana (1917-1995 gg.)

179. Shoumarov G'. Tahrir ostida. 1001 savolga psixologning 1001 javobi.-T.: Mehnat, 2000.-192 b.

180. Shamsiddin Dunasariy. Odamni boshi ilmi.-T.: YOZuvchi, 1994. -23 b.

181. Shvayka G.S. Zanyatiya po izobrazitel'noy deyatel'nosti v detskom sadu.

182. Sher Abdulla, Husanov B., Umarov E. "Estetika" uslubiy qo'llanma.T.: 2008.- 170 b.

183. Egamov H. Bo'yoqlar bilan ishlash. – Toshkent.: O'qituvchi, 1981. - 56 b.

184. Yuldashev U.Yu. Informatika: Metodik qo'llanma. -T.: Nizomiy nomidagi TDPU, 2011.-104 b.

185. Yusupov E. YOshlarning ma'naviy kamoloti. -T.: O'zbekiston.1995.-32 b.

186. Yusupova M.A. Buxarskaya shkola zodchestva XV-XVII vv [osobennosti i dinamika razvitiya].: Avtoreferat dissertatsii na soiskanie uchenoy stepeni doktora arxitektury.-M.: 2000.-57 b.

187. Quronov M. O'zbekiston umumiy o'rta ta'lim maktablarida milliy tarbiyaning ilmiy-pedagogik asoslari. Pedagogika fanlari doktori dissertatsiyasi avtoreferati.-T.: O'zPFITI, 1998.-31 b.

188. Qo'chqorov B. Tasviriy san'atdan dars va darsdan tashqari mashg'ulotlarda o'quvchilarning tabiatga estetik munosabatini shakllantirish. Pedagogika fanlari nomzodi dissertatsiyasi avtoreferati.-T.: Nizomiy nomidagi TDPU, 2010.-24 b.

189. Qorjovov B.J. Kasb-hunar kolleji o'qituvchilarini kasbiy kompetentligini rivojlantirish // Nizomiy nomidagi TDPU Oliy ta'lim muassasalari pedagog va boshqaruv kadrlarning malakasini oshirish nazariyasi va amaliyoti mavzusidagi Respublika ilmiy-amaliy konferensiya materiallari.-Toshkent, 2012.-188-189-190 b

190. Qosimov Q.. Naqqoshlik. -Toshkent: O'qituvchi, 1982.-72 b.

191. Qosimov Q.. Naqqoshlik. -Toshkent: O'qituvchi, 1990. 22-24-26 b.

192. Qodirov Q.B. Tabaqalashtirilgan ta'limda psixologik-pedagogik tashxis. -T.: O'zPFITI, 2005.-27 b.

193. Quronov. Maktab ma'naviyati va milliy tarbiya.-T.: Fan, 1995.-118 b.

194. Qodirov B.R., Qodirov K.B. Kasbiy tashxis metodikalari to'plami. Amaliyotchi psixologlar uchun metodik qo'llanma.- T.: 2003.-85 b.

195. G'oziyev E. Bolalar psixologiyasi. -T.: O'zMU, 1993.-48 b.

196. G'oziyev E. Psixologiya: (Yosh davrlari psixologiyasi): Ped. Institutlari va universitetlari uchun o'quv qo'llanma. - T.: O'qituvchi, -224 b.

197. G'oziyev E. Psixologiya.-T.: O'qituvchi, 1994.-224 b.

198. G'oziyev E. Tafakkur psixologiyasi. -T.: O'qituvchi, 1990.-185 b.

199. G'oziyev E., Toshmatov R.Yu. Psixologik testlar. -T.: Universitet, 1994. -224 b.

200. G'oziyev E., "Psixologiya" (Yosh davrlari psixologiyasi): o'quv qo'llanma.-T.: O'qituvchi, 1994.- 224 b.

201. G'oziev E. "Oliy maktab psixologiyasi" T.: "O'qituvchi " 1997.- 104 b.

202. G'oziev V., Jabborov U. Faoliyat va xulq atvor mativatsiyasi.-T.: 2003.

203. Xakimov A.A. Sovremennoe dekorativnoe iskusstvo respublik Sredney Azii.-Tashkent: Fan, 1992.-190 s.

204. Hasanov R. Maktabda tasviriy san'atni o'qitish metodikasi. -T.: Fan, 2004.-250 b.

205. Hasanov R. Amaliy bezak san'ati mashg'ulotlari metodikasi. -T.: O'zPFITI, 2003.-72 b.

206. Haqqulov A. Ta'mir san'ati. -T.: «Mehnat», 1991.-2006.

207. O'rolov A.S. Mo'jiza yaratish sanati.-T.:Mehnat,1996.-111 b.

208. O'zbek tilining izohli lug'ati.- T.: O'zbek mil.ensiklopediyasi 1-jild.

209. O'zbek pedagogikasi anatalogiyasi. T.: - 422 b.

210. O'rolov A.S. Mo'jiza yaratish sanati.-T.:Mehnat,1996.-111 b.

211. O'zbekiston milliy ensiklopediyasi. Davlat ilmiy nashriyoti, 2003. - 704 b. T.6 B-292-295.

212. O'zbek tilining izohli lug'ati. -T.: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi. Davlat ilmiy nashriyoti, 2006. -690 b.

213. www.dissercat.com

214. www.prtss.uz

Foydalanilgan internet saytlari

1. www.ingraf.ru

2. www.ru.wikipedia.org

3. www.moluch.ru

4. www.bimm.uz

5. <http://www.disser.h10.ru/pedagog.html>

6. <http://www.ziynet.uz/>

7. <http://www.istedod.uz/>

8. <http://www.pedagog.uz/>

MUNDARIJA

Kirish	3
1-BOB. TASVIRIY SAN'AT O'QITISH METODIKASIDAN AMALIY MASHG'ULOTLARINING UMUMIY MASALALARI.....	7
1.1. Tasviriy san'at o'qitish metodikasidan amaliy mashg'ulotlarning maqsadi va mazmuni.....	7
1.2. O'zbekiston Badiiy Akademiyasining faoliyatini tashkil etish va uning haqiqiy va fahriy a'zolari.....	8
1.3. Tasviriy san'at fanining o'quv dasturi, darsligi, standartlar va qo'shimcha adabiyotlar.....	13
1.4. Pedagogika ilmiy-tadqiqot metodikasi.....	25
1.5. Ta'lim sifatini baholashning xalqaro tizimi.....	38
2-BOB. MAKTABDA TASVIRIY SAN'AT O'QITISH METODIKASIDAN AMALIY MASHG'ULOTLAR MAZMUNI.....	45
2.1. Tasviriy san'at darslariga qo'yiladigan zamonaviy talablar.....	45
2.3. Tasviriy san'at mashg'ulot turlariga dars bayonini va ishlanmasini tayyorlash.	51
2.4. Tasviriy san'at o'quv jarayonini tashkil etish metodikasi.....	60
2.5. Tasviriy san'at darslarida ko'rgazmalilik va ularni tayyorlash.....	71
3-BOB. TASVIRIY SAN'AT DARSLARIDA PEDAGOGIK TASVIRLAR ISHLASH.....	76
3.1. Pedagogik tasvirlarning xususiyatlari.....	76
3.2. Rasmlarni bajarish yo'llari va topshiriqlar.....	79
3.3. Pedagogik tasvirda - «Flora».....	81
3.4. Pedagogik tasvirda - «Fauna».....	81
4-BOB. TASVIRIY SAN'AT ASARLARINI BADIY TAHLIL QILISH.....	89
4.1. Talabalarning san'atshunoslik madaniyatini rivojlantirish.....	90
4.2. Tasviriy san'at darslarida etimologik tahlil.....	94
4.3. Tasviriy san'at atamalarini o'rgatish metodikasi.....	97
4.4. Tasviriy san'at asarlarini idrok etish.....	99
5-BOB. TASVIRIY SAN'AT O'QITISH METODIKASI MASHG'ULOT-LARIDAN NAMUNAVIY DARSNI TASHKIL ETISH VA O'TKAZISH.....	107
TAVSIYA ETILADIGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI.....	151

-14209/9-
O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY TA'LIM,
FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI
CHIRCHIQ DAVLAT PEDAGOGIKA UNIVERSITETI
AXBOROT RESURS MARKAZI
182

ABDIRASILOV S.F.

TASVIRIY SAN'AT VA MUHANDISLIK GRAFIKASINI O'QITISH METODIKASI

amaliy mashg'ulotlar

o'quv qo'llanma

Toshkent - "Innovatsiya-Ziyo" - 2021

Muharrir: Xolsaidov F. B.

Nashriyot litsenziyasi AI №023, 27.10.2018.
Bosishga 10.09.2021. da ruxsat etildi. Bichimi 60x84.
"Times New Roman" gamituras.
Ofset bosma usulida bosildi.

Shartli bosma tabog'i 11. Nashr bosma tabog'i 10,25.
Adadi 100 nusxa.

"Innovatsiya-Ziyo" MCHJ matbaa bo'limida chop etildi.
Manzil: Toshkent shahri, Farhod ko'chasi, 6-a uy.

+99893 552-11-21